

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TÜRKİYE’DE ANAYASA MAHKEMESİ ÖNCESİ DÖNEMDE SİYASİ PARTİ KAPATMA REJİMİ

Mehmet Ali YAMAN

12904005

Danışman

Dr. Öğretim Üyesi Hüseyin Murat IŞIK

Diyarbakır 2019

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**TÜRKİYE’DE ANAYASA MAHKEMESİ ÖNCESİ
DÖNEMDE SİYASİ PARTİ KAPATMA REJİMİ**

Mehmet Ali YAMAN

12904005

Danışman

Dr. Öğretim Üyesi Hüseyin Murat IŞIK

Diyarbakır 2019

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Türkiye’de Anayasa Mahkemesi Öncesi Dönemde Siyasi Parti Kapatma Rejimi” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

04/10/2019

Mehmet Ali YAMAN

T.C
DİCLİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
DİYARBAKIR

Mehmet Ali YAMAN tarafından yapılan “Türkiye’de Anayasa Mahkemesi Öncesi Dönemde Siyasi Parti Kapatma Rejimi” konulu bu çalışma, jürimiz tarafından Kamu Hukuku Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesinin

Ünvanı

Adı Soyadı

Başkan

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Murat IŞIK (Danışman)

Üye:

Dr. Öğr. Üyesi Salim ORHAN

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Sadullah ÖZEL

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 04/10/2019

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım

04/10/2019

Prof. Dr. Nazım HASIRCI

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

ÖN SÖZ

AİHS’ne göre demokrasi ve özgürlükleri ortadan kaldırmak, totaliter bir düzen getirmek amacıyla şiddet kullanmayı savunması veya kullanması durumunda siyasi partiler kapatılabilir. Ülkemizde ise devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ve laiklik ilkelerine aykırı programlara sahip olmak ve bu yöndeki eylemlerin odağı haline geldiğinin AYM tarafından tespit edilmesi durumunda siyasi partiler kapatılmaktadır.

Anayasanın 68. maddesinin 4. fıkrasında ve Siyasi Partiler Kanununda hüküm altına alınmış siyasi parti kapatma nedenleri çok geniş bir şekilde düzenlenmiş olup, Venedik Komisyonu ve AİHM’nin belirlediği ölçütlere tam uymamaktadır. Ayrıca parti kapatma sürecinin işletilmesi oldukça kolaydır.

Bu çalışmamızda siyasi parti kapatma konusunda devletin resmi ideolojisi olan Kemalizm veya diğer adıyla Atatürkçülük doğrultunda kararlar veren AYM’nin tutumunun tarihsel kökenlerini anlamak için Osmanlıdan (II. Meşrutiyet döneminden) 1961 Anayasası dönemine kadarki siyasi partiler ve kapatılma rejimi incelenmiştir.

Çalışmamızın temel amacı Türkiye’de siyasi partilerin kapatılmasının hukuki ve siyasi altyapısının diğer bir deyişle mantığının anlaşılmasına yardımcı olmaktır.

Sonsöz olarak; çalışmamı yönlendirerek gerekli yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Hüseyin Murat IŞIK ve bu süre boyunca sabırla bana katlanan eşim Bahar POLAT YAMAN’a teşekkürü bir borç bilirim.

2019 Eylül

MEHMET ALİ YAMAN

ÖZET

Çalışmamızın ilk bölümünde siyasi partilerin tanımı, doğuşu ve işlevi açıklanarak yürürlükteki siyasi parti mevzuatı ve özellikle siyasi partilerin kapatılması konusu üzerinde durulmuştur.

Programlarında veya eylemlerinde devletin ülkesi ve milletin bölünmez bütünlüğü ve laiklik ilkelerine aykırı ilkeler bulunan veya bu ilkelere aykırı eylemlerin odağı haline geldiklerine karar verilen siyasi partiler AYM tarafından kapatılmaktadır. Ülkemizde siyasi partilerin kapatılması konusunda mevzuatta bazı demokratik düzenlemeler yapılmış olmasına rağmen mevzuat, AİHS ve Venedik Komisyonunun belirlediği standartlarının gerisindedir. Bunun temel sebebinin siyasi partiler ile ilgili anayasal ve yasal düzenlemelerin devletin resmi ideolojisi Atatürkçülük/ Kemalizm doğrultusunda düzenlenmiş olmasıdır. Resmi ideolojiden vazgeçilmediği sürece AİHM kararları doğrultusunda yeni bir siyasi partiler kanunu yapılamayacağı gibi AYM kararları AİHS ve Venedik Komisyonunun belirlediği standartlar dışında olacaktır.

İkinci ve Üçüncü bölümlerde Osmanlıdan 1961 Anayasası dönemine kadarki cemiyet ve siyasi partilerin kapatılma rejimleri dönemin siyasi ortamıyla birlikte ele alınmıştır.

II. Meşrutiyet döneminde faaliyette bulunan Osmanlı liberal siyasi partileri, etnik kökenli diğer partiler İttihat ve Terakki tarafından ortadan kaldırılmıştır. 1909 tarihinde yürürlüğe giren Cemiyetler Kanunu ile yapılan düzenlemeler bugün değişik şekilleriyle yürürlükte.

İttihatçı kadrolar tarafından kurulan yeni Cumhuriyette fırkacılık yani çok partililik reddedilmiştir. 1946 yılında çok partili döneme geçişle birlikte sağ ve sol olarak nitelendirilen CHP ve DP arasındaki karşıtlık ideolojik olarak yapay olup aralarındaki temel çelişki merkez çevre çatışması şeklindedir.

Anahtar Kelimeler: Cemiyet, Siyasi Parti, Siyasi Parti Kapatma Rejimi, Resmi İdeoloji, İttihat ve Terakki

ABSTRACT

In the first part of our study, the definition, birth and function of political parties are explained and the current political party legislation and especially the closure of political parties are discussed.

The AYM closes the political parties whose policies or actions are contrary to the principles of the indivisible integrity and secularism of the state and the nation, and which are deemed to be the focus of actions contrary to these principles. Although some democratic arrangements have been made in the legislation on the closure of political parties in our country, the legislation lags behind the standards set by the ECHR and the Venice Commission. The main reason for this is that the constitutional and legal arrangements related to political parties were arranged in line with the official ideology of the state, Kemalism / Kemalism. As long as the official ideology is not abandoned, a new law on political parties cannot be made in line with the ECtHR judgments and the CC's decisions will be outside the standards set by the ECHR and the Venice Commission.

In the second and third chapters, the closure regimes of societies and political parties from the Ottoman period to the 1961 Constitution were discussed together with the political environment of the period.

The Ottoman liberal political parties, which were active during the Constitutional Monarchy period, and other parties of ethnic origin were eliminated by the Committee of Union and Progress. The arrangements made by the Law on Associations, which entered into force in 1909, are in force in different ways today.

In the new Republic founded by the Unionist cadres, multi-partyism was rejected. With the transition to the multiparty era in 1946, the opposition between the CHP and the DP, which is described as right and left, is ideologically artificial and the main contradiction between them is central environmental conflict.

Keywords: Political Party Closure, Official Ideology, Committee of Union and Progress

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IIV
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASİ PARTİ KAVRAMI

1.1. SİYASİ PARTİLERİN TANIMI, DOĞUŞU VE İŞLEVLERİ.....	5
1.1.1.Siyasi Partilerin Tanımı.....	5
1.1.2. Partilerin Doğuşu.....	8
1.1.3. Siyasi Partilerin İşlevi.....	10
1.2. SİYASİ PARTİ SİSTEMLERİ.....	11
1.2.1. Tek Parti Sistemi	12
1.2.2. İki Parti Sistemi.....	12
1.2.3. Çok Parti stemi.....	12
1.3. TÜRK HUKUKUNDA SİYASİ PARTİLER	13
1.3.1. Siyasi Parti Mevzuatı.....	13
1.3.2. Siyasi Partilerin Kapatılması ve Kapatma Sebepleri.....	13
1.3.2.1. Genel Olarak.....	13
1.3.2.2. Siyasi Partilerin Kapatılması Sebepleri.....	16

1.3.2.2.1. Parti Tüzük ve Programlarının Anayasadaki Yasaklara Aykırılığı.....	17
1.3.2.2.2. Anayasaya Aykırı Eylemlerin Odağı Haline Gelme	19
1.3.2.2.2.1. Eylemin Niteliği.....	20
1.3.2.2.2.2. Yoğunluk.....	20
1.3.2.2.2.3. Zımnen veya Açıkça Benimseme.....	21
1.3.2.2.2.4. Kararlılık.....	22
1.3.2.2.3. Yabancılardan Maddi Yardım Alma	22
1.3.3. Siyasi Partilerin Kapatılmasının Şekli ve Sonuçları.....	23
1.3.4. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) Siyasi Parti Kapatmaya Yönelik İlkeleri.....	24
1.3.5. Anayasa Mahkemesi'nin (AYM) Siyasi Parti Kapatmaya Yönelik İlkeleri.....	26
1.3.6. Türkiye'de Parti Kapatmanın Tarihsel Kökenleri.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİNDE SİYASİ CEMİYETLER VE CEMİYET KAPATMA REJİMİ

2.1. OSMANLI DEVLETİNDE SİYASİ CEMİYETLER.....	29
2.1.1. Genel Olarak.....	29
2.1.2. İlk Siyasi Oluşumlar	31
2.2. I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ.....	33
2.2.1. Dönemin Siyasal Ortamı.....	33
2.2.2. Kurulan İlk Siyasi Cemiyetler	33
2.2.3. Jön Türk Hareketi.....	35
2.3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ.....	36
2.3.1. Döneminin Siyasi Ortamı.....	36
2.3.2. Dönemin Siyasi Cemiyetleri.....	38

2.3.2.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC).....	40
2.3.2.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Muhalif Cemiyetler.....	43
2.3.2.2.1. Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkezîyet Cemiyeti.....	44
2.3.2.2.2. Ahrar Fırkası (AF).....	45
2.3.2.2.3. Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF).....	47
2.3.2.3. Etnik Kökenli Cemiyetler.....	48
2.3.2.3.1. Ermeni Cemiyetleri.....	48
2.3.2.3.2. Balkanlı Cemiyetler.....	51
2.3.2.3.3. Kürt Cemiyetleri.....	54
2.3.2.3.4. Arap Cemiyetleri.....	56
2.4. MÜTAREKE DÖNEMİ (1918-1922) SİYASİ CEMİYETLERİ.....	58
2.4.1. Dönemin Siyasi Ortamı	58
2.4.2. Dönemin Siyasi Cemiyetleri.....	58
2.5. 1909 TARİHLİ 310 SAYILI CEMİYETLER KANUNU.....	61
2.5.1. Genel Olarak.....	61
2.5.2. Cemiyetler Kanunundaki Yasaklamalar.....	63
2.5.3. II. Meşrutîyet ve Mütareke Dönemi Cemiyet Kapatma Rejimi.....	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ SİYASİ PARTİLER VE PARTİ KAPATMA REJİMİ

3.1. TEK PARTİLİ DÖNEMİ SİYASİ FIRKALARI.....	70
3.1.1. Dönemin Siyasi Ortamı.....	70
3.1.2. Dönemin Siyasi Fırkaları	71
3.1.2.1. Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF).....	71
3.1.2.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF)	72
3.1.2.3. Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)	73
3.1.2.4. Diğer Siyasi Fırkalar	75

3.1.3. Dönemin Siyasi Fırka Mevzuatı.....	75
3.1.4. Dönemin Siyasi Fırka Kapatma Rejimi.....	78
3.2. ÇOK PARTİLİ DÖNEMİN SİYASİ PARTİLERİ.....	80
3.2.1. Dönemin Siyasal Ortamı.....	80
3.2.2. Dönemin Siyasi Partileri.....	81
3.2.2.1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP).....	81
3.2.2.2. Demokrat Parti (DP)	82
3.2.2.3. Cumhuriyet Halk Partisi-Demokrat Parti Karşıtlığı.....	83
3.2.2.4. Diğer Siyasi Partiler.....	86
3.2.3. Dönemin Siyasi Parti Mevzuatı.....	88
3.2.4. Dönemin Siyasi Parti Kapatılması Rejimi.....	92
GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	94
KAYNAKÇA.....	100
İNTERNET KAYNAKLARI.....	106

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AF	Ahrar Fırkası
ACF	Ahali Cumhuriyet Fırkası
AIHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AIHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AKP	Ak Parti
AYM	Anayasa Mahkemesi
C	Cilt
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CMK	Ceza Muhakemeleri Kanunu
DDK	Demokrasi ve Değişim Partisi
DEP	Demokrasi Partisi
DKP	Demokratik Kitle Partisi
DP	Demokrat Parti
DTP	Demokratik Toplum Partisi
EP	Emek Partisi
HADEP	Halkın Demokrasi Partisi
HEP	Halkın Emek Partisi
HİF	Hürriyet ve İtilaf Fırkası
İTC	İttihat Terakki Cemiyeti
MK	Medeni Kanun
M	Madde
ÖZDEP	Özgürlük ve Demokrasi Partisi
RG	Resmi Gazete
s	Sayfa
S	Sayı
SP	Sosyalist Parti
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SPK	Siyasi Partiler Kanunu
TBKP	Türkiye Birleşik Komünist Partisi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TCK	Türk Ceza Kanunu
TKP	Türkiye Komünist Partisi
TMK	Türk Medeni Kanunu
vb	Ve Benzeri
vd	Ve Devamı
Y	Yıl

GİRİŞ

Çalışma giriş, üç bölüm ile genel değerlendirme ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde siyasi partilerin tanımı, doğuşu ve işlevleri üzerinde durularak günümüzde geçerli siyasi partilerin kapatılması mevzuatı üzerinde durulmuş, parti kapatma konusunda Anayasa Mahkemesi (AYM) ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) tutumları anlatılmıştır.

Tanımında demokrasinin vazgeçilmez unsuru bulunan siyasi partiler belirli bir siyasal program etrafında biraya gelen insanların, halkın desteğiyle ve seçimler yoluyla devlet ve yerel yönetiminde söz sahibi olmak için oluşturdukları tüzel kişiliği olan örgütlenmelerdir. Siyasi partiler demokratik yollardan iktidara gelmeyi hedeflediklerinden diğer tüzel kişiliğe haiz kuruluşlardan ayrılmış olup, kapatılmaları Anayasa ve Siyasi Partiler Kanunu'na (SPK) tabi kılınmıştır.

Siyasi partilerin kapatılması Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının açacağı bir dava neticesinde AYM tarafından karara bağlanır. Anayasa ve SPK'nda düzenlenmiş olan siyasi parti kapatma gerekçelerinden ilki laiklik, ikincisi ise Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkelerinin ihlal edilmesidir.

AYM'nin siyasi partilerin kapatılması konusundaki tavrı Atatürkçülük veya Kemalizm olan resmi ideoloji temelli militan demokrasi anlayışına dayanmaktadır.

AİHM'ne göre siyasi partiler totaliter rejimler kurma amacıyla özgürlükçü düzeni ortadan kaldırmaya eylemli olarak yönelmişse ve ciddi bir tehlike oluşturması halinde kapatılabilir.

Türkiye'nin siyasi parti kapatma anlayışının tarihsel kökenlerinin irdelenmesi için II. Meşrutiyet döneminden başlayarak 1961 Anayasası dönemine kadar siyasi partilerin kapatılması rejiminin bilinmesi gerekir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminden Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar siyasi partilerin ilk şekli olan siyasi amaçlı cemiyetlerin çıkışı incelenmiş, cemiyetler etnik milletlerine göre incelenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde devlet tebaa ilişkisi müslim-gayrimüslim olmanın yanında esnek bir idari ve siyasal sisteme dayanmaktaydı. II. Meşrutiyet ile birlikte devlet yönetiminde etkili olan İttihatçıların zihinlerinde Türk Milliyetçiliğinin etkisiyle ve devletin toprak kaybetmesine paralel olarak devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü fikri doğmuş ve Müslüman Türkler devletin asli sahipleri olarak kabul edilmiştir. Batılılaşma ve modernizm ile birlikte doğan özellikle Fransız İhtilali'nin etkisiyle yayılan milliyetçilik akımları devletten toprak kaybına neden olmuştur. Devlet yöneticileri etnik-dini unsurları özerk veya federal bir yapı içinde birleştirmek yerine ortak bir Osmanlı kimliği dayatmıştır. Osmanlı ortak kimliği dayatmasının toprak kaybını engellememesi, devlet yönetimi ele geçiren İttihatçıları Türk Milliyetçisine doğru sürüklemiştir.

1800'lü yılların başlarında ortaya çıkan siyasi amaçları olan ilk cemiyetler 1876 Kanun-i Esasi'nin ikinci dönemine kadar hukuksal güvenceye sahip olmadıklarından ve faaliyetlerine izin verilmemiştir. 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte çeşitli etnik grupların yer aldığı dernek, fırka, kulüp, cemiyet adı altındaki kuruluşlar kendiliğinden kanuni statü elde etmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi'nin ilk yılları çeşitli etnik ve dini unsurların kurmuş olduğu siyasi amaçları olan cemiyetlerin faaliyette bulunabildiği istisnai bir dönemdir.

II. Meşrutiyet ile birlikte devlet yönetiminde etkili olan ve 1913 yılında Bab-ı Ali Darbesi ile devleti tam olarak kontrol eden; ordu, bürokrasi ve aydınlara dayanan, taşrada destek bulan bir hareket olan İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), ideolojik olarak Osmanlıcılıktan Türkçülüğe doğru kaymış, milli iktisat politikalarıyla Türk olmayan Müslüman ve gayrimüslimleri siyasal ve toplumsal yaşamdan silme politikaları gütmüştür.

Cemiyet, fırka veya kulüp şeklinde kurulan siyasi amaçları olan kuruluşların, kontrol alınması için ilk olarak 1909 tarihli 310 sayılı Cemiyetler Kanunu çıkarılmıştır. Kanunla birlikte kavmiyet (etnik köken) ve cinsiyete (ırk) dayalı cemiyetlerin faaliyetlerine izin verilmezken Türkçü cemiyetler desteklenmiştir. Cemiyetler Kanunu ile birlikte etnik unsurlardan olan partilerin faaliyetlerine izin

verilmemiştir. Bu dönemde İttihatçılara karşı muhalif unsurlar Ahrar Fırkası (AF), Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF) gibi partiler kurmuşlardır.

Sonradan siyasi amaçlı cemiyetlere ve izin vermeyen ve devletin resmi ideolojisi olacak düzenlemeler II. Meşrutiyet döneminde yapılmıştır. Millet devlet bölünmez bütünlüğü 1909 tarihli Kanun-i Esasi'nin 120. maddesinde düzenlenen *“Devleti Osmaniyenin temamiyeti mülkiyetini ihlal”* ve *“anasırı Osmaniyeyi siyaseten tefrik etme”* hükmüyle birlikte düzenleme altına alınmıştır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde Cumhuriyet dönemindeki siyasi fırkalar ve fırkaların kapatılması rejimleri üzerinde durulmuştur. 1909 tarihli 310 sayılı Cemiyetler Kanunu, 1938 yılında 3512 sayılı Cemiyetler Kanununun yürürlüğe girene kadar geçerliliğini korumuştur. Bu dönemde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF), Serbest Fırka (SF) gibi kısa ömürlü siyasi fırkalar kurulmuş ancak kısa sürede kapatılmışlardır. Tek partili dönemde siyasi partilerin kapatılması Bakanlar Kurulunun idari kararlarıyla olmuştur.

Dünyadaki değişimlere paralel olarak 1946 CHP kurultayı ile birlikte alınan kararlarla siyasi partilerin kurulması kolaylaşmış ve kurulmalarına olanak tanınmıştır. Çok partili dönemde siyasi partilerin kapatılması AYM kuruluncaya kadar mahkeme kararlarıyla olmuştur.

İlk defa 1961 Anayasası döneminde siyasi partiler derneklerden ayrılarak farklı bir şekilde tanımlanmıştır. 13.07.1965 tarihli 648 sayılı SPK ile birlikte siyasi partilerin kapatılması konusu anayasal bir kuruluş olan AYM'nin denetimi altına alınmıştır. Bu tarihe kadar siyasi partiler ile ilgili anayasal düzenleme yapılmamış Cemiyetler Kanunu, MK, TCK ilgili hükümlerine göre siyasal partiler hakkında işlem yapılmıştır.

1982 Anayasası'ndaki siyasi partiler ile ilgili hükümler ve 2820 sayılı SPK devletin resmi ideolojisi Kemalizm veya Atatürkçülük ideolojisi ile düzenlenmiş olduğundan Türkiye'de parti kapatma konusunda Batı Avrupa Ülkelerinin gerisindedir. Bunun tarihsel olarak gerisinde İttihatçıların oluşturduğu ve Cumhuriyet ile beraber Kemalistlerin yeniden yapılandığı devletin resmi ideolojisi

bulunmaktadır. Türkiye’de siyasi parti kurulması ve faaliyette bulunulması için resmi ideolojinin kabul edilmesi ve belirlenen çerçevede hareket edilmesi gerekmiştir. 1961 Anayasası dönemine kadar “komünizm” ve “dincilik” gerekçeleriyle siyasi partiler kurulmasına veya faaliyette bulunmalarına izin verilmemiş, bu da demokrasinin gelişmesini engellemiştir.

Siyasi partilerin kapatılması mevzuatının çağdaş bir şekilde olması için devletin resmi ideolojisinden arındırılmış bir Anayasa ve buna paralel bir siyasi parti mevzuatının olması gerekmektedir.

Çalışmada Osmanlı dönemindeki siyasi amaçlı oluşumlar için “cemiyet” Cumhuriyetin ilk yıllarındaki siyasi amaçlı oluşumlar için “fırka” çok partili dönemden sonra kurulan siyasi amaçlı oluşumlar için “parti” kavramı kullanılmıştır.

Devletin resmi ideolojisi olan Atatürkçülük veya Kemalizm II. Meşrutiyet yıllarında İttihatçılar tarafından oluşturulmuş, Cumhuriyet döneminde son şeklini almış devletin resmi ideolojisi anlamında kullanılmıştır. Resmi İdeolojisi kendisini “Atatürk Milliyetçiliği” olarak tanımlar. Kemalizm bir doktrin olarak değerlendirilebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASİ PARTİ KAVRAMI

1.1. SİYASİ PARTİLERİN TANIMI, DOĞUŞU VE İŞLEVLERİ

1.1.1. Siyasi Partilerin Tanımı

Fransızcadan Türkçeye geçmiş olan parti kelimesi “bir bütünün parçası”, “kısım”, “belli ortak düşünce sahipleri tarafından, ortak bir yarar etrafında toplanarak kurulan ve iktidarı ele geçirmek amacıyla çalışan siyasi dernek” anlamına gelmektedir.¹ Kelimenin İngilizce karşılığı “party”, Almanca karşılığı “partie”, Fransızca karşılığı “la partie” kelimesi olup Latince kökenlidir.² Siyasi partiler ile ilgili öğretide değişik tanımlar bulunmaktadır. Tanımlar üzerinde görüş birliği sağlanmamıştır. Siyasi partilere karşı farklı yaklaşımlar, kavramı değişik şekillerde tanımlamasına neden olmuştur.

Marx Weber siyasi partileri “serbest seçim ve propaganda yardımı ile liderleri ile üyelerine iktidarı, dolayısıyla maddi ve manevi imtiyazlar sağlayan teşkilatlı bir menfaat birliğidir” şeklinde tanımlamıştır.³

Arif Payasoğlu siyasi partileri “*Muayyen bir memlekette devlet iktidarını ele geçirmek ve bu surette fikir ve menfaatlerini gerçekleştirmek amacıyla teşkilatlanan ve müsait bir hürriyet havası, genel seçimler kısaca demokratik bir rejim içinde faaliyet gösteren insanlar topluluğudur*” şeklinde tanımlamıştır.⁴

¹ Ejder Yılmaz, **Hukuk Sözlüğü**, Yetkin Yayınları, Ankara 1996., s. 657.

² Hüseyin Özcan/Murat Yanık, **Siyasi Partiler Hukuku**, Der Yayınları, İstanbul 2011, s. 7.

³ Nermin Abadan, “Siyasi Partilerde Oligarşik Temayüller”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S.2. C.14. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/384/4092.pdf>, (ET.21.01.2018), s. 110.

⁴ Arif T. Payaslıoğlu, **Siyasi Partiler**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1952, s. 13.

Münci Kapani siyasi partileri “*bir program etrafında toplanmış, siyasal iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacını güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluşlar*” olarak tanımlanmıştır.⁵

Tarık Zafer Tunaya ise “*belli bir program üzerinde birleşmiş kişilerin, bu programı normal seçim yolu ile gerçekleştirmek amacını güderek, kurmuş oldukları topluluk*” şeklinde tanımlamıştır.⁶

Ergun Özbudun “*Halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluklardır*” şeklinde tanımlamıştır.⁷

Mevzuatta siyasi parti kavramı ilk defa 1961 Anayasası döneminde 13.07.1965 tarihli 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu⁸ (SPK) ile birlikte tanımlanmıştır. Kanunun 1. maddesinde siyasi partiler “*toplum ve devlet düzenini ve kamu faaliyetlerini Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği ve özel kanunlara göre mahalli idareler yoluyla ve belirli görüşleri yönünde yönetmek, denetlemek ve etkilemek için sürekli çalışma amacı güden kuruluşlardır*” şeklindedir.

1982 Anayasası döneminde 24.04.1983 tarihli 2820 sayılı SPK’nun⁹ 3. maddesinde siyasi parti tanımı “*Anayasa ve Kanunlara uygun olarak; milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanan tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır*” şeklindedir.

Siyasi partileri belli siyasal programları olan, temsili demokrasilerde amaçlarını devlet yönetiminde uygulamak için siyasal iktidarı ele geçirmeye çalışan süreklilik gösteren örgütler olarak tanımlayabiliriz. Tanımlardan anlaşılacağı üzere

⁵ Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2007, s. 176.

⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Siyasi Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları, İstanbul 1982, s. 354.

⁷ Ergun Özbudun, **Siyasi Partiler**, Sevinç Matbaası, Ankara 1979, s. 4.

⁸ RG.16.07.1965/12050.

⁹ RG.24.04.1983/18027.

demokratik ülkelerde bir siyasi partinin liderleri ve liderlere bağlı parti yöneticileri, parti faaliyetlerine katılan üyeler ve parti üyelerini seçen geniş bir seçmen tabanı bulunmaktadır.

Siyasi partiler tüzel kişiliği olmakla birlikte vakıf ve derneklerden farklıdır. Türk Medeni Kanunu'nun¹⁰(TMK) 101. maddesinde vakıflar “*gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amaca özgülemesiyle oluşan tüzel kişiliğe sahip mal topluluklarıdır*” şeklinde tanımlanmıştır. Aynı Kanunun 56. maddesinde dernek “*kazanç paylaşma dışında, kanunlarla yasaklanmamış belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere, en az yedi gerçek veya tüzel kişinin, bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirmek suretiyle oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kişi topluluklarıdır*” şeklinde tanımlanmıştır.¹¹

Siyasi partileri dernek, vakıf gibi tüzel kişiliği olan oluşumlardan ayırt eden özellikler şu şekilde sıralanabilir:

-Siyasi partilerin ortak bir ideolojik görüşe sahip yöneticileri ve üyeleri bulunur.

-Sürekli ve örgütlü yapılar olan siyasi partiler demokratik ülkelerde seçimlere katılarak seçmenden oy almaya ve oy tabanını genişletmeye çalışır.

-Siyasi partiler toplumun ve ülkenin bütünüyle ilgili politikalara sahiptir. Lider ve yönetimi değişse dahi varlıklarını devam ettirirler.

- İktidarı ele geçirme veya iktidardaki parti veya partilere muhalefet etme amacı bulunmaktadır. Siyasi partilerin siyasi faaliyetlerinin odak noktasını demokratik yollardan iktidarı ele geçirmeye çalışmasıdır.¹²

¹⁰ RG.08.12.2001/24607.

¹¹ RG.08.12.2001/24607.

¹² Zehra Odyakmaz, “Siyasi Partilerin Kapatılması ile İlgili Hükümlerde Uyumsuzluklar ve Uygulamadaki Güçlükler” **Anayasa Yargısı Dergisi**, S.13. Y.1996.
http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg13/zehraodyakmaz.pdf, (ET.21.01.2018), s. 233.

1.1.2. Siyasi Partilerin Doğuşu

İnsanların siyasal iktidarı ele geçirmek için gruplaşmaları, bir lider etrafında toplanması tarih kadar eski bir olgu olmakla birlikte modern siyasi partilerin doğuşu çok yenidir.¹³ Siyasi partiler insanlık tarihinde modernleşme sürecinde doğmuş geçmişi kabaca iki yüzyıl kadar geriye gitmektedir.

Tarım toplumlarından sanayi toplumlarına geçmekle birlikte yeni bir tip merkezi devlet ve merkezi kültüre ihtiyaç duyulmuştur.¹⁴ Sanayi toplumu ile birlikte tarım toplumlarında var olan devletler egemenliğini Tanrıdan değil halktan almaya başlamışlardır. Şehirleşme, ulaşım ve iletişimin yaygınlaşması, okuryazarlık oranının artması, kültürün laikleşmesi gibi değişimleri kapsayan modernleşme, sosyal grupların siyasal amaçlar için bir araya gelerek iktidara ağırlıklarını koyma çabalarına yönelmesine yol açmıştır.¹⁵ Siyasi partilerin doğuşu; hanedanlıkların çöküşü, ulusların ortaya çıkması, dinsel cemaatlerden vatandaşlığa geçiş ve resmi devlet dillerinin yaygınlaşması ilişkilidir.

Siyasi partiler, coğrafyaları ulusal sınırlara bölerek, kendisinin köklü ve eski bir kültür olduğunu iddia ederek dış düşmanlara karşı bir kimliğiyle kendisini meşrulaştıran modern devletlerde iktidarın paylaşılmasının bir aracı olarak ortaya çıkmıştır. Belli bir ölçüde modernleşen toplumlarda temsili hükümet sisteminin gelişmesi ve genel oy hakkının genişlemesiyle sistemin işleyişini zorlayan zamanlarda doğmuştur.¹⁶

Siyasi partilerin ortaya çıkışları bakımından, Duverger "parlamento içinde doğan partiler" ve "parlamento dışında doğan partiler" şeklinde ikili bir ayrım yapmıştır.¹⁷ Duverger, çağdaş siyasi partilerin temsili ve sorumlu hükümet ilkesinin yerleşmesi ve oy hakkının genişletilmesiyle ortaya çıktığı görüşündedir.¹⁸

¹³ Özcan, Yanık, **Siyasi Partiler Hukuku**..., s. 16.

¹⁴ Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, (Çev. Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan), Hil Yayınları, İstanbul 2008, s. 235.

¹⁵ Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, s. 179.

¹⁶ Özcan, Yanık, **Siyasi Partiler Hukuku**, s. 37.

¹⁷ Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, s. 178.

¹⁸ Özcan, Yanık, **Siyasi Partiler Hukuku**, s. 37.

Lipert ve Rokka Avrupa parti sisteminin tarihsel oluşumunu ve gelişimini açıklayan bir model sunmuştur. Son yıllarda kabul gören bu modele göre toplumdaki en eski çatışma tipi merkez ile çevre arasında, yani milli birliği sağlama, merkezi otoriteyi güçlendirme çabasındaki milli merkezîyetçi güçlere karşı, bölgelerin veya kültürlerin özerkliğini ve karakterini korumaya çalışan azınlık kültürleri arasındadır.¹⁹ Toplum “merkez-çevre” eksen ve “işlevsel” eksen olmak üzere ikiye bölünmüş, bu karşıtlık üzerinden siyasal sistem içinde yerini almıştır.²⁰ Devlet-Kilise, İşçi-İşveren, Köylü-Şehirli çatışması ilk çatışmaya ekleniş biçimi çeşitli sosyal tabakalar arasında girilmesi mümkün olan ittifak tiplerini, dolayısıyla siyasal parti sistemlerinin niteliğini belirlemiştir.²¹

19. yüzyıl Batı Avrupa’da ortaya çıkan çağdaş anlamda siyasal partiler, tarihsel olarak öncelikle şehirli elitlerin monarşiye ve mülk sahiplerine karşı iktidar olma mücadelesi sonrasında yerel oluşumların birleşmesiyle doğmuştur.²² Aynı yüzyılda işçilerin kitleler halinde örgütlenmesi ve oy hakkının yaygınlaşması ile siyasal partiler bugünkü anlamda tanımlanmıştır.²³ Seçim hakkının genişlemesi, kitle partilerinin doğuşu, devleti fethetme amacıyla yola çıkan siyasal akımlarca siyasal partilerin sık sık kullanılması gibi etmenler siyasal partileri siyasal sahneye çıkarmıştır.²⁴

Avrupa ve Amerika’da siyasal partilerin tarihsel altyapıları olduğu ve kendilerine özgü siyasal sistem üzerinde inşa edilmiştir. Toplum yapısının ve toplumdaki yapıların bir yansıması biçiminde ortaya çıkmaktadır. Siyasal partiler fiili olarak ilk olarak ABD’nde federal devlet yapısı konusunda ortaya çıkan görüş

¹⁹ Ergun Özbudun, **Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 8.

²⁰ Vahap Göksoy, “Siyasal Kimlikler ve Merkez-Çevre Dikotomisi Bağlamında Türkiye’de Merkez Sağ ve Merkez Sol”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, C.2, S.8, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/17718>, (ET.01.11.2018), s. 75.

²¹ Özbudun, **Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi**, s. 8, Göksoy, **Siyasal Kimlikler ve Merkez-Çevre...**, s. 76.

²² Birce Albayrak Coşkun, “Türkiye’de Siyasal Parti Kapatma ve Avrupa Örnekleri, Parti Kapatmak Demokrasi Tehdidi mi?” **Memleket Siyaset Yönetim Dergisi**, C.3, S.7, <http://www.msydergi.com/uploads/dergi/142.pdf>, (ET.27.11.2018) s. 140.

²³ Coşkun, “Türkiye’de Siyasal Parti Kapatma...”, s. 141

²⁴ Cem Eroğlu, **Devlet Nedir?**, İmge Kitabevi, Ankara 1998, s. 168.

ayrılıkları nedeniyle kurulup gelişmiş olup, faaliyetleri sonradan kanunla düzenlenmiştir.²⁵

Modern anlamda siyasi partiler iki yüzyıllık bir geçmişe sahip olmakla birlikte ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra derneklerden ayrılarak anayasal ve yasal düzenlemeler yapılmıştır. İkinci Dünya Savaşı öncesindeki İtalya ve Almanya'da yaşanan siyasal gelişmelerden dolayı siyasi partiler anayasal ve yasal bir statüye oturtulmuştur. 1947 yılında kabul edilen İtalya Anayasasının 49. maddesi ve 1949 Almanya anayasasının 21. maddesinde ilk olarak siyasi parti tanımına yer verilmiştir.²⁶

1.1.3. Siyasi Partilerin İşlevi

Siyasi partilerin işlevi ülkelerin özelliklerine, gelişmişlik, kültür düzeyi ve yasal mevzuatına göre değişim gösterir. Toplumu ilgilendiren konularda halkın taleplerini devlet yönetiminde gerçekleştirme görevini yerine getirirler.

Siyasi partilerin en temel işlevi siyasi katılma aracı olmasıdır.²⁷ Demokrasinin egemen olduğu ülkelerde siyasi partiler, seçim yoluyla çoğunluğu elde ederek iktidara gelirler. Muhalefet partileri de iktidar partisinin yaptıklarını kontrol eder iktidar partisinin politikalarını eleştirir.

Anayasanın 68. maddesinin 2. fıkrasında siyasi partileri demokrasinin vazgeçilmez bir unsuru olduğu belirtilmiştir. Bununla demokratik rejimlerde siyasi

²⁵ Özcan, Yanık, **Siyasi Partiler Hukuku**, s. 17.

²⁶ Özcan, Yanık, **Siyasi Partiler Hukuku**, s. 2.

1947 Tarihli İtalya Cumhuriyeti Anayasası'nın 49. maddesi “ Her vatandaş, demokratik süreçlerle ulusal politikaların belirlenmesine katkıda bulunmak amacıyla serbestçe parti kurma hakkına sahiptir.” şeklinde düzenlenmiştir.

<http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/ulkeana/pdf/10-%C4%B0TALYA%20319-354.pdf> (ET.07.08.2019)., 1949 tarihli Federal Almanya Anayasası'nın 21. maddesi “Siyasi partiler (1) Siyasi partiler, halkın siyasi iradesinin oluşumuna katılırlar. Kurulmaları serbesttir. İç düzenlerinin demokratik ilkelere uygun olması şarttır. Maddi kaynakları ve harcamaları ile malvarlıkları hakkında kamu önünde hesap vermek zorundadırlar. (2) Amaçlarına ve taraftarlarının tutumuna göre, özgür ve demokratik temel düzeni zedelemek veya ortadan kaldırmak veya Alman Federal Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye sokmak eğilimini gösteren siyasi partiler, 224 Anayasaya aykırıdırlar. Anayasaya aykırılık hakkında Federal Anayasa Mahkemesi karar verir. (3) Konunun ayrıntılarını federal yasalarla düzenlenir.” şeklinde düzenlenmiştir.

<http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/ulkeana/pdf/08-ALMANYA%20209-276.pdf> (ET.07.08.2019).

²⁷ Özcan, Yanık, **Siyasi Partiler Hukuku**, s. 3.

partilerin olmazsa olmazı anlamı çıkmaktadır. Partisiz demokrasi yumurtasız omlet gibidir benzetmesi uygun olacaktır.²⁸

Siyasi partilerin temel işlevlerinden biri değişik çıkar ve istemlere sahip bireylerin bir araya gelerek devlet yönetiminde kendilerini temsil edilmelerini sağlamaktır.²⁹ Çeşitli kişi, grup veya kuruluşların siyasi sistem karşısındaki isteklerinin genel siyaset alternatifine dönüştürülmesine aracı olmaktadır.

Diğer bir işlev toplumdaki bölünme ve çatışmaları yansıtmak ve ifade etmektir.³⁰ Toplumun etnik, dinsel ve sınıfsal olarak bölünen kesimleri taleplerini siyasi partiler aracılığı ile ifade ederler.

Hükümetin oluşumu ve devletin yönetimi demokratik ülkelerde siyasi partilerin bir işlevidir. Yasama ve yürütme organlarının bir parçası olan siyasi partiler program ve politikalarıyla devletin yönetim sistemine yön verir. İktidara gelemeyen siyasi partilerin, muhalefette iktidarın politikalarını eleştirmek, denetlemek, demokratik özgürlüklere karşı yapılan müdahalelerde kamuoyunu bilinçlendirmek gibi işlevleri bulunur. Muhalefetteki siyasi partiler demokrasinin daha iyi işleminde katkıda bulunur.

1.2. SİYASİ PARTİ SİSTEMLERİ

Siyasi partiler sayılarına, yapılarına, işlevlerine, sistem içinde kurulup kurulmadığına, homojen ve disiplinli olup olmadıklarına göre çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir. Genel olarak siyasi parti sistemlerinin tasnif edilmesinde sistemdeki parti sayıları esas alınmış ve ülkedeki parti sayılarına göre üçlü bir sınıflandırma yapılagelmiştir. Kuşkusuz siyasi parti sayıları tek başına siyasi sistemleri belirleyemez. Siyasi parti sistemleri partilerin dayandıkları taban, partilerin ilişkileri, sosyolojik özellikleri, ideolojik kaynakları ve tutumları gibi faktörleri de dikkate almak gerekir. Üçlü bir ayırımın alt kategorileri bulunmaktadır.

²⁸ Burhan Kuzu, “1961 ve 1982 Anayasalarında ve Bunlara İlişkin Siyasi Partiler Kanunlarında Siyasi Parti Kavramı, Kuruluşu ve Kapatma Rejimi (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)”, **Dergipark Akademik, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.52., S.1-4., s. 152.

²⁹ Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, s. 182.

³⁰ Özbudun, **Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi**, s. 3.

1.2.1. Tek Parti Sistemi

Devlet yönetiminde tek parti bulunuyorsa ya da birden fazla parti iktidar olmaya katılma hakkına sahip değilse o devletin sistemi tek partidir.³¹

Tek partinin olduğu sistemde parti ve devlet bütünleşmiştir. Tek parti sisteminde iktidar sürekli bir partinin yönetimindedir. Tek partinin dışında başka partilerin faaliyetine izin verilmez. Tek parti sistemi tekelci bir özelliğe sahip iktidara karşı yarışmayı, rekabeti veya iktidarı paylaşmayı kabul etmeyen bir sistemdir.³² Açık bir muhalefete yer vermediği gibi seçimlerin bir önemi yoktur. Türkiye’de çok partili döneme geçinceye kadar geçen dönemde CHP’nin tek parti yönetimi bu sistemin bir örneğidir.

1.2.2. İki Partili Sistem

Sistem iki büyük partiye dayanmaktadır. Siyasal sistem içinde ikiden çok parti olmasına rağmen iki büyük parti devlet yönetimine yön verir. Büyük partilerden biri iktidar diğeri muhalefettir. İki büyük partiden biri parlamentoda mutlak çoğunluğu sağlayarak tek başına ya da üçüncü küçük partinin yardımıyla hükümet kurabilmektedir.³³ İkili sistemin işleyebilmesi için devlet sisteminin temel sorunları üzerinde bir uzlaşmanın sağlanmış olması gerekir.³⁴

1.2.3. Çok Partili Sistem

Çok partili sistem, ikiden fazla siyasi partinin iktidar olma mücadelesinde birbirlerine karşı yarıştıkları, iktidara gelebildikleri veya iktidara karşı muhalefet ederek onu etkileme gücüne sahip bulundukları sistemdir.³⁵ Siyasal rejimde birden çok partinin bulunduğu ve birçok partinin iktidara gelme amacının olduğu parti sistemidir. Günümüzde bir ülkenin çağdaş demokrasi ile yönetilmesinin kriteri siyasi

³¹ Şeref Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitapevi, Ankara 2002, s. 73.

³² Özcan, Yanık, **Siyasi Partiler Hukuku**, s. 47.

³³ Özcan, Yanık, **Siyasi Partiler Hukuku**, s. 51.

³⁴ Özcan, Yanık, **Siyasi Partiler Hukuku**, s.50., Mahmut Yalçın Söğütü, “**Siyasi Parti Özgürlüğü**”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006, s. 48.

³⁵ Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, s.201.

partilerin demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilmesidir. Demokratik rejimleri totaliter ve baskıcı rejimlerden ayırt eden temel özellik birden fazla siyasi partinin serbestçe faaliyette bulunarak iktidara gelebilmesidir.³⁶

1.3. TÜRK HUKUKUNDA SİYASİ PARTİLER

1.3.1. Siyasi Parti Mevzuatı

Önceleri dernekler hukukuna tabi olan siyasi partiler ilk kez 1961 Anayasasıyla dernek statüsünden çıkarılmış 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (SPK) ile kanuni düzenleme yapılmıştır. 1982 Anayasası ve 2820 sayılı SPK ile gümümüzde partilerin tabi olduğu mevzuat olup ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Anayasada siyasi partileri koruyan ve sınırlayan hükümler getirilmiş partilerin kapatılmasında Anayasa Mahkemesi (AYM) yetkili kılınmıştır.

1982 Anayasasının 68. maddesinin 1. fıkrası “*Vatandaşlar siyasi parti kurma ve usulüne göre partiye girme ve partiden ayrılma hakkına sahiptir*” şeklindedir. Bu hükme paralel olarak düzenlenen 68. maddenin 3. fıkrasına göre “*Siyasi partiler önceden izin almaksızın kurulur ve Anayasa ve kanun hükümleri içinde faaliyetlerini sürdürür*” şeklindedir. Parti kurma serbest olduğu halde faaliyette bulunmanın sınırları Anayasa ve kanunlarla belirlenmiştir. Siyasi faaliyette bulunmanın sınırları üzerinde dururken partilerin AYM tarafından kapatılma sebeplerini inceleyeceğiz.

1.3.2. Siyasi Partilerin Kapatılması ve Kapatma Sebepleri

1.3.2.1. Genel Olarak

19. yüzyılda önce ABD’de, ardından İngiltere’de ortaya çıkan, ancak uzunca bir zaman haklarında hukuki bir düzenleme yapılmayan siyasi partiler, hem demokrasinin yaşamasının ve ilerlemesinin en etkili aracı olmasının yanında hem de demokrasiyi ortadan kaldırabilecek en tehlikeli düşmanı olabilmiştir.³⁷

³⁶ Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2000, s. 136.

³⁷ Ahsen Coşar, “Siyasi Partilerin Yasaklanması İle İlgili Venedik Kriterleri”, **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl 67, S.2., Bahar 2009, s. 123.

Siyasi partilerin demokratik düzene karşı faaliyette bulunabileceği, demokrasiyi ortadan kaldıracabileceği veya demokratik düzeni bozabileceği varsayımından hareketle partilere çeşitli sınırlandırmalar getirilmiştir. Fransız Hukukçu G.Vedel “*demokrasi siyasi partiler için olmaksızın yaşayamaz, ancak siyasi partiler yüzünden de son bulabilir*” demiştir.³⁸ Almanya’da Hitler’in Nasyonal Sosyalist Partisi ile İtalya’da Mussolini’nin Faşist Partisi gibi demokratik yollara iktidara gelen partilerin demokrasi verdiği büyük zararlar iki örnektir.

Siyasi Partilerin hukuksal düzenlemelere konu olması, yasaklanması ve kapatılması Almanya’da İkinci Dünya Savaşı’nın bitiminde ortaya çıkan militan demokrasi anlayışının sonucudur.³⁹ Militan demokrasi, komünizm, faşizm, nasyonel sosyalizm, gibi liberal özgürlükçü demokratik düzenin varlığını tehdit eden veya onu ortadan kaldırmayı amaçlayan totaliter fikirler karşısında, kendisini korumak amacıyla yıkıcı fikirleri taşıyan partilerin örgütlenmesini kısıtlayan klasik demokrasinin 1930’lu yıllardan sonraki farklı bir yorumudur.⁴⁰

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, demokratik yollarla iktidara gelen Faşist partiler örneklerinden, demokrasiye aykırı faaliyette bulunan siyasi partilere karşı ne gibi bir önlem alınacağı konusunda üzerinde durulmuştur. Demokratik düzeni yıkmaya yönelik faaliyetler içinde olan siyasi partiler hakkında uygulanacak müeyyideler ve bunların temel hak ve özgürlüklere aykırı olup olmadığı uzunca bir süre tartışılmıştır.

Türkiye’de 2820 sayılı SPK’na göre siyasi partilerin tüzel kişiliklerinin sona ermesi partinin kapanmasına karar verilmesi, bir başka partiyle birleşme, kendiliğinden dağılmış sayılma ve partinin AYM’ce kapatılmasına karar verilmesi olmak üzere dört şekilde olur. Siyasi partilerin tüzel kişiliklerinin son bulmasında en önemlisi partinin AYM tarafından kapatılmasıdır.

³⁸ Coşar, **Siyasi Partilerin Yasaklanması...**, s. 123.

³⁹ Özcan, Yanık, **Siyasi Partiler Hukuku**, s. 141.

⁴⁰ Yusuf Şevki Hakyemez, “İkibinli Yıllarda Militan Demokrasinin Güncelliği: Federal Almanya, Avusturya, Türkiye Örnekleri”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Bahar 2001, <http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/22/08-yusuf-sevki-hakyemez-ikibinli-yillarda-militan-demokrasinin-guncelligi.pdf>, (E.T. 24.04.2018), s. 75.

AYM, 2008 tarihinde genel seçimlerden %47 oy almış Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hakkında açılan parti kapatma davasında, 10'a karşı 1 oyla partinin laiklik karşıtı eylemlerinin odağı olduğuna karar vermiş, 6'ya karşı 5 oyla partinin kapatması yerine devlet yardımlarından yoksun bırakma cezası ile cezalandırılmasına karar verilmiştir.⁴¹ Seçmenlerin yaklaşık yarısının oyuyla iktidara gelen bir parti kapatılmanın eşğine gelmiştir.

En son 11 Aralık 2009 tarihinde Demokratik Toplum Partisi (DTP), AYM tarafından kapatılmıştır. Terör örgütü Kürdistan İşçi Partisi (PKK) ile olan bağlantıları, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiği gerekçesiyle Anayasanın 68. ve 69. maddeleri ile birlikte 2820 sayılı SPK 101. ve 103. maddeleri uyarınca AYM, oy birliğiyle DTP'nin kapatılmasına karar vermiştir.⁴² Kararda, Batasuna Partisinin⁴³ kapatılmasına yapılan atıfla DTP'nin terörü kınamadığı ve terör örgütü PKK ile bağlantılı olduğu tespiti yapılmıştır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 2. Dairesinin 12 Ocak 2016 tarihli "*Demokratik Toplum partisi (DTP) ve diğerleri/Türkiye*" kararıyla AİHS'nin örgütlenme özgürlüğünü düzenleyen 11. maddesi ile serbest seçim hakkını düzenleyen 3/1. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir.⁴⁴ Ayrıca; DTP Kürt sorununun barışçıl çözümünde temel siyasi taraf olarak tanımlanmış ve bu özelliğinin, örgütlenme özgürlüğü hakkının engellenmesini haklı göstermeyeceği ifade edilerek DTP'nin kapatılmasının ölçülü bir müdahale olmadığı belirtilmiştir.⁴⁵

⁴¹ AYM, 30.07.2008, E.2008/1, K.2008/2., RG.24.10.2008/27034.

⁴² AYM, 11.12.2009, E.2007/1, K.2009/4., RG.31.12.2009/27449.

⁴³ 2003 tarihinde İspanya'nın Bask bölgesinde faaliyet gösteren Herri Batasuna partisi İspanya Yüksek Mahkemesi tarafından terör örgütü ETA(Bask Vatanı ve Özgürlük) ile organik bağı olduğu gerekçesiyle kapatılmış, AİHM 5. Dairesi tarafından 30.06.2009 tarihli kararıyla parti kapatma kararının AİHS'ni ihlal etmediğine karar verilmiştir.

⁴⁴ AİHM, 12.01.2016/ 3840/10, 3870/10, 3878/10, 15616/10, 21919/10, 39118/10 ve 37272/10) <https://hudoc.echr.coe.int/tur#%7B%22itemid%22:%5B%22001-164428%22%5D%7D>, (ET.01.01.2019).

⁴⁵ Kararda ayrıca siyasal partilerin şiddetle arasına açıkça mesafe koyma gereği ve demokratik siyaset kanallarının açık tutulmasının önemli olduğu AİHM tarafından bir kez daha dile getirilmiştir.

AYM, iki kararıyla Türkiye’de iktidar haritasına müdahale ederek demokratik siyasetin alanını daraltmıştır.⁴⁶ AYM, örnek olarak verilen DTP ve AKP kapatma davalarında verdiği kararlarda bireyi merkeze alan, hak ve özgürlükleri öne çıkaran bir tutum benimsememiştir.⁴⁷ Bunun nedenleri anlamak için var olan mevzuatı ve mevzuatın tarihini incelemek gerekmektedir.

AYM günümüze kadar 25 partiye yönelik kapatma kararı ile demokratik ülkelerde rekor düzeyde siyasi parti kapatan yüksek mahkeme unvanını almıştır.⁴⁸

1.3.2.2. Siyasi Partilerin Kapatılma Sebepleri

“Anayasadaki yasaklara aykırılık halinde partilerin kapatılması” başlıklı Siyasi Partiler Kanunun 101. maddesi “(Değişik: 4445- 12.8.1999) Anayasa Mahkemesince bir siyasi parti hakkında kapatma kararı;

a) Bir siyasi partinin tüzük ve programının Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine aykırı olması, sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlaması, suç işlenmesini teşvik etmesi,

b) Bir siyasi partinin, Anayasanın 68 inci maddesinin dördüncü fıkrasına aykırı eylemlerin işlendiği odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesince tespiti,

c) Bir siyasi partinin, yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyruklığında olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddi yardım alması, hallerinde verilir” şeklinde düzenlemiştir. Siyasi partilerin kapatılma sebepleri şu şekilde sıralanabilir.

⁴⁶Zühtü Arslan, “Başörtüsü Ak Parti ve Laiklik, Anayasa Mahkemesinden İki Karar Bir Gerekçe”, **Seta Analiz**, S.2., Ocak 2009, <http://file.setav.org/Files/Pdf/basortusu-ak-parti-ve-laiklik.pdf>, (E.T. 23.01.2018), s. 23.

⁴⁷ Hüseyin Murat Işık, **Anayasa Mahkemesi Kararlarında Devletin Resmi İdeolojisi (Siyasi Parti Kapatma Kararının İçerik Analizi)**, Adalet Yayınevi, Ankara 2012, s. 421.

⁴⁸ Özcan, Yanık, **Siyasi Partiler Hukuku**, s. 142.

1.3.2.2.1. Parti Tüzük ve Programlarının Anayasadaki Yasaklara

Aykırlığı

1982 Anayasasının 69. maddesinin 5. fıkrası “*Bir siyasi partinin tüzüğü ve programının 68 inci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı bulunması halinde temelli kapatma kararı verilir*” şeklinde düzenlenmiştir. Anayasanın 68. maddesinin 4. fıkrası “*Siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez*” şeklindedir.

Siyasi partinin tüzük veya programının salt Anayasaya aykırı olmasından kapatma kararı verilebilmesi çağdaş siyasi partiler hukukuna aykırı bir durumdur. Salt bir partinin programının dikkate alınarak kapatılması ilgili partinin ifade özgürlüğünün kullanılmasından kaynaklanan bir davranış nedeniyle cezalandırılmış olmasından başka bir anlama gelmemektedir.⁴⁹

4 Haziran 1990 yılında kurulan Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP) partinin siyasal programı esas alınarak kapatılmıştır. AYM, kapatma kararında siyasi parti tüzük ve programlarının Anayasanın 68. maddesinde düzenlenen devletin ve milletin bölünmez bütünlüğüne aykırı olamayacağını belirterek kapatma gerekçesini, parti programda yer alan, “*Kürtlerin ulusal varlığı ve meşru hakları, Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana inkar edilmiştir*”, “*Gelişen Kürt ulusal bilincine, egemen güçler yasaklarla, baskı ve terörle yanıt vermiştir*”, “*Kürt sorunu, Kürt halkının varlığının, ulusal kimliğinin ve haklarının tanınmamasından kaynaklanan politik bir sorundur*”, “*Kürt halkı üzerindeki ulusal baskı ve eşitsizliğin ortadan kalkması için, Türk ve Kürtlerin birliğine ihtiyaç vardır*” gibi tümcelerle 2820 sayılı SPK’nun 81. maddenin (a) bendindeki “*Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli veya dini kültür veya mezhep veya ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri*

⁴⁹ Merih Öden, *Türk Anayasa Hukukunda Siyasi Partilerin Anayasaya Aykırı Eylemleri Nedeniyle Kapatılmaları*, Yetkin Yayınları, Ankara 2003, s. 102.

süremezler” ve yine parti programda yer alan “Kültürel yenilenme, Türk ve Kürt ulusal kültürel değerleri, Anadolu uygarlıklarının mirası, İslâm Kültürünün insancıl öğeleri, halkımızın çağdaşlaşma mücadelesinde yarattığı tüm değerlerin evrensel çağdaş kültür ile karşılıklı etkileşimi ile gerçekleşecektir” biçimindeki anlatımlarla aynı Kanunun (b) bendinde düzenlen “siyasi partilerin ülke üzerinde ırk ya da dil ayrılığına dayanan azınlıklar bulunduğunun ileri sürülemeyeceğini ve Türk dili ve kültüründen başka dil ve kültürleri korumak, geliştirmek, yaymak yoluyla azınlık yaratılarak millet bütünlüğünün bozulması amacını güdemeyecekleri ve bu yolda faaliyette bulunamazlar” hükümlerine dayandırmıştır.⁵⁰

SPK’nun “Azınlık Yaratılmasının Önlenmesi” başlıklı 81. maddesi “a) Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli veya dini kültür veya mezhep veya ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremezler.

b) Türk dilinden veya kültüründen başka dil ve kültürleri korumak, geliştirmek veya yaymak yoluyla Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünün bozulması amacını güdemezler ve bu yolda faaliyette bulunamazlar.

c) Tüzük ve programlarının yazımı ve yayınlanmasında, kongrelerinde, açık veya kapalı salon toplantılarında, mitinglerinde, propagandalarında Türkçe’den başka dil kullanamazlar; Türkçe’den başka dillerde yazılmış pankartlar, levhalar, plâklar, ses ve görüntü bantları, broşür ve beyannameler kullanamaz ve dağıtamazlar; bu eylem ve işlemlerin başkaları tarafından da yapılmasına kayıtsız kalamazlar. Ancak, tüzük ve programlarının kanunla yasaklanmış diller dışındaki yabancı bir dile çevrilmesi mümkündür” şeklinde düzenlenmiştir.

Madde başlığında bulunan “azınlık yaratılmasının önlenmesi” ibaresinden siyasi partilerin sanki olmayan bir azınlığı kendi iradeleri ile yaratabileceği anlamış çıkmaktadır. Oysa sosyolojik olarak bir siyasi parti var olmayan bir azınlığı yapay olarak yaratamayacağı gibi var olan bir azınlığa karşı tüm partilerin sessiz kalması

⁵⁰ AYM, 19.07.1991, E.1990/1, K.1991/1, RG. 28.01.1992/21125.

onu ortadan kaldırmayacaktır.⁵¹ SPK'da düzenlenen bu yasaklamalar resmi devlet ideolojisinin katı ve milliyetçi yaklaşımından kaynaklanmaktadır.

AYM, 1996 yılında Demokrasi ve Değişim Partisi'nin (DDK) ve 1997 yılında ise Emek Partisi'nin (EP) kapatılmasına karar vermiştir.⁵² Her iki partinin kapatılma gerekçesi azınlık yaratma ile devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı olan siyasi parti programlarıdır.⁵³ Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP), Demokratik Kitle Partisi (DKP), AYM tarafından parti tüzükleri nedeniyle kapatılan diğer partilerdir.

EP, parti programında Kürt dilinin gelişiminin savunulması yoluyla azınlıklar yaratılmasının amaçlandığı, bunu da bölünmez bütünlük ilkesiyle çeliştiği gerekçesiyle SPK 78-a, 81-a ve b bentlerine kapatılmıştır.⁵⁴

Milletin bölünemeyeceğini, tek parça olduğunu söyleyerek alt kimlikleri reddetmek ve devlete egemen olan etnik grubun diğerlerine ve asimilasyoncu bir politikadan bahsetmek demektir.⁵⁵ Bu tutum özgürlükçü ve çoğulcu bir demokrasi anlayışına dayanan günümüz çağdaş siyasi partiler hukukuna aykırılık teşkil etmektedir. SPK'nda düzenlenmiş yasaklar Anayasada hüküm altına alınmış olan yasakları genişlettiğinden uygulanması Anayasaya aykırılık teşkil etmektedir.

1.3.2.2.2. Anayasaya Aykırı Eylemlerin Odağı Haline Gelme

Anayasanın 69. maddesinin 6. fıkrası *“Bir siyasi partinin 68 inci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı eylemlerinden ötürü temelli kapatılmasına, ancak, onun bu nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesince tespit edilmesi halinde karar verilir. (Ek cümle: 3/10/2001-4709/25 md.) Bir siyasî parti, bu nitelikteki fiiller o partinin üyelerince yoğun bir şekilde*

⁵¹ Mustafa Koçak, **Siyasal Partiler ve Türkiye’de Siyasi Parti Yasakları**, Turhan Kitapevi Ankara, 2002 s.244, Fazıl Hüsnü Erdem, “Siyasi Partiler Kanununun 81. Maddesi ve Anayasaya Aykırılığı Sorunu”, **Liberal Düşünce**, C.11., S.43. Yaz 2006, s. 150.

⁵² AYM, 19.03.1996, E.1995/1, K.1996/1, 13.10.1997/23149, AYM,14.02.1997, E.1996/1, K.1997/1, 16.06.1998/23384.

⁵³ Kutlay Telli, **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Bağlamında Siyasi Partiler Rejimi**, Seçkin Yayınları, Ankara 2012, s. 74.

⁵⁴ Telli, **İnsan Hakları Avrupa...**, s. 112.

⁵⁵ Erdem, **Siyasi Partiler Kanunu’nun...**, s. 168.

işlendiği ve bu durum o partinin büyük kongre veya genel başkan veya merkez karar veya yönetim organları veya Türkiye Büyük Millet Meclisindeki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca zımnen veya açıkça benimsendiği yahut bu fiiller doğrudan doğruya anılan parti organlarınca kararlılık içinde işlendiği takdirde, söz konusu fiillerin odağı haline gelmiş sayılır” şeklindedir.

Hüküm herhangi bir eyleme, işleme veya uygulamaya gerek olmaksızın salt teorik bir aykırılık dolayısıyla siyasi partinin kapatılmasına neden olabilmektedir.⁵⁶

Odak kelime olarak herhangi bir düşüncede, nitelikte olan kimselerin kaynağı veya bir şeyin toplandığı yer mihrak anlamına gelmektedir.⁵⁷ Odak haline gelmenin ölçütleri bulunmaktadır.

1.3.2.2.2.1. Eylemin Niteliği

Anayasanın 68. maddesinin 4. fıkrasından anlaşılması gereken, fıkra ile dile getirilen değerlerin siyasi partinin üyelerince ortadan kaldırılması amacını güden eylemler olmalarıdır.⁵⁸ Siyasi partinin tüzük ve programdaki Anayasa ve SPK’nda belirtilen yasaklara aykırılık yanında eylem de olmalıdır. Siyasi partinin, Türk toplumu ve devleti için gerçek bir tehlike oluşturduğuna ilişkin somut kanıtlar ortaya konulmalıdır.⁵⁹ Anayasanın 68. maddesinin 4. fıkrasına aykırı eylemlerin siyasi parti üyelerince istikrarlı bir şekilde yapılması gerekir. Ayrıca eylemlerin TCK’na göre suç teşkil etmesi gerekmez. Eylemlerden aleyhine ceza yargılaması tamamlanmış, süren veya kovuşturulmamış, ancak eldeki kanıtlara göre bu nitelikteki suçların kapsamına girdiği anlaşılan tüm eylemler anlaşılmalıdır.⁶⁰

1.3.2.2.2.2. Yoğunluk

Anayasaya göre siyasi parti üyelerinin parti yasaklarına aykırı eylemlerinin odak olmasının bir diğer koşulu da eylemlerin belirli bir yoğunlukta olması gerektiğidir. Parti üyelerince değişik zamanlarda çok sayıda fiilin işlenmiş olması

⁵⁶ Özcan, Yanık, **Siyasi Partiler Hukuku**, s. 147.

⁵⁷ Öden, **Türk Anayasa Hukukunda...**, s. 131

⁵⁸ Özcan, Yanık, **Siyasi Partiler Hukuku**, s. 151.

⁵⁹ AYM, 11.12.2009, E.2007/1, K.2009/4., RG.31.12.2009/27449.

⁶⁰ Özcan, Yanık, **Siyasi Partiler Hukuku**, s. 150.

gerekir. Bununla birlikte fiillerin aynı zamanda anayasa ve siyasi partiler kanununda düzenlenen yasakları ağır bir şekilde ihlal edici nitelikte olması ve sıkça vuku bulması gerekir.⁶¹ Parti yasaklarına aykırı fiillerin partinin bütünü için geçerli, toplu, genel ve sürekli bir eğilimle işlenmesi gerekir.⁶² Yasaklanmış eylemlerin parti üyeleri tarafından sürekli ve değişik zamanlarda istikrarlı olarak yapılması gerekir. HADEP ve DTP kararında parti üyelerinin çeşitli illerdeki eylemlerini devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü ilkesine aykırı eylemlerin odağı halinde gelmesi partilerin kapatılmasına gerekçe gösterilmiştir.

1.3.2.2.3. Zımnen veya Açıkça Benimseme

Bir şeyin varlığını ve doğruluğunu kabul etmek⁶³ manasına gelen benimsemeden anlaşılması gereken, siyasi parti organlarının, üyelerinin yasaklanmış fiilleri gerçekleştirdiklerini öğrendikten sonra bu fiilleri onaylamalarıdır. Eylemlerin partinin genel merkezindeki yetkili organları tarafından işlenmesi veya parti üyeleri tarafından işlenip yetkili organlarca açıkça veya zımnen kabul edilmeleri gerekir. Bir başka ifadeyle Anayasanın 68. maddesinin 4. fıkrasındaki ilkelere aykırı eylemlerin parti üyeleri tarafından yoğun bir şekilde işlenmeli ve işlenen bu eylemlerin partinin büyük kongre, merkez karar ve yönetim kurulu veya TBMM’deki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca açıkça veya zımnen benimsenmelidir.⁶⁴

Kanun maddesine göre bir parti kapatılmak istenmiyorsa parti yönetiminin, üyelerinin Anayasanın 68. maddesinin 4. fıkrasındaki hükümlere aykırı eylemlerine karşı hareketsiz kalmaması gerekir. Parti yönetim organlarının, üyelerinin söz ve eylemlerinin partiyi bağlamadığı açıklanmalı veya ilgili üyelerin parti ile ilişkilerinin kesilmesi gerekir. Partinin, üyelerinin Anayasada ve SPK’da belirtilen yasaklayıcı eylemlere sessiz kalması veya tepki göstermemesi, eylemleri benimsediği anlamına gelecektir.

⁶¹ Özcan, Yanık, **Siyasi Partiler Hukuku**, s. 151.

⁶² Hakan Sabri Çelikyay, “1982 Anayasası ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Türkiye’de Siyasi Parti Kapatma Rejimi”, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s. 119.

⁶³ TDK benimsemek,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=%C4%B0NANMAK, (E.T.24.02.2017).

⁶⁴ Özcan, Yanık, **Siyasi Partiler Hukuku**, s. 151.

AYM, DTP kapatma kararında “*parti büyük kongresinin, genel başkanının, merkez karar ve yönetim organlarının, TBMM grup genel kurulu ile grup yönetim kurulunun, parti üyelerince gerçekleştirilen eylemleri açıkça reddetmemelerinin, eylemleri zımnen benimsedikleri anlamına*” geldiğini belirtmiştir.⁶⁵

1.3.2.2.4. Kararlılık

Kararlılık kavramından anlaşılması gereken, kararlı olma durumu, istikrar kazanma halidir.⁶⁶ Siyasi partinin genel merkez yöneticileri, merkez karar ve yönetim kurulu, TBMM’deki grup genel kurulu veya yönetim kurulunun anayasaya aykırı eylemleri kararlı bir şekilde işlediği takdirde söz konusu fiillerin odağı haline gelir. Yasaklanmış eylemlerin birçok kez tekrarlanmasıyla süreklilik hali kazanması gerekir.⁶⁷

Kararlılık aynı zamanda yasak eylemlerin kaynağındaki iradeyle ilgili bir kavram olup, eylem iradesinin kesinliğini, değişmezliğini ifade etmektedir.⁶⁸

1.3.2.2.3. Yabancıardan Maddi Yardım Alma

Anayasanın 69. maddesinin 11. fıkrası “*Siyasî partilerin kuruluş ve çalışmaları, denetlenmeleri, kapatılmaları ya da Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmaları ile siyasî partilerin ve adayların seçim harcamaları ve usulleri yukarıdaki esaslar çerçevesinde kanunla düzenlenir*” şeklinde düzenlenmiştir. Hükme paralel olarak SPK 79. maddesinin c fıkrası “*Yabancı devletlerden uluslararası kuruluşlardan Türk uyruğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden herhangi bir suretle, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak yardım kabul edemezler, bunlardan emir alamazlar ve bunların Türkiye’nin bağımsızlığı ve ülke bütünlüğü aleyhindeki karar ve faaliyetlerine katılamazlar*” şeklinde düzenlenmiştir. Bu hükümlerde belirtilen yasaklar nedeniyle bugüne kadar kapatılan bir partiye rastlanılmamıştır.

⁶⁵ AYM, 11.12.2009, E.2007/1, K.2009/4., RG.31.12.2009/27449.

⁶⁶ Özcan, Yanık, **Siyasi Partiler Hukuku**, s. 153.

⁶⁷ Merih Öden, **Türk Anayasa Hukukunda...**, s. 136.

⁶⁸ Öden, **Türk Anayasa Hukukunda...**, s. 134.

1.3.3. Siyasi Partilerin Kapatılmasının Şekli ve Sonuçları

Anayasanın 69. maddesinin 4. fıkrası “*Siyasi partilerin kapatılması, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının açacağı dava üzerine Anayasa Mahkemesince kesin olarak karara bağlanır*” şeklinde hüküm altına alınmıştır. Siyasi partilerin kapatma davaları dernekler gibi asliye hukuk mahkemelerinde değil yüksek mahkeme olan AYM de görülecektir.

Anayasa’nın 153. maddesinin 1. fıkrasındaki “*Anayasa Mahkemesinin kararları kesindir. İptal kararları gerekçesi yazılmadan açıklanamaz*” ve 6216 sayılı Anayasa Mahkemesi’nin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun’un⁶⁹ 52. maddesinin 2. fıkrasındaki “*Siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin davalar, 5271 sayılı Kanunun davanın mahiyetine uygun hükümleri uygulanmak suretiyle dosya üzerinden Genel Kurulca incelenir ve kesin karara bağlanır*” hükümler uyarınca AYM kararları kesindir. 6216 sayılı Kanunun 52. maddesinde belirtildiği gibi kapatma davasında Ceza Muhakemeleri Kanunu (CMK) uygulanmaktadır.

Birçok siyasi parti kapatma kararında olduğu gibi AYM, DTP kararında da belirttiği üzere siyasi parti kapatma davaları ceza niteliği ağır basan kendine özgü bir dava olduğu nitelemesinde bulunmuştur.⁷⁰

Öğretide birçok yazar AYM’nin siyasi parti kapatma davalarının CMK uygulandığından ve ceza bir yaptırım öngördüğünden bir ceza davası olduğu konusunda hemfikirdir.⁷¹

AYM usul açısından kendisini bağlamak istememesi ve bugüne kadar sergilediği serbestlikten alıkoyacağından dolayı bu tür bir tanımlama yoluna gitmiştir.⁷²

⁶⁹ RG.30.03.2011/27894.

⁷⁰ AYM, 11.12.2009, E.2007/1, K.2009/4., RG.31.12.2009/27449.

⁷¹ Özcan, Yanık, **Siyasi Partiler Hukuku**, s. 166.

1.3.4. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) Siyasi Parti

Kapatmaya Yönelik İlkeleri

AİHS'nin "Toplantı ve dernek kurma" özgürlüğü başlıklı 11. maddesi "1. Herkes barışçıl olarak toplanma ve dernek kurma hakkına sahiptir. Bu hak, çıkarlarını korumak amacıyla başkalarıyla birlikte sendikalar kurma ve sendikalara üye olma hakkını da içerir. 2. Bu hakların kullanılması, yasayla öngörülen ve demokratik bir toplum içinde ulusal güvenliğin, kamu güvenliğinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli olanlar dışındaki sınırlamalara tabi tutulamaz. Bu madde, silahlı kuvvetler, kolluk kuvvetleri veya devlet idaresi mensuplarınca yukarıda anılan haklarını kullanılmasına meşru sınırlamalar getirilmesine engel değildir" şeklindedir.

AYM'nin TBKP, SP, HEP, ÖZDEP, DEP, HADEP, DTP kapatma kararlarını AİHM, AİHS'nin bu hükmüne aykırı bulmuştur. AİHM içtihatlarına benzer bir şekilde siyasi partilere yönelik müdahaleler konusunda şu ölçütler getirilmiştir.

*"Siyasi partilerin yasaklanması veya kapatılması yalnızca, demokratik anayasal düzeni yıkmak için siyasi araç olarak şiddetin kullanılmasını savunan veya şiddet kullanan ve bu şekilde anayasa ile güvence altına alınmış hakları ve özgürlükleri zayıflatan partiler söz konusu olduğunda haklı olabilir. Bir partinin Anayasanın barışçıl bir şekilde değiştirilmesini savunması tek başına yasaklama veya kapatılma için yeterli bir sebep olmamalıdır."*⁷³

Venedik Komisyonu'na göre demokratik ülkelerde anayasal düzeni barışçıl amaçlarla değiştirmek siyasi bir partinin kapatılması gerektirecek bir durum değildir.

⁷² Özcan, Yanık, **Siyasi Partiler Hukuku**, s. 166.

⁷³ Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Merkezi, "Venedik Komisyonu (Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu, Türkiye'ye İlişkin Görüşleri, Seçimler, Yargı ve Referanduma İlişkin Karar ve Uygulama Kodları", https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/venedik_komisyonu.pdf, (ET. 21.04.2018), s. 30.

Örneğin Kürtlerin varlığının ve meşru haklarının, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana inkar edildiği iddiasında bulunan TBKP'nin programı, SPK 81. maddenin (a) bendindeki *“siyasi partilerin ülke üzerinde ırk ya da dil ayrılığına dayanan azınlıklar bulunduğu ileri sürülemeyeceğini”* düzenleyen hükmü gereği Anayasanın ideolojine aykırılık teşkil etse bile demokratik düzeni tahrip etmeyi amaçlamadığı sürece AİHS hukuku korunmasından yararlanmasını gerektirir.⁷⁴ Ancak söz konusu parti programındaki hükümlerden dolayı AYM tarafından kapatılmıştır.

Demokrasinin özelliklerinden biri, ülkenin sorunlarını şiddete başvurmadan, karşılıklı diyalog yoluyla çözme olanağı sunması olduğuna göre salt parti programlarındaki ifadelerden dolayı siyasi partilerin kapatılması AİHM ilkelerine aykırıdır.

Resmi ideolojiye aykırı fikir ve görüşlerin savunulmasında şiddete çağrı ve demokrasiyi ortadan kaldırmayı amaçlamadan barışçıl yöntemlere başvurulup vurulmayacağı esas kapatma kriteri olarak alınmadıkça militan demokrasi anlayışı ile davranıldığı sürece parti kapatmalar devam edecektir.

Siyasi bir parti totaliter, baskıcı ve antidemokratik amaçlarla özgürlükçü düzeni ortadan kaldırmaya amacındaysa ve partinin faaliyetleri özgürlükçü demokrasi için ciddi bir tehlike niteliğini almışsa parti AİHS'ne göre kapatılabilir. Bununla birlikte kapatılan siyasi partinin, özgürlükçü düzeni tahrip veya yok etmeye yönelik faaliyetleri kanıtlarıyla birlikte ortaya konulmalıdır.⁷⁵

AYM'nin, SPK yerine Anayasanın 90. maddesinin son fıkrası uyarınca AİHS esas olarak siyasi partilerin örgütlenme özgürlüğüne ilişkin gereklilikleri AİHM kararları doğrultunda yorumlaması uyumsuzluğun giderilmesine katkıda bulunulacağı savunulmuştur.⁷⁶

⁷⁴ AYM, 08.01.2008, E.2003/6, K.2008/4, RG.,22.03.2008/26824.

⁷⁵ Mehmet Turhan, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 57, S.3, Ankara 2002, s. 148.

⁷⁶ Telli, **İnsan Hakları Avrupa...**, s. 162.

1.3.5. Anayasa Mahkemesinin (AYM) Siyasi Parti Kapatmaya Yönelik

İlkeleri

AYM siyasi güç sahibi merkezin değerleri olan ulus devlet ve laik devletin savunucusu durumdadır. Cumhuriyetin çözemediği Kürt sorunu ve din sorununa kaynaklık eden bugünkü temel sorunlar üzerinde politikalar üreten siyasi partiler ya da çevre partileri merkeze rakip olmaya çalışırken iktidar mücadelesi dışında bırakılmaktadır. Bugünkü siyasi partiler mevzuatı merkez çevre çatışmasında merkezin imtiyazlarını korumaktadır.

Siyasi parti kapatma kararları “laiklik” ve 1982 Anayasasının 3. maddesinde ifadesini bulan “*Türkiye devleti ülkesiyle ve milletiyle bölünmez bütündür*” ilkelerinin ihlali iddialarına dayanılmaktadır.⁷⁷ AYM tarafından kapatılan siyasi partiler, Kürt kimliğini, sol veya dini değerleri ön planda tutan partiler olmuştur. Dini değerleri ön planda tutan partilere karşı AYM'nin katı olmasının sebebi, pozitivist felsefe ilkeleri doğrultusunda yetişen devletin kurucu askeri üyeleri ve aydınlarının, dini her türlü geri kalmışlığın temel nedeni olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır.⁷⁸ Kürt veya diğer etnik milletlerin hareketlere dayanan siyasi partilerin kapatılması ise, Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren toprak kaybetmesiyle birlikte oluşan bölünme korkusundan kaynaklanmaktadır.⁷⁹ 1960 Askeri darbesinin getirdiği AYM bir vesayet kurumu olup hak temelli değil devleti koruma refleksiyle kararlar almaktadır. Siyasi parti kapatma davalarında bireyler ve partiler yanında değil devletin resmi ideolojisi doğrultusunda devleti korumaya odaklanmıştır.

AYM militan demokrasi anlayışı ve devlet-merkezli ideoloji çerçevesinde siyasi parti mevzuatını katı bir şekilde uygulamakta, şiddeti bir politika aracı olarak

⁷⁷ Telli, *İnsan Hakları Avrupa...*, s. 300.

⁷⁸ Işık, *Anayasa Mahkemesi Kararlarında...*, s. 415.

⁷⁹ Işık, *Anayasa Mahkemesi Kararlarında...*, s. 415.

kullanmayan, şiddeti teşvik etmeyen birçok siyasi partinin kapatılması kararı almıştır.⁸⁰

1961 Anayasasının uygulandığı dönemden bugüne kadar kapatılan partiler laiklik ilkesine, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne veya azınlık yaratma yasağına aykırı hareket edildiği gerekçesine dayandırılmıştır.⁸¹ AYM siyasi parti kapatma davalarında politik alanının Anayasanın başlangıç kısmında ifadesi milliyetçilik ve laiklik ilkeleri doğrultusunda şekillenmiş olan resmi bir anayasa ideolojisi doğrultusunda hareket etmiştir.⁸²

Resmi ideoloji, devleti yöneten ve etkileme yeteneğine sahip olan elit grupların kendi varlıklarını meşrulaştırmak, devam ettirmek ve kendilerine itaati veya bağlılığı sağlamak için kullandıkları bir değerler bütünü olarak tanımlanabilir.⁸³

Türkiye Cumhuriyeti'nde egemen olan resmi ideoloji Atatürkçülük veya Atatürk Milliyetçiliği şeklindedir. AYM'nin resmi devlet ideolojisiye dayalı hukuk paradigması ve Türk tarih tezi esinli tarihsel okuması siyasi partilerin kapatılması ilkelerini belirlemiştir.

AYM'nin yorumunda “devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü” ilkesinin unsurları azınlık yaratılmasını önleme, bölgecilik ve ırkçılığı önlemeyi korumak ve eşitliktir.⁸⁴ Örneğin Kürtlerin hak ve özgürlüklerinin savunulmasının reddi bu unsurlara dayanılmaktadır.

AYM kültürel veya etnik çeşitlilik farklılık, azınlıkların korunmasını, savunulmasına karşı çıkmış, bu tür fikirlerin azınlık yarattığını düşünerek bu

⁸⁰ Ersin Yavuz, Mehmet Emin Özgül, “1982 Sonrası Anayasa Mahkemesinin Verdiği Siyasi Parti Kapatma Kararlarının Demokratikleşme Bağlamında İncelenmesi”, **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, Y.4, C.4., S. 4, 2016,

<http://www.siyasetekonomiyonetim.org/index.php/sevad/article/view/474>, (ET.21.112018), s. 23.

⁸¹ Bakır Çağlar, Naz Çavuşoğlu, "Parti Kapatma Davalarında Mermer-Mozaiik İkillemi", **Anayasa Yargısı Dergisi**, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Cilt 16, Ankara, 1999, s. 169., Derya Bayır, **Türk Hukukunda Azınlıklar ve Milliyetçilik**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017, s. 299.

⁸² Çağlar, Çavuşoğlu, "Parti Kapatma Davalarında...", s. 169.

⁸³ Cangül Örnek, “Türkiye’de Resmi İdeoloji Eleştirisinin Sorunları,” **Praksis Dergisi**, S.40.

http://www.academia.edu/27556598/T%C3%BCrkiyede_Resmi_%C4%B0deoloji_Ele%C5%9Ftirisin_in_Sorunlar%C4%B1, (ET.10/11/2018), s. 189.

⁸⁴ Bayır, **Türk Hukukunda Azınlıklar...**, s. 301.

fikirlerin ırkçılıktan faksız olduğunu ve eşitlikçilik ilkesine aykırı olduğu düşünmektedir.⁸⁵

1.3.6. Türkiye’de Parti Kapatmanın Tarihsel Kökenleri

Osmanlı elitleri devlet içinde ortaya çıkan siyasal talepleri gelişmelerin mantıksal gidişatına bakıp, ortaya çıkan etnik dini birimleri özerk yapılar içinde tanıyarak ve onları bir tür federal yapı içinde birleştirme yerine, Avrupalı güçlerin baskısı altında ortak bir Osmanlı kimliği ve vatandaşlığı dayatılmıştır.⁸⁶ Bu tutum kabul görmemiş etnik unsurların devletten kopuşunu hızlandırmıştır. Devletin sürekli toprak kaybetmesine paralel olarak devlet yönetimini ele geçiren İttihatçılar Türk Milliyetçiliğini esas alarak siyasal bir düzenlemeye gitmiştir. İttihatçılar, Batı yanlısı, pozitivist, laik ve milliyetçi politikalarıyla ulus devlet inşa ederken gayrimüslimler siyasal sistemden çıkarılmış, Türk olmayan Müslüman unsurlara karşı asimilasyon politikaları uygulanmıştır. İttihatçıların devamı CHF ile birlikte bu politikalar sürekli olarak uygulanmıştır.

Atatürk milliyetçiliği, laiklik ve 1982 Anayasasın başlangıç bölümünde düzenlenen devletin resmi ideolojisine uygun olmayan siyasi partiler Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının açacağı bir dava ile AYM tarafından kapatılabilmektedir.⁸⁷ Bu düzenlenin başlangıcı 1909 tarihli 310 sayılı Cemiyetler Kanunu ve “*Devleti Osmaniyeinin temamiyeti mülkiyetini ihlal*” ve “*anasırı Osmaniyeiyi siyaseten tefrik etme*” yasaklarını düzenleyen Kanun-i Esasi’ye eklenen 120. maddesine kadar gitmektedir.

⁸⁵ Bayır, **Türk Hukukunda Azınlıklar...**, s. 302.

⁸⁶ Bayır, **Türk Hukukunda Azınlıklar...**, s. 404.

⁸⁷ AYM kurulduktan sonra kapatılan siyasi partiler kapatılma tarihleriyle birlikte şu şekilde sıralanabilir. İşçi ve Çiftçi Partisi 1968, Türkiye İleri Ülkü Partisi 1971, Türkiye İşçi Partisi 1971, Milli Nizam Partisi 1972, Büyük Anadolu Partisi 1972, Türkiye Emekçi Partisi 1980, Huzur Partisi 1983, Türkiye Birleşik Komünist Partisi 1991, Cumhuriyet Halk Partisi 1991, Sosyalist Parti 1992, Halkın Emek Partisi 1993, Özgürlük ve Demokrasi Partisi 1993, Sosyalist Türkiye Partisi 1993, Yeşil Partisi 1994, Demokrasi Partisi 1994, Demokrat Parti 199, Sosyalist Birlik Partisi 1995, Demokrasi ve Değişim Partisi 1996, Emek Partisi 1997, Diriliş Partisi 1997, Refah Partisi 1998, Demokratik Kitle Partisi 1999, Fazilet Partisi 2001, Halkın Demokrasi Partisi 2003, Demokratik Toplum Partisi 2009.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİNDE SİYASİ CEMİYETLER VE CEMİYET KAPATMA REJİMİ

2.1. OSMANLI DEVLETİNDE SİYASİ CEMİYETLER

2.1.1. Genel Olarak

I. Meşrutiyet dönemine kadar Osmanlı İmparatorluğu monarşi ile yönetilen bir devlettir. Allah'ın yeryüzündeki halifesi olan sultanlar siyasi olarak en üstte bulunuyor ve sadece Allah'a karşı İslam Kanunlarını uygulamaktan sorumlu sayılmaktaydı. Yönetim meşrutiyetini, yani yasallığını dinden ve gelenekten aldığından halk siyasal iktidarın amacı değil aracı durumundadır.⁸⁸ Osmanlıdaki yönetim anlayışında her şey padişahındır. Osmanlı toplumu iki temel sınıftan, sultanın bir beratle kendilerine yürütme yetkisi veya dini yetki devrettiği devlet memurlarının yer aldığı saray ve ordu görevlileri ile vergilerini ödeyen fakat devlet yönetimine hiç katılmayan Müslüman ve gayrimüslim tebaadan meydana gelmekteydi.⁸⁹

Bireyin mülksüz olduğu, toprağın devlet tarafından bireye emanet edildiği Asya Tipi Üretim Tarzının⁹⁰ getirdiği bir zorunluluk olarak siyasal katılım, merkezdeki Sultan, onun kapıkulları ve islami ulema tarafından paylaşılıyordu.⁹¹ Osmanlı devlet teşkilatını, padişahlarının kapı halkı/kapı kulu olarak tanımlayarak

⁸⁸ Fevzi Demir, **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)** İmge Kitapevi, Ankara 2007, s. 20.

⁸⁹ Özbudun, **Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemleri**, s. 12.

⁹⁰ Sencer Divitçioğlu, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu**, Sermet Matbaası, Kırklareli 1981, s.39. Asya Tipi Üretim Tarzı Çin, Hindistan, Ortadoğu gibi doğu toplumlarının üretim ilişkilerini açıklamak için ilk defa Karl Marks tarafından kullanılmıştır. Doğu toplumlarında toprak mülkiyetinin devlete ait olmasının sonucu olarak bireysel mülkiyet ile toprak devredilemediğinden sermaye birikimi imkanı olmamıştır. Doğu toplumlarının üretim ilişkilerini ve Avrupa'dan farklı bir şekilde kapitalizme geçişi açıklamak için bu kavram kullanılmıştır.

⁹¹ Çandar, **Türkiye'de Demokrasi...**, s. 358-359.

yetkilerinin bir parçasını devrettiği yöneticiler, padişaha hizmet eden, vergi vermeyen askeri sınıfı ve Sünni Müslüman din adamları oluşturmuştur.⁹²

Milliyetçi isyanlar, askeri ve idari yapıdaki bozukluklar, merkezin taşra üzerindeki denetiminin zayıflaması, Avrupa devletleri karşısındaki toprak kaybı devleti reform hareketlerine sevk etmiştir.⁹³ Özellikle askeri sistemin düzeltilmesi için girişilen çabalar Osmanlı devlet sisteminde değişime yol açmıştır.

Osmanlı devletinde dönemin Dışişleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa'nın 1839 yılında Gülhane meydanında okuduğu Hattı Hümayun ile 1876 yılındaki Kanuni Esasiye arası Tanzimat dönemi olarak adlandırılmaktadır.⁹⁴ Bu dönemde devletin yeni nizamlarla yapılandırılması olarak bilinen merkezi bürokratik devlet sistemi yaratmayı amaçlayan liberal reformlar, Fransızcadan çevrilen birçok idari kanunun uygulanmasından ibaretti.⁹⁵

1839 Tanzimat Fermanı ile birlikte tek egemen olan Padişah tebaalarına, temel insan haklarını, can, mal ve inanç hürriyeti güvenliğini sağlayacağını ilan etmiştir. Bu fermanla tüm vatandaşların can ve mal güvenliğinin sağlanması, yargıda açıklık, vergide adalet, erkeklerde dört yıl askerlik, rüşvetin önlenmesi gibi konular yer almıştır.⁹⁶ Böylece mutlakiyetçi yönetimin keyfi uygulama ve cezalandırma sistemi yerine yasal olan, keyfi olmayan ve hukuk sistemi temeline dayalı bir yönetim oluşturmaya çalışılmıştır.

1856 Islahat Fermanı, Batılı devletlerin baskısıyla hazırlanmış ve Tanzimat Fermanında Osmanlı Devleti tarafından verilen sözler daha ayrıntılı bir şekilde de yeniden düzenlenmiştir.⁹⁷ Osmanlı Devleti'nde herkesin mahkemeler önünde, vergi

⁹² Ezgi Güzel Polat, "Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı", **Ankara Barosu Dergisi**, 2011/3., s. 134.

⁹³ Demir, **Osmanlı Devleti'nde...**, s. 22.

⁹⁴ Hüseyin Aykol, **Türkiye'de Siyasi Parti Kapatmanın Tarihi**, İmge Kitapevi, 2009 Ankara, s. 48.

⁹⁵ Halil İnalcık, **Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 140.

⁹⁶ Aykol, **Türkiye'de Siyasi...**, s. 51.

⁹⁷ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kırıtlı) Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1993, s. 116.

Mehmet Cem Ulugöl, "**Osmanlı ve Türkiye'de Vatandaşlık Kavramı, Azınlıklar Üzerinde Etkisi ve Uygulamaları**", Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 40.

ödemede, askerlik hizmetinde, sivil ve askeri okullara alınmada, devlet memuriyetine getirilmede eşit olacakları, dini cemaatlerin faaliyetlerinin özgürce devam edeceği de belirtilmiştir.⁹⁸

Tanzimat dönemi ile başlayan modern bürokratik yönetim anlayışı ile oluşan bürokrasinin siyasal kararlara güçlü bir biçimde katıldığı, onları yönlendirdiği söylenilebilir.⁹⁹

2.1.2. İlk Siyasi Oluşumlar

Osmanlı Devleti'nde ilk siyasi parti oluşumları 1789 Fransız Devrimi rüzgarıyla gelen hak ve özgürlükler ile birlikte ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın başlarında ilk siyasal nitelikli dernekler, Fransız Devriminin etkisi altında imparatorluktan koparak bağımsız devlet kurmak isteyen Hristiyan kökenli tebaa tarafından örgütlenmiş ve çalışmalarını gizli sürdürmüşlerdir.¹⁰⁰ Örneğin on altı yıl devam etmiş olan (1814/1830) Osmanlı-Yunan çatışmasında, Yunanlıların kurduğu Etnik-i Eteriya Dostluk Derneği adlı oluşum önemli rol oynamıştır.¹⁰¹ Gayrimüslimler tarafından ulusal bağımsızlık amacıyla kurulmuş olan ihtilalci örgütlerin faaliyetleri tamamen gizliydi.

Osmanlıdaki Müslüman tebaa tarafından ilk siyasal gruplaşmalardan biri 1859'da İstanbul'da kurulan Fedailer Cemiyeti'dir. Bu cemiyet toplumda yaşanan huzursuzların kaynağının padişahın şahsından kaynaklandığını ileri sürerek padişaha karşı bir darbe ya da suikast gerçekleştirmeyi planlarken varlığı ve faaliyetleri öğrenilmiş, üyeleri 1859'da ağır cezalara çarptırılmıştır.¹⁰² Ancak bu cemiyet kurulu düzene karşı çıkan bir partiden çok bir ayaklanma girişimi olarak kabul edilebilir.¹⁰³

⁹⁸ Taner Akçam, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu, İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşına*, İmge Kitabevi, Ankara 2002, s. 71.

⁹⁹ Çandar, *Türkiye'de Demokrasi...*, s.359, Nihat Yılmaz, Kadir Caner Doğan, Hakan İnankul, "Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1946) Bürokrasi ve Siyaset İlişkisinin Weberyane Değerlendirmesi" *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.27, S.3, 2013, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/30513>, (ET. 24.04.2018), s. 271.

¹⁰⁰ Koçak, *Siyasal Partiler ve Türkiye'de...*, s. 19.

¹⁰¹ Tarık Zafer Tunaya. *Türkiye'de Siyasi Partiler, Cilt 1, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 530.

¹⁰² Ekrem Ali Akartürk, *Türk Hukukunda Siyasi Parti Yasakları*, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul 2008, s. 105.

¹⁰³ M. Serhan Yücel, *Türkiye'nin Siyasal Partileri 1859-2005*, Alfa Yayınları, İstanbul 2006, s. 4.

Aynı zamanda bu Cemiyet, padişahın Hristiyan tebaaya Müslümanlarla eşit haklar tanınmasına karşı bir tepki sonucu ortaya çıktığı söylenebilir.¹⁰⁴

Meşrutiyet ve hürriyet mücadelesi amacı olan Genç Osmanlılar Cemiyeti ikinci bir siyasal oluşumdur. Siyasal partiyi bir gruplaşma olayı olarak ele aldığımızda 1856 yılında kurulan Genç Osmanlı Cemiyeti siyasal amaçları olan bir cemiyet olarak kabul edilebilir.¹⁰⁵ Ancak meclisin ve seçimlerin anayasal bir kurum henüz ortaya çıkmadığı bu dönemde, cemiyet gerçek anlamda bir siyasi parti değildi. Siyasi partileri belli görüşteki insanların gruplaşarak bir araya gelmesi biçiminde ele aldığımızda Genç Osmanlılar Cemiyetini siyasi bir cemiyet olarak kabul etmemiz gerekecektir.¹⁰⁶ Tanzimat dönemindeki bu örgütlü muhalefeti gizli olarak kurulmuş, yurt dışında örgütlenmiş, iktidarı değiştirmeyi hedeflemiş, kısa ömürlü de olsa bunu başarmıştır.

1876 Anayasasından önce Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve Cemiyeti Tedrisiyeti İslamiye gibi kuruluşlar kurulmuş olsa da siyasi oluşumlar değildir.¹⁰⁷ Tanzimat döneminde kurulan dernek, kulüp, komite gibi oluşumları bugünkü anlamda siyasi parti özelliklerini tam anlamıyla taşımamaktadır. Siyasi parti oluşumlarının ilk nüveleri olan bu oluşumlar çoğunlukla yönetime karşı bir fikir örgütlenmesi niteliğindedir. Batılılaşma sürecinde Batıda eğitim görmüş yazar ve aydınlar bu oluşumların içinde yer almıştır. Bu dönemde seçme seçilme ya da halkın yönetime katılması şeklindeki düşünceler olmamıştır.

I. Meşrutiyet dönemine kadar meclis ve seçimler olmadığından gizlice kurulan siyasi nitelikli örgütler siyasal amaçlarla kurulmuş olmalarına rağmen çağdaş anlamıyla siyasi parti olarak nitelendirilemez. Bu siyasi cemiyet niteliğindeki oluşumlar siyasi partiler tarihinde ilk örnekleri teşkil etmektedir.

¹⁰⁴ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 98.

¹⁰⁵ Akartürk, **Türk Hukukunda Siyasi Parti...**, s. 106.

¹⁰⁶ Koçak, **Siyasal Partiler ve Türkiye'de...**, s. 20.

¹⁰⁷ İlhan F. Akın, "Dernek Kurma Özgürlüğü", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.32, Y.1966.

[http://journals.istanbul.edu.tr/iuhfm/article/viewFile/1023004530/1023004120,\(ET.30.05.2017\)](http://journals.istanbul.edu.tr/iuhfm/article/viewFile/1023004530/1023004120,(ET.30.05.2017)), s.

477.

2.2.1. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

2.2.1. Dönemin Siyasal Ortamı

19 yüzyılda özellikle Avrupa ve Rusya destekli Balkan milletlerinin bağımsızlık taleplerinin ortaya çıkması Osmanlı imparatorluğunu reform yapmaya zorlamıştır. Tanzimat ve Islahat Fermanlarının sorunları çözmemesi, 1870'lerde devletin ekonomik ve siyasi istikrasızlığı, Rusya'nın Osmanlı devletine ultimatom vermesi, dış borçların artması, Avrupa devletlerinin Balkanlarda çıkan ayaklanmalar için İstanbul'da bir konferans düzenlemesi gibi olaylar sonucunda II. Abdülhamit tahta çıkmasıyla 1876 yılında Kanuni Esasi'yi ilan etti. Tanzimat'tan beri Osmanlı aydınlarının mücadele ettiği anayasal bir sisteme geçildi. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Sultan Abdülhamit'e yapılan eleştiriler üzerine meclis süresiz kapatılmıştır.

Bireylerin can ve mal güvenliği, din ve ibadet özgürlüğü, basın özgürlüğü, dilekçe hakkı, konut dokunulmazlığı, eğitim özgürlüğü, yasa önünde eşitlik, devlette hizmet almada eşitlik, mülkiyet hakkı, işkence yasağı, doğal hakim ilkesi, kanunsuz vergi olmaz ilkesi gibi haklar içeren Kanuni Esasi, Padişaha olağan üstü durumlarda Kanun-i Esasiyi askıya alma hakkı veriyordu.¹⁰⁸ Sultan Abdülhamit Kanun-i Esasinin kendisine verdiği yetkiye dayanarak Meclis-i Umumi'yi 13 Şubat 1878 tarihinde tatil etti.

2.2.2. Kurulan İlk Siyasi Cemiyetler

I. Meşrutiyet Osmanlı aydınlarının başarısıdır. Bu hareket daha sonraki yıllarda siyasi cemiyet konumundaki cemiyetlerin kurulmasına öncülük eden bürokrasiden ya da devlet memurluğundan gelen seçkin aydınların yetişmesini hedeflemiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Aykol, *Türkiye'de Siyasi...*, s. 53.

¹⁰⁹ Turan Ateş, *Demokrasi, Siyasi Partiler ve Seçim*, Beta Basım, Yayım ve Dağıtım A.Ş. İstanbul 2007, s. 115.

1876 Kanun-i Esasisinde cemiyet kurma hakkından bahsedilmemiş, yalnızca ticari şirketlere değinilen bir düzenleme yapılmıştı.¹¹⁰ Kanun-i Esasi, meclisin Heyet-i Mebusan kanadı için sınırlı bir seçim ile temsil yöntemi benimsemesine rağmen siyasi amaçlı cemiyetlerin örgütlenmesine olanak tanımamıştır.

Bu dönemde kurulan siyasi amaçlı oluşumlar gizlilik esasına dayalı yeraltı hareketleri olarak teşkilatlanıp faaliyette bulunmuştur. 23 Temmuz 1908’de II. Meşrutiyet ilan edilinceye kadar olan bu dönemde faaliyetlerini gizli olarak yürüten birçok siyasi amaçlı cemiyet kurulmuştur.¹¹¹ Osmanlı Türkleri özellikle ordu içine Abdülhamit yönetime büyüyen Balkanlı muhalefet sistemine, ortamın yarattığı koşullarda teşkilatlanarak katılmıştır.¹¹²

Çeteler ve komiteler Balkan türü ihtilalcilikten doğmuştur. Özellikle Makedon ve Bulgarlar komite ve çete savaşında uzmanlaşmış, komite ve çeteleri normal siyasal yaşamın temel unsurları haline getirmiştir.¹¹³ Rum, Arnavut veya diğer etnik kökenli aydınların dernek, cemiyet adı altında kurmuş oldukları birçok cemiyet bulunmaktadır.

¹¹⁰ Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, C.1., s. 395.

¹¹¹ İslam Ansiklopedisi, (Cemiyet, M. Şükrü Hanioglu.), C.7.

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=d070330>, (ET.24.04.2018), s. 330.

“Osmanlı Devleti’nde 1896’dan sonra yurt içinde muhalif siyasi cemiyet kurmanın mümkün olmaması nedeniyle Jön Türkler tarafından yurt dışında çeşitli cemiyetler kurulmuştur. Bunlar arasında en önemlileri Osmanlı İcraat Komitesi (1898), Cemiyet-i Cedide-i Osmaniye (İngiltere 1894), İstikbâl-i Vatan ve Millet Cemiyet-i Osmaniyesi (Cenevre 1900), Şafak Osmanlı İttihat Cemiyeti (Mısır 1901), İntikamcı Yeni Osmanlılar Cemiyeti (Cenevre 1901), Osmanlı İstirdat Cemiyeti (Cenevre 1901), Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti (Paris 1902), Osmanlı İttihat ve İnkılâp Cemiyeti (Cenevre 1904), Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti’dir (Paris 1906). Bu arada II. Abdülhamid döneminde bilhassa Bulgar, Makedon ve Ermeni grupları tarafından kurulan ve yurt içinde de faaliyet gösteren gizli siyasi cemiyetlerin de kuruluşunda büyük artış olmuştur. Başlıcaları ise Ermeni Taşnaksutyun, Hınçak ve Reforme Hınçak cemiyetleri, Bulgar Santralist ve Virhoven komiteleriyle Makedon “VMRO” teşkilâtıdır.”

¹¹² Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, C.1., s. 549.

¹¹³ Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, C.1., s. 534.

Türk siyasi partilerinin temelinde çetecilik ve komitacılık vardır. Bu durum Ermenilerde ve günümüzde geç de olsa Kürtlerde görülmektedir. Yasa dışı örgütlenmeler ve eylemler siyasi partileri yasal zeminde kurumsallaştırmıştır.

Anayasal bir rejim taraftarı olan Genç Osmanlılar ile otoriter reform taraftarlarının mücadelesi, iki taraf Batılılaşmış bürokratik bir elite mensup olduklarından özü itibariyle merkez içi bir çatışma niteliğindedir.¹¹⁴

1889 yılında kurulan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) kanunların siyasi amaçlı cemiyet kurma ve faaliyette bulunma özgürlüğü tanımaması nedeniyle gizli olarak kurulmuştur. Osmanlı bürokrat hareketidir ve tabandan gelmemektedir.¹¹⁵

2.2.3. Jön Türk Hareketi

Meşrutiyet yönetimi amacı içinde Osmanlı aydınları, devletin baskıcı yönetiminden kaçarak Avrupa’da örgütlenmiştir. Jön Türk hareketi, Ahmet Rıza’nın başını çektiği milliyetçi ve aydınlanmacı, jakoben kanat, Prens Sabahattin’in başını çektiği liberal ademi merkeziyetçi ve bireyi ön plana çıkaran grup ve Mizancı Murat’ın başını çektiği muhafazakar ve İslamcı bir söylem kullanan grup şeklinde ortaya çıkmıştır.¹¹⁶ Başlangıç itibariyle amaç meşruti yönetimin getirilmesidir. Avrupa’daki Jön Türk muhalefeti gazeteler ve dergiler ile fikirlerini yaymaya çalışırken imparatorlukta askeri okullardan ve tıbbiyeden çıkan muhalefet içeride bir muhalefet oluşturmuştur. İçeride oluşan İTC şeklen Avrupa’daki koluna bağlı ise de bağımsız bir çizgi izlemiştir.

Bu dönemde çağdaş anlamda siyasi partiler olmadığı gibi siyasi parti benzeri cemiyet veya derneklerin faaliyetlerine izin verilmediğinden siyasi partiler söz konusu değildir. Etnik kökenli siyasi amaçlı cemiyetler gizli bir şekilde faaliyet göstermiş ancak yasal düzenleme olmadığından faaliyette bulunamamışlardır.

¹¹⁴ Özbudun, **Türkiye’de Siyasi Parti Sistemi...**, s. 15.

¹¹⁵ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 8.

¹¹⁶ Şenol Kaluç, “Osmanlı Ahrar Fıkrasının Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sonu” **Liberal Düşünce Dergisi**, S.53-54, Kış Bahar 2009. <http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/53-54/06-senol-kaluc-osmanli-ahrar-firkasinin-kurulusu-faaliyetleri-ve-sonu.pdf>, (ET.24.01.2018), s. 224.

2.3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

2.3.1. Dönemin Siyasal Ortamı

II. Abdülhamit'in istibdat yönetimine karşı ortaya çıkan ve zamanla güçlenen Jön Türk ya da İttihat ve Terakki muhalefeti, büyük ölçüde Batılılaşmış, aydın, asker veya bürokrat kadrolardan meydana gelmekteydi.¹¹⁷ II. Meşrutiyet Balkanlardaki komitacılık ve çetecilik faaliyetleri sonucunda ilan edilmiş, Meşrutiyetin ilanından sonra çete ve komiteler için siyasi af çıkarılmıştır.¹¹⁸

Jön Türkler II. Abdülhamit'ten istibdat yönetimine son verilmesini, Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe konulmasını, batı tarzında bir anayasal monarşi sisteminin kurulmasını amaçlıyordu. Yani muhalefeti bütünüyle devletin nasıl yönetilmesi sorununa yönelikti.

İttihat ve Terakki II. Meşrutiyetin ilk dönemlerinde Osmanlıcılık siyasetini savunmuş, Türk ve gayrimüslim gruplarla iş birliği içinde olmuştur. Güçlenen Türk milliyetçiliği ve Türkleştirme politikaları bu ilişkileri bitirme noktasına getirmiştir. İttihatçıların Türkleştirme politikaları, Balkan Savaşındaki kayıplar, 1915 Ermeni tehciri, Arap milliyetçiliğinin yükselmesi gibi tarihsel olaylar muhalefet partilerinin oluşma şartlarını ortadan kaldırmıştır. 1913 yılındaki Bab-ı Ali Baskınından¹¹⁹ sonra İttihat ve Terakki yönetimi fiilen tek parti diktatörlüğünü kurmuş ve çok partili yaşam son bulmuştur. Bab-ı Ali baskını sonrasında yapılan baskın ve tutuklamalar

¹¹⁷ Özbudun, **Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi**, s. 16-17.

¹¹⁸ Mehmet Çanlı, "Balkanlarda Komitacılık ve Çetecilik: II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Oturumlarında Yapılan Tartışmalar ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Değerlendirme", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi** S.6., 2017
<http://earsiv.hitit.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11491/2468/mehmet-canli%2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (ET.21.04.2018).s. 2828.

¹¹⁹ Enver Paşa komutasında bir grup İttihatçı 13 Ocak 1913 yılında Bab-ı Ali adı verilen hükümet konağını basarak Harbiye Nazırı Nazım Paşanın içinde bulunduğu 12 kişiyi öldürmüştür. 84 yaşındaki Sadrazam Kamil Paşa'nın başına silah dayatılıp kendisine istifa dilekçesi imzalatılmıştır. İmzalanan dilekçe ve Mahmut Şevket Paşa'nın yeni kabinesinin onayı padişah Mehmet Reşat'a sunulmuştur. Padişah yeni hükümeti onaylamıştır.

nedeniyle muhalefet partisi HİF çok az kişiden oluşan siyasi hücrelere dönüşerek gizli bir cemiyet durumuna düşmüştür.¹²⁰

II. Meşrutiyet döneminde çok partili rejim 1908 ile 1913 tarihleri arasında beş yıl sürmüştür. 1913 yılında Bab-ı Ali baskınıyla tek partili rejim dönemi başlamıştır. 1913-1918 yılları arasında hiçbir siyasi parti kurulmadığı gibi İttihatçı çizgide olmayan bütün siyasi partilerin faaliyetlerine son verilmiş, HİF, gayrı-müslim siyasi partiler dağıtılmış yalnız İttihatçıların izin verdikleri partiler faaliyette bulunabilmiştir.¹²¹ Bab-ı Ali Baskınıyla birlikte İttihatçılar tarafından Osmanlı çoğunlukçu liberal muhalefeti bütünüyle tasfiye edilmiştir.

İTC muhalefetinin otoriter yönetime karşı muhalefeti merkez içindeki bir çatışma şeklindedir. II. Meşrutiyet yıllarında Batılılaşmış merkezi elitlerin içinden çıkan liberal muhalefet diğer liberal ilkelerle birlikte ademi merkeziyeti savunmasına rağmen rejim sorunlarıyla uğramıştır.¹²² Liberal muhalefet partileri merkez-çevre parti ayrımında çevre partileri niteliğinde değildir. Nitekim liberal partiler ülkenin sosyo-ekonomik yapısı gereği taşrada kök salamamıştır. Aksine İTC esas itibarıyla merkezi ve bürokratik bir elite dayalı olması ve merkezi politikalar izlemesine rağmen yerel eşraf arasında kök salabilmiştir.¹²³

II. Meşrutiyet ile birlikte merkezin temsilcileri sayabilecek asker-sivil bürokrasinin İTC, çevrenin ise İslamcılardan azınlık temsilcilerine içinde siyasi elitlerin olduğu muhaliflerin AF bünyesinde toplandığı, iki parti arasındaki rekabetin ülkedeki merkez ile çevre arasındaki sosyo-kültürel ve siyasi bölünmeye neden olduğu sıkça dile getirilmektedir.¹²⁴

Ocak 1913 darbesiyle İttihatçılar Türkçülük ve Milli İktisat politikalarıyla iktidara gelmiştir. Osmanlı devletindeki liberal muhalefet, gayrimüslim siyasi partileri ortadan kaldırılmış sonraki Cumhuriyet döneminde siyaset bu şekilde

¹²⁰ Yogay Seçkin Birdudak, “Osmanlı Basınında Mahmut Şevket Paşa Suikasti”, **Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Bahar, S.65. Bahar 2013.
<http://yayinlar.yesevi.edu.tr/files/article/678.pdf>, (E.T. 04.04.2017), s. 88.

¹²¹ Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, C.1., s. 374.

¹²² Özbudun, **Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi**, s. 19.

¹²³ Özbudun, **Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi**, s. 18.

¹²⁴ Göksu, “**Siyasal Kimlikler ve Merkez-Çevre...**”, s. 76-77.

şekillenmiştir. Arap, Kürt, Ermeni vb etnik unsurlara dayalı siyasi dernekleri belki de henüz siyasi parti düzeyine gelmeden ortadan kaldırılmıştır.

İTC ile birlikte doğan ve CHF ile devam eden siyasi parti geleneğinde güçlü merkezi hükümet ve devletin müdahale edebildiği liberal ekonomi politika çizgisi hakimdir.¹²⁵ Düşünsel olarak Prens Sabahattin'in ademi merkezîyetçi, liberal ekonomiyi önde tutan yaklaşımı liberal cephe biçimine adlandırılmıştır.

İTC haricinde Türkiye'de kalıcı ve kurumsallaşmamış siyasi parti geleneğinin yokluğunu 20. yüzyılın başlarına kadar saray dışı siyasi geleneğin olmamasına bağlayanlar olmuştur.¹²⁶

İTC ilk kurulduğunda bünyesinde liberal ve milliyetçi düşünceleri barındırmaktaydı. Osmanlıcılık düşüncesini ve ademi merkezîyetçilik yönetim biçimini savunan Prens Sabahattin'in dahil olduğu liberaller İTC içine milliyetçilerin baskın gelmesiyle birlikte cemiyetten ayrılmıştır. Cemiyet içinde baskın olan milliyetçiler, etnik olarak Türk kökenlilerin olduğu güçlü bir merkezi ulus devletini savunmaktaydı. 1912 yılında yapılan seçimlerde parlamentoda çoğunluğu elde etmek için şiddete başvuran İttihat ve Terakki, Halaskar ve Zabitanlar tarafından iktidardan uzaklaştırıldı. Birinci Balkan Savaşı sırasında Ocak 1913 darbesiyle İTC iktidarı ele geçirdi. Bu darbe imparatorluktaki liberal hareketin nihai yenilgisi anlamındaydı.¹²⁷ Türkçülük ve milli iktisat politikası benimseyen cemiyet etnik azınlıkları ulus tanımı dışında bıraktı. Sonraki bölümlerde anlatılacağı üzere İTC'nin mirasını devralan CHF ile bu gelenek devam etmiştir.

2.3.2. Dönemin Siyasi Cemiyetleri

II. Meşrutiyet döneminde tüm kuruluşlar 1909 tarihli, 310 sayılı Cemiyetler Kanunu'na tabi olduğundan siyasi cemiyetler ve siyasi olmayan cemiyetler ayrımı yapılmamıştır.¹²⁸ 1909 yılında Kanun-i Esasi'nin 120. maddesiyle yapılan bir

¹²⁵ Çandar, *Türkiye'de Demokrasi...*, s. 374.

¹²⁶ Yücel, *Türkiye'nin Siyasal Partileri...*, s. 2.

¹²⁷ Dikran Mesrob Kaligian, *Taşnaklar ve İttihatçılar*, (Çev.Deniz Mutlu Taşyürek), Aras Yayınları, İstanbul 2017, s. 24.

¹²⁸ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.1., s. 46., Demir, *Osmanlı Devleti'nde...*, s. 130.

düzenlemeyle cemiyet kurma özgürlüğü getirilmiştir. Böylece Osmanlı tarihinde ilk defa siyasi amaçlı cemiyet kurma hakkı tanınmıştır. Bu dönemde her kuruluş cemiyet tarzında kabul edilmiş ve Cemiyetler Kanunu'na tabi kılınmıştır. Hayırlı işler yapmak için kurulan bir cemiyet ile siyasi amaçlar güden bir cemiyet aynı kanuna tabi kılınmıştır. Bu nedenle yardımlaşma ve dayanışma adı altında kurulan fakat gizli politik faaliyetler yürüten cemiyetler olduğu gibi gizli ihtilalci cemiyetler de kurulmuştur. Bu düzenlemeler nedeniyle Meşrutiyet döneminin tüm siyasi cemiyetlerini tespit etmek mümkün değildir.

Bu dönemde, Türkler dışında diğer etnik kökenli milletlerden kimselerin kurmuş olduğu oluşumlar çoğu kaynakta “ayrılıkçı cemiyetler” biçimde tanımlanmıştır. Diğer bir ifadeyle merkez çevre mücadelesinde çevre partilerinin etnik unsurlara dayalı olan kesimi ayrılıkçı ve zararlı cemiyetler şeklinde nitelendirilmiştir. Örneğin Tunaya bu cemiyetlerin milliyetçi olduğu, özerklik veya bağımsızlık amacıyla oldukları görüşündedir.¹²⁹

II. Meşrutiyetin çok partili siyasi hayatı, beş yıllık bir süre (1908-1913) için gerçekleşmiştir. İTC 1913 yılına kadar hükümetleri kontrol eden egemen bir parti konumundadır. 1908 ve 1912 yıllarında yapılan iki genel seçime yansıyan çoğulculuk Bab-ı Ali Baskını ile yerini tek partin tekelciliğine bırakmıştır.

Meşrutiyetin çok partili siyasi hayatı, Mahmut Şevket Paşa'nın 13 Haziran 1913 tarihinde öldürülmesi ile son bulmuştur.¹³⁰ Muhalefet partileri divan-ı harp kararları, suikastler idamlar, hapisler sürgünler ile sindirilecek, birçok muhalif parti üyesi çareyi yurt dışına kaçmakta bulacaktır. HİF dağıtılacak, gayrimüslimlerin cemiyetleri kapatılacak, muhalif cemiyetler siyasi hayattan silinecektir. İTC, ideolojik olarak Osmanlıcılıktan Türkçülüğe geçip tek başına resmileşecektir.¹³¹ Öyle

¹²⁹ Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, C.1., s. 47. Bütün siyasi taleplerin doğrudan özerklik veya bağımsızlığa yönelik olduğu söylenemez. Devletin bu türden talepleri karşılayamaması toprak kaybını beraberinde getirmiştir.

¹³⁰ 23 Ocak 1913 tarihinde gerçekleşen Bab-ı Ali Baskını sonucu İTC tarafından sadrazam yapılan Mahmut Şevket Paşa, 11 Haziran 1913 tarihinde İstanbul Beyazid’de gerçekleştirilen bir suikast sonucu öldürülmüştür.

¹³¹ Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, C.1., s. 401.

ki, 1913-1918 yılları arasında hiçbir siyasi partinin kurulmasına izin verilmemiştir. Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar tekçi bir siyasal hayat hüküm sürmüştür.

2.3.2.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)

Sonradan İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) adını alacak olan parti II. Abdülhamit'in istibdat rejimine karşı mücadele etmek amacıyla ülke içinde ve Avrupa'da örgütlenen birkaç grubun bir araya gelmesiyle kurulmuş olan bir cemiyettir. 21 Mayıs 1889'da İstanbul'da Askeri Tıbbiye Mektebinde Diyarbekirli İshak Sukuti, Ohrili İbrahim Temo, Arapkirli Abdullah Cevdet, Kafkasyalı Mehmet Reşit ve Bakülü Hikmet Emin adlı beş öğrenci tarafından İttihad-ı Osmani Cemiyeti adıyla Sultan Abdülhamid'i tahttan indirmek amacıyla gizli bir örgüt olarak kuruldu.¹³² Aynı yıl Paris'teki Ahmet Rıza Bey'le¹³³ ilişki kurulmuş cemiyet, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır.¹³⁴ Tıp öğrencilerinin ortak düşüncesi Osmanlı'nın yönetimin zora dayalı olan şeklini değiştirerek devletin çöküşünü önlemektir. İtalyan Karbonari¹³⁵ mason teşkilatını örnek alarak kurulan bu gizli cemiyet, hücreler halinde örgütlenmiştir.¹³⁶

Başlangıç aşamasında Cemiyet, üyelerinin kendi arasında felsefi tartışmalar yaptığı bir öğrenci kuruluşu niteliğindedir.¹³⁷ Cemiyetin Avrupa ülkelerine giden üyeleri, gittikleri bölgelerde örgütlenmeye devam etmişler ve giderek güçlenmiştir. Yurt içindeki üyeleri, giderek artan saray baskısı ve artan örgüt gücünün etkisi ile II. Abdülhamit yönetimini ortadan kaldırmak amacıyla mücadele etmiştir.

¹³² Aykol, **Türkiye'de Siyasi...**, s.175, Cemal Necip Gürel, **"İttihat ve Terakki ve Paramiliter Yan Kuruluşları"**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2009, s.6., Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C.1., s. 51.

¹³³ Jön Türk hareketi içinde yer alan Ahmet Rıza'nın başını çektiği ittihatçı grup Auguste Comte'nin akılcı ve hümanist felsefesinden hareketle mekeziyetçi-meşrutî bir idarenin ve devlet desteği ile yerli kapitalist bir burjuvazinin yaratılması görüşünü savunmuştur. Merkeziyetçilik yönünden hareket eden bazı araştırmacılar Kemalistlerin merkeziyetçi düşüncelerini ve bu doğrultudaki reformlarını etkilediğini ileri sürmüştür.

¹³⁴ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C.1., s. 51.

¹³⁵ 19. Yüzyıl başlarında İtalya'da faaliyet gösteren gizli mason bir teşkilattır. İttihatçılar bu teşkilatı örnek alarak örgütlenmiştir. Mason kelimesi duvar ustası anlamına gelmektedir. Son iki yüzyıllık tarihi bilinen, öncesi mit ve söylencelere dayanan, önceleri sadece Hristiyanlardan oluşan, 19.yüzyılda diğer dinlerinden kişilerin kabul edildiği yaygın ve kısmen gizli, öğretî ve uygulamaları olan dünya çapında teşkilatlanmış bir topluluktur.

¹³⁶ Gürel, **İttihat ve Terakki...**, s. 6.

¹³⁷ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C.1., s. 52.

1902 yılında Paris'te yapılan 1. Jön Türk Kongresinde Cemiyet, Prens Sabahattin öncülüğündeki liberallerle, politik görüş olarak A. Comte ve Pozitivizmden yana olan Ahmet Rıza öncülüğündeki radikal milliyetçi grup arasında ikiye bölünmüştür.¹³⁸ Bu bölünme siyasal alanda iktidar muhalefet akımlarını meşrutiyet ve devamında etkileyecektir. Cemiyet, öğrenci çevresinden bürokrat ve askeri kesime doğru etkili olmaya başlayacaktır.

1906 yılında Selanik'te çoğunluğu 3. Ordu subayları olan on kadar kişi Osmanlı Hürriyet Cemiyetini kurmuştur. Cemiyet Paris'teki İttihatçılarla ilişki kurarak adını Terakki ve İttihat adını almıştır.¹³⁹ İhtilalci bir ekipten oluşan Cemiyet, Makedonya'da örgütlenmekle birlikte silahlı kuvvetler içinde hızlı bir şekilde yayılmıştır. II. Abdülhamit'e meşrutiyeti ilan ettiren Merkezi Selanik'te bulunan 3. Ordu İTC liderliğinde 1908 Hareketini organize etmiştir.

Cemiyet gücünü ve ana unsurunu asker ve özellikle genç subaylardan alan bir parti haline gelmiştir. Asker kökenliler ağırlıkta olmakla birlikte II. Meşrutiyet sonrasında Padişah ve ulemanın gücünü azaltarak siyasal iktidarı tek başına kontrol etmiştir. Katılımın kılcal damarları olarak nitelendirilen kulüp örgütlenmesi biçiminde örgütlenmiştir. Kontrolün keskin çizgilerle Merkezi Umumiye'ye bağlanması, düşünce ayrılıklarını, disiplinsizlikleri sindirecek Teşkilatı Mahsusa denilen paramiliter örgütü, özgür bir katılım ortamının varlığına izin vermemiştir.¹⁴⁰

Batılı Ülkelerin askeri ve siyasi başarılarında organizasyon, disiplin ve kimliklerini belirleyen ideolojik bir yapı olduğunun anlaşılmasıyla birlikte Cemiyet içinde 1906 yılından itibaren şekillen Şakir-Nazım grubu¹⁴¹ Türkçülüğe, askeri parti örgütlenmesine önem vermiş ve partide hakim duruma gelmiştir.¹⁴²

Osmanlı Türkleri, özellikle ordu içinde İttihat ve Terakki ile Sultan Abdülhamid rejimine karşı Makedonyalılar gibi Balkan tarzı bir muhalefet ile yani

¹³⁸ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C.1., s. 53.

¹³⁹ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C.1., s. 55.

¹⁴⁰ Çandar, **Türkiye'de Demokrasi...**, s. 361.

¹⁴¹ Bahattin Şakir ve Doktor Nazım'ın başını çektiği İttihat ve Terakkinin sağ kanadı niteliğindeki yapılanmadır.

¹⁴² Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 100.

komite ve çete şeklinde teşkilatlanarak mücadele etmiştir.¹⁴³ İttihatçılık bir anlamda komitacılık ve partizanlık karışımı bir olgudur.¹⁴⁴ Devletin bünyesinde özellikle askeriye içinde komitalar kurarak örgütlenen İttihatçılar, siyasilerin ve bürokratların yasal yollardan çözemedikleri sorunları yasadışı yöntemlerle çözmeye çalışmıştır.¹⁴⁵

Jön Türkler; II. Abdülhamit'in zora dayalı yönetimine karşı mücadeleye başlarken amaçlarının hürriyeti kurmak olduğunu söylemişlerdir. Oysa İttihat ve Terakkinin 1876 Anayasasını yeniden yürürlüğe koymanın ötesinde genel bir hürriyeti getirme amacı olmamıştır.¹⁴⁶ II. Abdülhamit aleyhindeki girişimlerde hürriyet fikrinde olan Jön Türklerin liberal kanadı olan Prens Sabahattin'dir. Prens Sabahattin'in bir noktaya kadar hürriyetçi sayılabilecek düşünceleri haricinde, Jön Türklerin fikirleri milletin uyandırılmasıyla ilgilidir.¹⁴⁷

II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte, İTC gizli bir cemiyetten siyasal partiye, çoğulcu bir rejimden tekçi rejime, kaynaştırıcı bir ideolojiden milliyetçi bir ideoloji olan Türkçülüğe evrilmiştir. Gizli bir cemiyetten siyasal partiye geçen İttihatçılar, Birinci Dünya Savaşından sonra dağılmıştır. Kendilerini kutsal bir cemiyet olarak görmeleri Avrupalı anlamda bir siyasi parti olma arzusuyla çelişmiş ancak 1913 kongresinde siyasi bir parti olduğunu ilan edebilmiştir.¹⁴⁸ 23 Ocak 1913 Bab-ı Ali darbesiyle iktidara hakim olan Cemiyet, dış politikada Alman yanlısı bir politika izlemiş, gayrimüslim azınlıkları ekonomik yaşamdan silmeye çalışmış, Türkçülük ve Turancılık görüşlerini benimsemiştir.¹⁴⁹

İTC iktidarı tam olarak ele geçirdiği dönemde Esnaf Cemiyetleri, Ticaret Odaları, Talebe Cemiyetleri, Ziraat Odaları gibi sosyal içerikli ve sivil görünümlü

¹⁴³ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C.1., s. 549.

¹⁴⁴ Tarık Zafer Tunaya. **Türkiye'de Siyasi Partiler, C.3, Mütareke Dönemi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.10.

¹⁴⁵ İsmail Akbal, "Komitacı Eylemlerin Son Temsilcisi İsmail Hakkı Tekçe ve Faaliyetleri", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Y. 7, S. 13, Bahar 2011, http://www.ctad.hacettepe.edu.tr/7_13/4.pdf, (ET.21.01.2018), s. 71.

¹⁴⁶ Mardin, **Türk Modernleşmesi**, s. 101.

¹⁴⁷ Mardin, **Türk Modernleşmesi**, s. 102.

¹⁴⁸ Sabri Sürgevil, Cihan Özgün, Hilal Ortaç, Olcay P.Yapucu, **Türkiye Tarihi ve Uygarlıkları IV**, İlya İzmir Yayınları, İzmir 2013., s. 257.

¹⁴⁹ Aykol, **Türkiye'de Siyasi...**, s. 178.

cemiyetlerin yanı sıra Donanma Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye, Genç Dernekleri gibi yan kuruluşlar kurmuştur.¹⁵⁰

1913 yılından 1918 yılına kadar muhalefetsiz sindirilmiş bir muhalefetin sesini duyuramadığı çoğunluğunu yitirmiş siyasal yaşam içinde İTC tek parti olarak varlığını sürdürdüğünden¹⁵¹ muhaliflerin bir kısmı ülke dışına kaçmış ya diğer kısmı dağıtılmıştır. İttihatçılar Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlının yenilmesi sonrasında kendisini feshetmiştir. İttihatçı kadrolarından bir kısmı Teceddüt Fırkası adı altında örgütlenmiştir. Mütareke döneminde ve Milli Mücadelenin başlangıcında İttihatçıların bir bölümü İstanbul'da siyasi faaliyetlerde bulunurken önemli bir bölümü Anadolu'daki milli harekete destekte bulunmuştur.¹⁵²

2.3.2.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Muhalif Cemiyetler

II. Meşrutiyetin 23 Temmuz 1908'de ilanıyla birlikte İTC'nin doğrudan iktidarı üstlenmesi yerine denetimli bir kontrol rejimini tercih etmek zorunda olması çok sayıda muhalif cemiyetin ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁵³ İTC 1913 yılına kadar tam olarak iktidar olmamış, kendilerine karşı gelişen muhalefeti merkezi bir sistem kurma amacıyla ortadan kaldırma yoluna gitmişlerdir. Bu dönemde Fedekaran-ı Millet Cemiyeti, Ahrar Fırkası (AF), İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası gibi birçok muhalif cemiyet kurulmuştur.

Türkiye'deki siyasal partilerin temel ayrışma çizgisini merkez-çevre çatışmasının yerine sağ-sol çatışması olarak nitelendirilen yazarlar olmuştur.¹⁵⁴ İttihatçılara karşı muhalif organizasyonların neredeyse tümü, siyasi liberalizme sarılmışlardır.¹⁵⁵ Avrupa'da yaşayan Jön Türk aydınlarından olan Prens Sabahattin'in savunduğu liberal görüşler nedeniyle İttihat ve Terakki'den ayrılması siyasetten günümüze kadar gelen sağ siyasi parti geleneğinin başlangıcı olduğu kabul edilse

¹⁵⁰ Gürel, *İttihat ve Terakki ve Paramiliter...*, s. 112.

¹⁵¹ Koçak, *Siyasal Partiler ve Türkiye'de...*, s. 23.

¹⁵² Bahar Arslan, *İkinci Meşrutiyetten Cumhuriyete İki Devrim; İki Süreç*” tarihsel, ideolojik ve olgusal bir karşılaştırma, Isık Yayınları, İstanbul 2016, s. 45.

¹⁵³ Arslan, *İkinci Meşrutiyetten...*, s. 124.

¹⁵⁴ Aykol, *Türkiye'de Siyasi...*, s. Çandar, *Türkiye'de Demokrasi...*, s. 375.

¹⁵⁵ Arslan, *İkinci Meşrutiyetten...*, s. 123.

bile liberal siyasi cemiyetler II. Meşrutiyet döneminde bütünüyle tasfiye edilmiştir. Zira Meşrutiyetin çoğulcu yapısı içinde etnik unsurların özerk yapılar şeklinde yönetilmesi gerektiği yönündeki fikirler; Cumhuriyet döneminde İTC geleneğinin devamı olan CHF'na muhalif olan siyaseten liberal cemiyetler açısından kesinlikle kabul görmeyecektir.

İttihat ve Terakki'nin 1913 tarihine kadar devam eden denetleme iktidarı döneminde kurulan 9 kabinenin çoğunun muhalif bir tutum içinde olması ve cemiyet içindeki hizipleşme sağlıklı bir iktidar muhalefet ilişkisinin doğmasını engellemiştir.¹⁵⁶

2.3.2.2.1. Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti

1902 yılında Paris'te yapılan Kongrede Jön Türkler, II. Abdülhamit'in devrilmesi ve meşrutiyet yönetiminin kurulması konusunda milliyetçi-merkeziyetçi ve ademi merkeziyetçi olarak iki cepheye ayrılmıştır. Jön Türklerin liberal fraksiyon lideri Prens Sabahattin idari ademi merkeziyet, minimal devlet ve hür teşebbüs sisteminin savunucuydu.¹⁵⁷

İttihat ve Terakki, Osmanlı devletindeki istibdat yönetiminin içeriden çıkacak güçlerle yıkılması taraftarı iken Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti Osmanlıların yalnız kendi güçleri ile istibdat yönetimini deviremeyeceğini, bu konuda yabancı devletlerden yardım alınması gerektiğini savunmaktaydı.¹⁵⁸ Bir diğer husus ülke yönetiminde merkeziyetçiliğe değil, yerel yönetimlere dayanılması gerektiği konusunda ittihatçılarla ters düşmüştür.¹⁵⁹ Osmanlıcılık ve İslamcılığı benimseyen Cemiyet, Türkçülüğe dayanmayı reddederek İttihatçılarla ters düşmüştür. Cemiyet içinde Arnavut, Arap, Ermeni kökenli aydınlar bulunmaktaydı.

Prens Sebahattin in görüşleri doğrultusunda kurulan ilk cemiyet olan Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti haricinde, cemiyetin İstanbul şubesi

¹⁵⁶ Arslan, *İkinci Meşrutiyetten...*, s. 124.

¹⁵⁷ Kaligian, *Taşnaklar ve İttihatçılar*, s. 329.

¹⁵⁸ Demir, *Osmanlı Devleti'nde*, s. 40.

¹⁵⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, Cilt 2, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 293.

niteliğinde olan Cemiyeti İnkılabiye¹⁶⁰, Nesli Cedid Kulübü, AF, Milli Ahrar Fırkası, Trabzon ve Havalisi Ademi merkezîyet Cemiyeti,¹⁶¹ Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF) gibi örgütlenmeler bulunmaktadır. Liberal gelenekten gelen bu partilerden AF ve HİF oldukça önemlidir.

2.3.2.2.2. Ahrar Fırkası (AF)

II. Meşrutîyet'in ilk siyasal partilerinden biri olan AF, 14 Eylül 1908 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Prens Sabahattin, Mizancı Murat Bey, Hasan Fehmi gibi aydınların görüşleri etkisinde olan partinin kurucuları Nurettin Ferruh, Ahmet Fazlı, Kıbrıslı Tevfik, Nazım Bey, Şevket Bey, Samim Bey¹⁶², Celalettin Arif ve Mahir Arif Bey'dir.¹⁶³ İngiliz siyasî parti geleneğini esas alan¹⁶⁴ Osmanlı ve liberal bir parti olan AF devletin kurtarılması için görevlerin paylaşılması yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, Osmanlı içinde yaşayan tüm etnik milletler arasındaki eşitlik sağlanması gerektiği görüşündedir.¹⁶⁵

II. Meşrutîyet'in ilk seçimleri 1908 yılında yapılmıştır. Seçimlere İTC ve AF olmak üzere örgütlü olan iki parti katılmış, ancak AF bu seçimlerde ciddi bir varlık gösterememiştir.¹⁶⁶

Meclisi Mebusan'da ilk muhalefet partisi niteliğinde olan AF liberal ve ademi merkezîyetçi düşünceler nedeniyle İttihatçılar tarafından hoş görülmemiştir. İttihatçılara göre ademi merkezîyet politikaları devletin parçalanmasına yol açacaktı.¹⁶⁷ Fırka kendilerini mukaddes İttihat ve Terakkiye karşı 1908 seçimlerine girmeyi göze almış, yalnız İstanbul'dan seçimlere katılmıştır.¹⁶⁸ Fırkanın kurulmasından çok kısa bir süre sonra henüz tam olarak örgütlenmediği bir zamanda Meşrutîyet'in ilanından da yaklaşık beş ay sonra seçimler yapılmış, İTC değişik hile ve entrikalarla bütün mebusları kendi adına seçtirmeyi başarmıştır. Meclisi tamamen

¹⁶⁰ Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, C.I, s. 426.

¹⁶¹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, C.II., s. 360.

¹⁶² Sürgevil, Özgün, Ortaç, Yapucu, *Türkiye Tarihi...*, s. 258.

¹⁶³ Yücel, *Türkiye'nin Siyasal Partileri...*, s. 7., Demir, *Osmanlı Devleti'nde...*, s. 131., Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, C.I, s. 175.

¹⁶⁴ Aykol, *Türkiye'de Siyasî Parti*, s. 221.

¹⁶⁵ Sürgevil, Özgün, Ortaç, Yapucu, *Türkiye Tarihi...*, s. 258.

¹⁶⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, C.1., s. 177.

¹⁶⁷ Demir, *Osmanlı Devleti'nde...*, s. 127.

¹⁶⁸ Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, C.1., s. 177.

ele geçiren İttihatçılar, seçim sisteminin suistimallere açık olmasını kendi karşıtları aleyhine kullandıklarından, AF Ankara adayı Mahir Sait Bey dışında başka bir mebus çıkaramamıştır.¹⁶⁹

AF, 1908 seçimlerden sonra Meclisi Mebusan'da bir muhalefet grubu oluşturmasıyla İTC'ne karşı güçlü bir rakip olabilmıştır.¹⁷⁰ AF, seçimlerde etkili olamamasına rağmen, İTC siyasetinden memnun olmayan Türk, Müslüman ve gayrimüslim mebusların oluşturduğu kalabalık bir grup tarafından kurulmuştur.¹⁷¹ İTC'nin komitacı uygulamaları, politikalarındaki Osmanlıcılıktan Türkçülüğe doğru kaymalar başlangıçta İTC'ne mensup çoğunluğu gayrimüslim mebuslardan oluşan 65 kişinin AF'na geçmesine neden olmuştur.¹⁷²

31 Mart Ayaklanması sırasında AF, İTC'nin ve sıkıyönetimin baskısı sonucu dağılmıştır. Osmanlı Devleti içindeki gayrimüslim veya Müslüman tüm etnik kökenli milletlere eşitlik tanınması ve ademi merkeziyet yönetime uygun bir sistemin kurulması iki fırkanın çatışmasının temel sebebi olmuştur. İTC, AF'nı bölücülükle, kozmopolitik olmakla ve Patrikhane ile iş birliği içinde olmakla suçlamıştır.¹⁷³

AF, İttihat ve Terakki'ye karşı, ülke içinde oluşturulmuş muhalefet tezlerini ilk kez meşru zeminde siyasallaştırılmış ve meşrutiyet içinde muhalefet çizgisini başlatmıştır.¹⁷⁴ Bir bürokratlar grubu olan bu cemiyet; bireysellik, liberalizm, kişisel girişimcilik ve yerinden yönetim görüşlerini savunmuştur.

II. Meşrutiyet öncesi dönemde muhalefet hareketleri, klasik yöntemle ortadan kaldırılır veya çeşitli menfaatler temin edilerek devlet ile uzlaşmaları sağlanırdı. Aynı geleneği kendilerine muhalif olan cemiyetlere karşı sürdüren İttihatçılar, kurulan muhalif cemiyetleri gayri meşru addetmişlerdir. Görünüşte Meşrutiyeti ilan

¹⁶⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C.2., s. 214.

¹⁷⁰ Demir, *Osmanlı Devleti'nde...*, s. 129.

¹⁷¹ Kaluç, "Osmanlı Ahrar Fıkrasının Kuruluşu...", s. 225.

¹⁷² Suat Zeyrek, "II. Meşrutiyet Döneminde İktidar – Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.6. S.2, Y.2013. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/202301>, (21.02.2018), s. 29.

¹⁷³ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C.1., s. 178.

¹⁷⁴ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C.1., s. 187.

ettiren ordu ile iç içe geçmiş İTC karşısında AF, meşru bir muhalefet hareketi olarak değerlendirilebilir.

2.3.2.2.3. Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF)

Meşrutiyet döneminin en büyük muhalefet oluşumu niteliğindedir. Mahir Sait, Kemal Mithat, Hüseyin Siret ve Rıza Nur'un olduğu dört kişinin fırkanın kuruluş beyanannmesini İstanbul Valiliğine bildirmesiyle kurulmuştur.¹⁷⁵ 21 Kasım 1911 yılında kurulan parti Meclis-i Mebusan'da bulunan Arnavut ve Arap mebusların kurucu ve egemen olduğu Mutedil Hürriyetperveran Fırkası ile bünyesinde daha çok ulemanın toplanmış olduğu Ahali Fırkasının birleşiminden meydana gelmiştir.¹⁷⁶ Bununla birlikte fırka içinde Meclisi Mebusan dışında eski İttihatçılar, İlmiyeciler eski Ahrarcılar, demokratlar, sosyalistler, Rum ve Ermeni gibi azınlıklardan temsilciler bulunmaktaydı.¹⁷⁷ Cemiyet esasen İTC'ne muhalefet eden ortak paydada bir araya gelen liberaller, sosyalistler, muhafazakarlar, etnik azınlıklar, Abdülhamit yanlıları, din adamları gibi değişik kesimlerden meydana gelmiştir. Bu unsurları bir araya getiren tek şey İTC'nin politikalarına karşı duyulan hoşnutsuzluk ve nefretti.¹⁷⁸ HİF, Jön Türk hareketi içinde oluşan liberal hareket olarak görülebilir.

Programındaki ilkelerden çok, İTC'nin somut uygulamaları karşısında geniş bir muhalefet cephesinden herkese açık bir kitle partisi olmuştur.¹⁷⁹ Kuruluşundan kısa bir süre İstanbul'daki ara seçimi kazanması, Fırkanın genel seçimlerde iktidara gelme ihtimali arttırmış ve İttihatçıların tepkisini çekmiştir. Bunun için İttihatçılar, Fırkanın iktidara gelmemesi için erken seçime gidecek ve mecliste İttihatçı bir çoğunluk sağlanacaktır.

¹⁷⁵ Ali Serdar Mete, "Muhalefetten Teslimiyete Hürriyet ve İtilaf Fırkası", https://www.academia.edu/6011455/Muhalefetten_Teslimiyete_H%C3%BCrriyet_ve_%C4%B0tilaf_F%C4%B1rkas%C4%B1, (ET.21.01.2018), s. 4.

¹⁷⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C.1., s. 296., Demir, *Osmanlı Devleti'nde...*, s. 168.

¹⁷⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C.1., s. 297.

¹⁷⁸ Özbudun, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemleri*, s. 18.

¹⁷⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C.1., s.309, Demir, *Osmanlı Devleti'nde...*, s. 169.

1912 yılında Meşrutiyetin ikinci seçiminde İttihatçıların zora başvurusu nedeniyle “sopalı seçim” olarak adlandırılmıştır.¹⁸⁰ Seçim hilelerinden dolayı HİF az sayıda mebusla mecliste yer almıştır. Bab-ı Ali Baskınından sonra gerçekleşen Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra muhaliflerin bir bölümü Sinop’a sürülmüştür.

İttihatçıların komitacılığı ve çeteciliğine karşı muhalif olan değişik kesimleri bünyesinde alan HİF, Osmanlılık, ademi merkeziyetçilik, liberal ekonomi, meşrutiyetçi fikirleri bünyesinde barındırabilmiştir.

HİF, İTC gibi halktan kopuk bir merkez partisidir. Batılaşmış merkezi elitlerin içinden çıkan muhalefet rejim sorunları üzerinde durmakla birlikte ademi merkeziyetçiliği savunması onu çevre partisi yapmamıştır.¹⁸¹ Parti hakkında herhangi bir kapatma kararı bulunmamakla birlikte muhalif hareketin ortadan kalkmasıyla fırka önemini yitirmiştir.

II. Meşrutiyet döneminde İttihatçılara muhalif olan Osmanlı Demokrat Fırkası, İttihad-ı Muhammediye Fırkası, liberal bir muhalefet partisi çizgisinde olan¹⁸² Osmanlı Sosyalist Fırkası gibi oluşumlar da bulunmaktadır.

2.3.2.3. Etnik Kökenli Cemiyetler

2.3.2.3.1. Ermeni Cemiyetleri

Yirminci yüzyıl başlarında Ermeniler Osmanlı ve Rus devleti sınırları içinde yaşamaktaydı. İstanbul’daki Ermeni Patrikhanesi Osmanlı Devleti tarafından kurulmuştur. Patrik Ermeni milletinin temsilcisi konumundaydı. Ayrıca Ermeni toplumu içinde “amira” adı verilen zengin bir zümre bulunmaktaydı. İlk Ermeni milliyetçi dernekleri 1860’lı yıllarından itibaren çeşitli isimler yer altında gizli olarak kurulmuş ve faaliyet göstermiştir.

¹⁸⁰ Demir, **Osmanlı Devleti’nde...**, s. 266.

¹⁸¹ Ergun Özbudun, **Anayasalcılık ve Demokrasi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017, s. 18.

¹⁸² Sürgevil, Özgün, Ortaç, Yapucu, **Türkiye Tarihi...**, s. 260.

II. Meşrutiyet ilan edilirken dört Ermeni cemiyeti gizli olarak faaliyet göstermekteydi. Marksist Taşnaklar, sosyal demokrat Hınçaklar, anayasalcı Ramgavar Partisi ve Veragazmyal Hınçak cemiyeti.¹⁸³

Hınçak Cemiyeti 1887 yılında Cenevre’de öğrenimlerini Fransa’da yapmakta olan Rusya Ermenileri tarafından kurulmuş ideolojisini Marksizme göre yapmış bir cemiyettir.¹⁸⁴ Cemiyetin benimsediği Marksist ideoloji nedeniyle Avrupalı devletlerin destek vermemesinden dolayı bazı üyeler Marksist fikirlerden vazgeçilmesi gerektiğini savunmuş, 1898 yılında Yeniden İnşa (Veragazmyal) Hınçaklar adıyla cemiyetten ayrılmıştır.¹⁸⁵ 1890 Kumkapı ve 1895 Babı Ali gösterileri, 1895-1896 Zeytun olaylarında yer almışlardır. Osmanlı merkezi otoritesinin kontrolündeki Kürt ağa ve beylerine karşı Ermeni köylülerin anti-feodal ve milliyetçi nitelikli bir isyanı olan 1894 Sason Olaylarında Hınçaklar rol oynamıştır.¹⁸⁶

1890 yılında Tiflis’te kurulmuş olan Taşnak Partisi sosyalist bir programa sahip olan cemiyettir.¹⁸⁷ Osmanlı Devletindeki Ermeniler için özerk bir bölge kurma amacıyla Avrupa devletlerinin ilgisini çekmeyi amaçlayan eylemler yapmışlardır. 1895 Van Ayaklanması, 1896 Osmanlı Bankası Baskını, 1905 Yıldız Suikastı, İkinci Sason Ayaklanması gibi olaylarda rol almışlardır.

1907 yılında yapılan Taşnak kurultayında II. Abdülhamit Rejimine karşı İTC ile iş birliği yapma kararı almıştır.¹⁸⁸ 1908 yılında meşrutî düzenin kurulmasıyla birlikte Ermeni siyasi cemiyetleri meşrutiyet rejimine destek vermiş, İstanbul’da Taşnaklar ile Meşrutiyet yanlısı Türkler dayanışma gösterileri yapılmıştır.¹⁸⁹

¹⁸³ Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, C.1., s. 591.

¹⁸⁴ Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, C.1., s. 592.

¹⁸⁵ Orhan Doğan, “Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütun (Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev’in Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.20. file:///C:/Users/mehmet%20ali/Documents/Özel%20Office%20Şablonları/370-742-1-SM.PDF (ET.21.05.2018).s. 315.

¹⁸⁶ Recep Maraşlı, **Ermeni Ulusal Demokratik Hareketi ve 1915 Soykırımı**, Peri Yayınları, İstanbul 2008, s. 153.

¹⁸⁷ Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, C.1., s. 594.

¹⁸⁸ Kaligian, **Taşnaklar ve İttihatçılar**, s. 15.

¹⁸⁹ Recep Karacakaya, “İttihat Terakki ve Ermeniler (1908-1914)”, <http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/ittihat-ve-terakki-cemiyeti-ve-ermeniler/>, (ET.21.04.2018).

Taşnaklar, İttihatçılarla iş birliğine girmiş, meşrutiyeti savunma adı altında uzun süre ittifak yapmış olup 1908 ile 1912 seçimleri arasında İttihatçıların listelerinde yer almışlardır. Osmanlı parlamentosunda 1908-1918 yılları arasında Ermeni mebuslar olmuştur.¹⁹⁰ Ermeni siyasi cemiyetleri ile İttihat ve Terakki ilişki içinde olmuş, ancak bu şekilde Osmanlı siyasi sisteminin içinde görev alabilmişlerdir. Ermeni mebuslarının üzerinde durduğu konular, milli siyasi cemiyetler kurulması yasağı, Kürt aşiretlerinin Ermeni köylüleri üzerindeki baskıları, din ve mezhep değiştirmeye zorlama, Kürt aşiretlerin aldığı koruma vergisi, arazi sorunları gibi konulardır.¹⁹¹

1908-1913 yılları arasında Taşnaklar ile İttihatçılar arasında ittifak olmuştur. Taşnak Partisi adayları İttihatçı listelerden mebus olmuştur. İttihatçıların milliyetçi, merkezîyetçi, otoriter ve tasfiyeci politikalarına rağmen Taşnaklarda ağır basan eğilim İTC'nin iktidar gücünden dolayı Osmanlı Ermenilerinin sorunlarının ancak onların yardımıyla çözülebileceği anlayışından kaynaklamıştır.

Meşrutiyet öncesi Ermeni cemiyetleri diğer cemiyetler gibi gizli bir şekilde faaliyet göstermiştir. Meşrutiyet ile birlikte çıkarılan 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu ile kavmiyet esaslarına göre cemiyetlerin kurulması yasaklanmıştır. Bu nedenle Ermeniler çoğunlukla İttihatçıların listelerinden Meclis-i Mebusan'da temsil edilmiştir. 31 Mart Olayından (13 Nisan 1909) sonra örfi idareler söz konusudur. Ermeni cemiyetleri İttihatçıların kontrolü altındadır denilebilir. Örneğin Taşnakların kongresi Ağustos 1914 yılında Erzurum'da toplanmış İTC den iki temsilci bulunmuştur.¹⁹²

Hınçak Cemiyeti gizli ve ihtilalci bir cemiyet iken II. Meşrutiyet ilanından sonra Kanun-i Esasiye'ye uygun bir program belirlemiş, "Memalik-i Osmaniye Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti" adını alarak meşrutî rejimin gereklerine uymaya çalışmıştır.¹⁹³ Nizamnamesi Cemiyetler Kanunu'na aykırı hükümler

¹⁹⁰ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C.1., s. 597.

¹⁹¹ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C.1., s. 599.

¹⁹² Kaligian, **Taşnaklar ve İttihatçılar...**, s. 300. İki İttihatçı temsilci Bahattin Şakir ve Naci Bey'dir.

¹⁹³ Yazıcı, "Ermeni (Hınçak) Komitecisinin Osmanlı Meclisinde Ermenileri Temsili: Hamparsum Boyacıyan", **Kadim Dostluğun Yüzyıllık Açmazında Türk-Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu**, 08-11 Nisan 2015 Antalya, s.104, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/213248>, (ET.11.01.2017), s. 104.

içermeyen partinin, Dâhiliye Nezareti'nin uygun görmesi ve İstanbul Valiliği'nin de ruhsatname vermesi üzerine kuruluşu resmiyet kazanmıştır.¹⁹⁴ Bir diğer Ermeni siyasi fırkası da Reforme Hınçak Fırkası (Veragazmyal Hınçak) Meşrutiyet'in yeniden ilanıyla birlikte devrimci faaliyetlerinden vazgeçerek merkezlerini İstanbul'a taşımış, 1912 yılında 50 ile 100 üyeye sahip olan parti, seçimlerde İttihat ve Terakki ile iş birliğine karar vermiştir.¹⁹⁵ İttihatçı ve Ermeni komiteleri arasındaki bu yumuşama etkisiyle Hınçak-Taşnak Cemiyetleri birçok yerde şubeler açmış, hükümetin kontrolü altında faaliyette bulunmuştur.¹⁹⁶

Cemiyetler Kanunu ile birlikte diğer etnik unsurlarda olduğu gibi Ermeni cemiyetlerinin faaliyetlerine izin verilmemiştir. 24 Nisan 1915 tarihinde Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın imzasıyla yayınlanan bir tezkere ile İstanbul dışındaki hemen hemen tüm Ermeniler, Suriye çöllerine tehcir edilir. Birinci Dünya Savaşı sırasındaki tehcir uygulamalarıyla Ermenilerin büyük kısmı ortadan kaldırılır. 1919 yılında İstanbul'da kurulan Divan-ı Harp belli başlı İttihatçıları Ermeni katliamından sorumlu tutmuş bir kısmını ölüm ve ağır hapis cezasına mahkum ederken, diğer bir bölümü Malta'ya sürülmüştür.¹⁹⁷

2.3.2.3.2. Balkanlı Cemiyetler

Fransız İhtilali ile birlikte yayılan milliyetçilik akımları öncelikle Balkanlarda yaşayan milletleri etkilemiştir. Osmanlı-Rus Savaşı sonunda 1878 yılında imzalanan Berlin Anlaşması ile iç işlerinde serbest dış işlerinde Osmanlıya bağlı özerk bir Bulgaristan kurulmuş, Doğu Rumeli vilayetine ise Bulgar bir vali atanmıştır. Avrupalı devletlerin desteğiyle Doğu Rumeli Vilayetini kendisine katan (1885) Bulgaristan, 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra bağımsızlığını ilan etmiştir.

¹⁹⁴ Serkan Erdal, “Osmanlı Devleti’nde Sosyalist Faaliyetler Üzerine Bazı Örnek İncelemeler”, Yayınlanmış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 104.

¹⁹⁵ Erdal, “Osmanlı Devleti’nde Sosyalist...”, s. 114.

¹⁹⁶ Yazıcı, “Ermeni Hınçak Komitecisinin...”, s. 103-104.

¹⁹⁷ Erdal, “Osmanlı Devleti’nde Sosyalist...”, s. 608.

Bulgarlar 1876 yılından itibaren siyasal partiler, ideolojik ve organik bağlarla kurulan çete ve komitelerle faaliyette bulunmuş,¹⁹⁸ Makedonya- Edirne Bulgar İhtilal Komitelerini kurmuşlardır. Yerel komiteler gizli ve ihtilalci olan örgüt köylerde çeteler şeklinde örgütlenmiştir.

Meşrutiyet ile birlikte çete ve komita faaliyetlerinde bulunan Bulgar milliyetçileri tarafından Bulgar meşrutiyet kulüpleri kurulmuştur. Bu kulüplerde Bulgarların açıkça bağımsız Bulgaristan ile birleşmelerini savunan Virhovistler ile geniş bir özerklik yanlıları Santralist Parti yanlıları faaliyette bulunmuştur.¹⁹⁹ 1908 seçimlerinde Meclis-i Mebusan'da bulunan 4 Bulgar mebus Santralist Partisi yanlısıdır.²⁰⁰

Bulgar meşrutiyet kulüpleri ve Federalist Parti Meşrutiyet döneminde Jön Türkleri, Abdülhamit yönetimi gibi sert politikalar uygulamakla suçlamıştır.²⁰¹ Cemiyetler Kanunu çıkarıldıktan sonra Bulgar meşrutiyet kulüpleri kapatılmıştır. Bulgar kulüplerinin kapatılmasından ardından Balkanlarda Bulgar komitacılık faaliyetleri hız kazanmış, solcu Levitsa Sadanskova örgütü, İttihatçılar ile olan ilişkilerini keserek Makedonya'nın bağımsızlığı için tekrar mücadeleye başlamıştır.²⁰²

Yunanistan bağımsız olduktan sonra Batılı devletlerin desteğini alarak topraklarını genişletmiştir. 1908 yılında Rumların siyasal temsilciği Patrikhane ya da Ortodoks Kilisesi tarafından yapılmaktaydı. Meşrutiyetin ilk günlerinde Rum meşrutiyet kulüpleri, İttihatçıların Makedonya politikalarını desteklemiştir.²⁰³ Meclis-i Mebusan'da bulunan 20'ye yakın Rum kökenli mebus sürekli olarak İttihatçılar ile çatışma halindedir. Rum mebuslardan bazıları HİF içinde çalıştıkları

¹⁹⁸ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C.1., s. 540.

¹⁹⁹ Demir, *Osmanlı Devleti'nde...*, s. 100.

²⁰⁰ Demir, *Osmanlı Devleti'nde...*, s. 101.

²⁰¹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C.1., s. 544.

²⁰² Baran Hocaoglu, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İktidar ve Muhalefet İlişkileri (1908-1913)", Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 236-237.

²⁰³ Zafer Koylu, "Makedonya'da Çetelerin Meşrutiyet Kulüplerine Dönüşmesi", *Belleten Dergisi*, C.81, S.291, Ağustos 2017,

<https://drive.google.com/file/d/0B7liBn5XLsAfc3pPMUZRZEVWgC/view>, (ET.21.10.2017), s. 580.

gibi Atina ile ilişkili olanlar dahi vardır.²⁰⁴ Bazı Rum aydınları, Cemiyetler Kanunu ile getirilen etnik milletlerin siyasi parti kuramayacağı yasaklarını İTC'nin Türkleştirme ve merkezileşme çabaları olarak yorumlamış bu nedenle HİF'ni desteklemiş ve fırkanın kuruluşunda yer almışlardır.²⁰⁵

Arnavutluk'ta Osmanlı egemenliği geçerli olmakla birlikte bu egemenlik İstanbul otoritesini tanıyan yerli aileler üzerinden sağlanmaktaydı.²⁰⁶ 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında toplanan Berlin Kongresinde Makedonya'nın paylaşımı Arnavut milliyetçiliğinin doğuşunu hızlandırmış olup Arnavutlar, topraklarının paylaşımını engellemek için 1878'de Prizren'de Arnavutluk Birliği'ni kurmuşlardır.²⁰⁷ Osmanlı Devleti, Arnavutları; Yanya, Manastır, Üsküp ve İşkodra olmak üzere dört vilayete ayırmıştır.²⁰⁸ 1908 yılında Başkim Cemiyeti adı altında Kulüpler açmıştır. Başkimcilerin görünen amaçları milli dil olan Osmanlıca ve Arnavutçanın yaygınlaştırılmasıydı.²⁰⁹ Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Arnavut mebuslar 25'in üzerinde olup İTC ve HİF içinde temsil edilmiştir.²¹⁰ İTC'nin baskıcı ve Türkleştirme politikaları Arnavut milletçiliğinin gelişmesine neden olmuş onları parlamentoda liberal muhalefete yakınlaştırmıştır.²¹¹ Balkan savaşları ile birlikte Arnavutluk bağımsızlık ilan etmiş, Osmanlı ile bir bağlantısı kalmamıştır.

Balkanlı milletlerden Ulahlar ve Sırlarda Meşrutiyet döneminde kulüpler kurmuş ve siyasal faaliyette bulunmuştur. Berlin Antlaşması'yla Sırbistan bağımsız olmuşsa da, Sırbistan dışında kalan Makedonya'da yaşayan Sırların birliğini sağlamak için Sırp Demokratik Birliği kurulmuştur. 1908'de Kumonova Sırp Kulübü İstanbul'da faaliyettedir.²¹² Balkanlardaki Slav azınlıklardan Sırp ve Ulahlar,

²⁰⁴ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C.1., s. 530.

²⁰⁵ Hocaoglu, *İkinci Meşrutiyet Dönemi...*, s. 251.

²⁰⁶ Demir, *Osmanlı Devleti'nde...*, s. 114.

²⁰⁷ Hocaoglu, *“İkinci Meşrutiyet Dönemi...”*, s. 44.

²⁰⁸ Hocaoglu, *“İkinci Meşrutiyet Dönemi...”*, s. 115.

²⁰⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C.1., s. 563.

²¹⁰ Demir, *Osmanlı Devleti'nde...*, s.106.

²¹¹ Hocaoglu, *“İkinci Meşrutiyet Dönemi...”*, s. 255

²¹² Demir, *Osmanlı Devleti'nde...*, s. 112.

seçimlerde İTC'ne yakın durmuş üç mebus ile Meclis-i Mebusan'da temsil edilmiştir.²¹³

Makedonya meşrutiyet öncesi dönemde Balkan devletlerinin veya çetelerin birbirine karşı mücadele ettiği bir alandı. Komita ve çeteler Balkan veya Avrupa devletleri tarafından desteklendiği bir ortamda II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte çete ve komitalar kısa bir süreliğine silahlarını bırakmıştır. Balkanlarda anarşi ortamı Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte bir süreliğine durulmuştur. Devletin denetimi dışında faaliyet gösteren gizli komita ve çeteler meşrutiyet kulüpleri adı altında örgütlenmiştir. Ancak Cemiyetler Kanunu ile birlikte kulüpler kapatılmış Balkanlı milletlerin siyasal örgütlerine izin verilmemiştir. İTC hakimiyetindeki Osmanlının baskıcı politikaları sonucu kulüpler adı altındı örgütlenen Balkanlı milletlerinin tekrar silahla başvurmasına neden olmuş Balkan savaşıyla birlikte devletten kopmalarına neden olmuştur.

Balkanlardaki çoğunluğu Hristiyan olan etnik unsurların sorunları II. Meşrutiyet öncesi ve sonrasında müzakere yoluyla onlara etnik-dini yapılar içinde özerk yapılar şeklinde çözülmemiştir. Ortak bir Osmanlı kimliği dayatması başarısız olunca milliyetçi politikalar izlenmiş olduğundan onların devletten kopma sürecini hızlandırmıştır.

2.3.2.3.3. Kürt Cemiyetleri

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (Kürt Dayanışma ve İlerleme Cemiyeti) 19 Eylül 1908 tarihinde kurulmuş ve toplam 9 sayı yayınlanan Kürt Teavün ve Terakki gazetesini çıkarmıştır.²¹⁴ Cemiyetin kurucuları Kürt emir, şeyh ve aşiretlerin İstanbul'daki fertlerinin içinde yer aldığı ve devletin kurumlarından çalışan memurlardır.²¹⁵ Çıkardıkları gazetede ki yazılara göre cemiyetin güncel terimlerle ifade edilirse Kürt toplumunun modernizasyonu ve aydınlatılması, haklarının elde etmesi, bir diğeri Ermenilerle tazminat sonrası başlayan ve özellikle II. Abdülhamit

²¹³ Hocaoglu, "İkinci Meşrutiyet Dönemi...", s. 258.

²¹⁴ Fetullah Kaya, "Osmanlı Döneminde Kürt Basını", Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 49.

²¹⁵ Ayhan Işık, "Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi 1908-1909", **Kürt Tarihi Dergisi**, S.44, Eylül 2013, s. 47.

rejimi döneminde devam eden sorunların çözümüdür.²¹⁶ Cemiyet Osmanlıcılık ideolojine ve meşrutiyet düzenine bağlıdır.

Kürtlerde milliyetçi siyasi partiler feodal ilişkiler, milliyetçiliğin gelişmemesi, geri kalmışlık, Avrupa coğrafyasına uzaklık, coğrafi bölünmüşlük ve aydın sınıfının yetersiz olması gibi nedenlere bağlantılı olarak II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkmamıştır.²¹⁷ Kürtlerin aşiret ilişkileri içinde yaşamaları ve dış dünyaya kapalı olmalarından dolayı milliyetçilik hareketlerinden geç etkilanmışlardır. Siyasal tutumlarında belirleyici olan feodal ilişkileridir.

II. Meşrutiyet ortamı içinde diğer etnik unsurlar gibi Kürtler de İTC içinde bulunmuştur. Bu dönemde Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Kürt Hevi Talebe Cemiyetleri faaliyet göstermiştir. Osmanlı devletinden ayrılma amacını gütmeyen Kürt siyasi cemiyetleri ayrılıkçı bir politika izlemediği gibi feodal bir kadro içinde gelişmiş, İttihatçıların Türkleştirme politikalarına karşı zaman zaman direnme göstermişlerdir.²¹⁸

II. Meşrutiyet döneminde dönemin siyasi çalkantıları yüzünden Kürt cemiyetleri gelişmemiştir. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, 31 Mart Olayından sonra kapatılmıştır. Cemiyetler Kanunu'nun 4. maddesine aykırı oldukları gerekçesiyle İstanbul'da iki Kürt Kulübü ve bir Kürt okulu daha kapatılmıştır.²¹⁹

²¹⁶ Işık, "Kürt Teavün ve Terakki...", s. 48.

²¹⁷ Hocaoglu, "İkinci Meşrutiyet Dönemi...", s. 49.

²¹⁸ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C.1., s. 434.

²¹⁹ Işık, "Kürt Teavün ve Terakki...", s. 47.

II. Meşrutiyet döneminde kurulan Kürt dernek ve partilerinin faaliyetleri İttihatçılarca engellenmiştir. Bu dönemin partilerinin sonraki dönem Kürt siyasal hareketine etkisi oldukça sınırlıdır. Bu nedenle Türkiye'deki Kürt siyasal hareketinin 1960'lardan itibaren, biri TİP ve FKF/Dev- Genç'te somutlanan Türkiye solu, diğeri ise Osmanlı imparatorluğunun çözülüşü ve cumhuriyetin kuruluş sürecinden itibaren başlayarak Irak Kürdistanı'ndaki Barzani hareketinde ifadesini bulan Kürt milliyetçiliği olmak üzere iki kaynaktan beslendiği görüşü kabul görmektedir. Ayrıca II. Meşrutiyet ve Mütareke döneminde ortaya çıkan Kürt cemiyet ve kulüplerinin 1980'li yıllarda ortaya çıkan Kürt Siyasal Partilerine bir tesiri bulunmaktadır.

2.3.2.3.4. Arap Cemiyetleri

II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Devletindeki Araplar Osmanlı Sultanına bağlı kalmayı ve İslam Devletinin bir parçası olarak kalmayı tercih ediyorlardı.²²⁰ Arap Vilayetlerinin çoğunda Osmanlı egemenliği, yerli feodal ailelerinin egemenliğine dayanmaktaydı.²²¹

Osmanlı devletinde uzun süredir devam eden istibdat yönetimi son buldu. Ülkede bir süreliğine özgürlük ortamının doğmasına yol açtı. Bu dönemde her görüşten gazete, dergi basılmaya ve çeşitli derneklerin kurulmasına yol açtı. Muhalif görüşler kendilerini ifade edebildi.

Kürt, Çerkez, Arnavutlar gibi Araplar da çeşitli cemiyetler kurmaya başlamışlardır. Bazı cemiyetler dönemin özgürlükçü ortamına uygun bir biçimde yasal statüde kurulurken, bazıları da gizli bir biçimde örgütlenmişlerdir. İstanbul, Paris, Kahire, Beyrut gibi şehirlerde örgütlenen ve faaliyette bulunan cemiyet ve derneklerden önemlileri İha ül-Arabî, El-Müntedi ül-Edebi, Kaftaniyye, El-Ahd, Cemiyetü's-Suriyye el-Arabiyye, En-Nuhzatü'l-Lübnaniyye, Cemiyet-i Islahiyye ve El-Lâ-Merkeziye'dir.²²² Bazı cemiyetler Arap vilayetlerinin adem-i merkeziyetle idaresi veya Avusturya-Macaristan usulü ikili bir monarşi modeli amaçladıklarını belirtmişlerdir.²²³

İlk gizli Arap cemiyeti olan Kahtaniyye, Osmanlı ordusundaki Arap asıllı subaylar tarafından kurulmuştur.²²⁴ Cemiyetin amacı Arap dilini geliştirmekle birlikte meclisi ve yerel hükümeti olan bir Arap Krallığı kurmaktır. Kahtaniyye Cemiyeti'nin kendi iç çekişmeleri sebebiyle deşifre olup faaliyetlerini gizli olarak

²²⁰ Hasan Kayalı, **Jön Türkler ve Araplar, Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)**, (Çev: Türkan Yöney), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018, s. 247.

²²¹ Demir, **Osmanlı Devleti'nde...**, s. 119.

²²² Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C.1., s. 624., Seydi Vakkas Toprak, "Cemal Paşa'nın Emriyle Aliye Sıkıyönetim Mahkemesince İdam Edilen Arap İleri Gelenlerinin Arap Ayrılıkçı Hareketlerine Etkisi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.27, S.2., <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/354487>, (ET.11.01.2018), s. 299.

²²³ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C.1., s. 627.

²²⁴ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C.1., s. 626.

sürdüren ve kendisine ana hedef olarak Arapların ekonomik ve kültürel alanlarda ilerlemesini seçmiştir.²²⁵

Gizli bir cemiyet olan El Fatat Arap Vilayetlerinin adem-i merkeziyetle idaresi veya Avusturya-Macaristan usulü ikili bir monarşi modeli amaçladıklarını belirtmişlerdir.²²⁶

Jön Türk hareketi içindeki Araplar, İkinci Meşrutiyet döneminde devlet dairelerinde daha fazla temsil edilme ve Arap Vilayetlerinde Arapçanın daha yaygın kullanılması yönünde taleplerini dile getirmişleridir.²²⁷

Eylül 1908’de İstanbul’da kurulan Meşrutiyet döneminin ilk Arap örgütlenmesi olan, Arapların yaşadığı vilayetlerinde reform yapmak ve Arapçanın eğitim dili olmasını sağlamak amacıyla olan Osmanlı-Arap Kardeşliği Cemiyeti Meclis-i Mebusan’da İTC’ne karşı olan Arap muhalefetini oluşturmuştur.²²⁸ 31 Mart Vakası sonrasında bu cemiyet kapatılmıştır.

II. Meşrutiyet döneminde Arap vilayetlerin temsil eden üyelerin sayısı 60-90 arasında olmuştur.²²⁹ Osmanlı Parlamentosunda İTC ve HİF içinde yer alan Arap mebuslar, İTC iktidarında bilhassa Balkan Savaşlarının etkisiyle, partinin Turancılık ve Pantürkizm düşüncesinin etkisi altına girmesi ve bunun açıkça ifade edilmesi Arap aydınlarca Türkleştirme ve asimilasyon olarak algılanmıştır.²³⁰ Ağustos 1909’da Cemiyetler Kanunu ile etnik unsurlara dayalı siyasi derneklerin kurulmasının yasaklanmasıyla Arap kökenli cemiyetlere siyaset yolunu tıkamıştır. Kanun gizli cemiyetlerin kurulmasını ve faaliyet göstermesi engelleyememiştir.

²²⁵ Davut Hut, “Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği”, **Vakanüvis, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ortadoğu Özel Sayısı, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/223290>, (ET.24.04.2018). s.121.

²²⁶ Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, C.1., s. 627.

²²⁷ Kayalı, **Jön Türkler ve Araplar...**, s. 244.

²²⁸ Hut, “Osmanlı Arap Vilayetleri...,” s. 134., Demir, **Osmanlı Devleti’nde...**, s. 121.

²²⁹ Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, C.1., s. 627.

²³⁰ Kral Abdullah, **Biz Osmanlı’ya Neden İsyân Ettik**, (Çev: Halit Özkan), Klasik Yayınları, İstanbul 2013, s. 236, Demir, **Osmanlı Devleti’nde...**, s. 319.

Arap milliyetçiliğini savunan mebuslar ağırlıklı olarak Prens Sabahattin, AF, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası ve HİF gibi liberal görüşlerin toplandığı cemiyetlerde faaliyette bulunmuşlardır.

2.4. MÜTAREKE DÖNEMİ SİYASİ CEMİYETLER

2.4.1. Dönemin Siyasi Ortamı

Mütareke dönemi Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalandığı 30 Ekim 1918 ile Osmanlı Saltanatının kaldırıldığı 1-2 Kasım 1922 tarihleri arasındaki dört yıllık dönemdir. Bu dönemin tek hükümdarı Padişah Vahdettin'dir. 21 Aralık 1918 tarihinde Meclis-i Mebusan feshedilmiştir. İttihatçı çoğunluğa sahip Meclis-i Ayan dağıtılmamıştır. 1919 Aralık ayında genel seçim yapılmış ve oluşan Meclisi Mebusan'da İttihatçılar çoğunluğu sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin Almanya ile birlikte Birinci Dünya Savaşında yenilmesinin ardından Anadolu'da milli mücadele teşkilatlarını oluşturan asker ve sivil kadro ittihatçılardan meydana geldiği görülür. İttihatçıların büyük bir kısmı Müdafaa-i hukuk örgüt kadrosunda TBMM içinde ve dışında milli mücadeleye katılmışlardır.²³¹ Kasım 1918 tarihinden 1920'li yıllara kadar Anadolu'da beliren müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin içinde İttihatçı kadrolar bulunmaktadır.

2.4.2. Dönemin Siyasi Cemiyetleri

1 Kasım 1918 yılında İTC kendisini feshetmiştir. İTC kadroların bir kısmı Teceddüt Fırkası adıyla yeni bir parti kurmuştur. Ağırlıklı subay olanlar ise Karakol Cemiyeti adı altında bir araya gelmişlerdir. İttihat ve Terakkinin hukuken kendisini feshetmesi, bazı İttihatçıların Teceddüt ve Karakol Fırkalarını kurması, bu fıkralarda siyaseti sürdürdüğü anlamına gelmez. Hukuken feshedilmiş olsa bile siyasi teşekkülü çok güçlü olan bir örgütlenme söz konusudur. İttihatçılar tek parça bir parti olmadığı

²³¹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C.3., s. 676.

gibi değişik ve çoğu zaman birbiriyle çatışan fraksiyonlardan meydana gelen parti niteliğindedir.²³²

İttihatçılar değişik adlarla çalışmalarını sürdürmüş, hatta cemiyetin Anadolu şubelerinin çoğu müdafaa-i hukuk cemiyetlerine dönüşerek milli mücadeleye katılmıştır.²³³ Mütareke döneminde de İttihatçılar oldukça etkindir. 1919 seçimlerini kontrol edecek ve adaylarını kazandıracak kadar örgütlü olan İttihatçıların gizli Karakol Cemiyeti İstanbul’da etkilidir. Karakol Cemiyeti müdafaa-i hukukçuların İstanbul kolu durumundadır.²³⁴ 1920 yılında İstanbul’un itilaf devletleri tarafından işgali Ankara’ca bağımsız bir politika izleyen ve Sovyet hükümetiyle görüşmeler yapan Karakol cemiyetinin tasfiyesi için kullanılmış, yerine Ankara’nın kontrolünde olan Milli Müdafaa Grubu yerleştirilmiştir.²³⁵

Falih Rıfki Atay, “Çankaya” adlı kitabında Mütareke döneminde, Ermeni öldürmek ve Türkiye’yi savaşa sokmak suçlanmakta olan İttihatçı kadrolarının bir bölümünün Anadolu’da milli dernekler kurduğundan bahsetmiştir.²³⁶ Hüseyin Cahit Yalçın 14 Nisan 1923 tarihli Tanin Gazetesi’nde “*İTC mensuplarının müdafaa-i millîye teşkilatı içinde fırkacılığı aklından geçirmeden vatanın kurtarılması için çalışmışlardır*” şeklinde değerlendirmelerde bulunmuştur.²³⁷ Bir iki istisna hariç Milli Mücadele dönemi kadroları İttihatçılardan oluşmaktadır. Bu dönemde İttihatçılar İstanbul ve Anadolu’da etkili olup çoğunlukla müdafaa-i hukuk dernekleri adı altında örgütlenmişlerdir. Ermeniler ile Rumların gayrimenkul ve sermayesi Müslüman unsurlara geçtiğinden dönemin müdafaa-i hukuk dernekleri gayrı-müslim karşıtlığı üzerinden örgütlenmişlerdir.

Cumhuriyet döneminde İttihatçıların TBBM içinde İkinci Grup olduğu, TCF içinde yer aldıkları ve İzmir Suikastı akabinde tasfiye edildiklerine yönelik bir tez

²³² Erich Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, (Çev: Nüzhet Salihoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 255.

²³³ Emine Kısıklı, “Milli Mücadele Başlangıcında, Mustafa Kemal Paşa’nın Milli Hareketi, İttihat ve Terakki Faaliyetlerinden Uzak Tutma Teşebbüsleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C.2, S.5.,1990. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/812/10319.pdf>, (ET.24.04.2018), s. 111.

²³⁴ Kısıklı, “Milli Mücadele Başlangıcında...”, s. 112.

²³⁵ Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, s. 251.

²³⁶ Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Dünya Yayınevi, İstanbul 1958, s. 58.

²³⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 194.

oluşturulmuştur.²³⁸ Bu teze göre İttihatçılık, İzmir Suikastı sonrasında tarihe karışmıştır. Böyle bir tez geliştirilmesinin sebebi İttihatçıların politika değişikliği ile izah edilebilir. Mustafa Kemal Paşa, büyük bir ihtimalle Almanya'ya yakınlığı dolayısıyla, İttihat ve Terakki'ye düşman gözüktüp, İngiliz taraftarı bir politika izlemek gereğini de duymuş olabilir.²³⁹ Bunun dışında Milli Mücadeleye zarar verilmemesi için Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükümetine her fırsatta İttihatçı olmadıklarını belirtmiştir.

1918-1922 yılları arasında çoğunluğu İstanbul Hükümetine taraftar cemiyetlerin sayısı 40'a yakındır.²⁴⁰

Bunlardan Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin amacı, tarihsel koşulların kendi kendini kurtarmayı engellediği bir ülkeye, yabancı bir yardım ve yetiştirici elin uzamasından yana olmuş, Amerikan mandacılığını savunmuştur. Sivas Kongresi'nde mandacılık tartışılmış ve reddedilmiştir. Cemiyetin yöneticileri Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine katılmışlardır.

Resmi tarihte milli mücadeleye düşman ve zararlı bir cemiyet olarak adı geçen Kürdistan Teali Cemiyeti, 17 Aralık 1918'de İstanbul'da Seyit Abdülkadir başkanlığında kurulmuştur. Milliyetçi ideolojiyi benimseyen bir Kürt burjuvazisi oluşmadığından üyeleri daha çok aydın, din adamı ve aşiret mensuplarından oluşmaktaydı. Cemiyetin faaliyetleri 1920'nin sonuna kadar sürmüştür.²⁴¹ Tarık Zafer Tunaya'ya göre cemiyet bir siyasal parti bile değildir.²⁴² Osmanlı Ayan Meclisi'nin de üyesi Seyit Abdülkadir'in isteği ise Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde Halife'ye bağlı özerk bir Kürdistan bölgesinin kurulmasıdır. Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yerleri Ermeniler değil de Kürtler alsın diye Türk ve Kürt münevverlerinin ortak kurduğu bir cemiyet olup, cemiyetin amacı Kürtlerin özerklik

²³⁸ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler**, s. 186.

²³⁹ Kısıklı, "Milli Mücadele Başlangıcında...", s. 121.

²⁴⁰ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C.2, s. 61.

²⁴¹ Zehra Çamsoy, "**Milli Mücadele Döneminde Kürdistan Teali Cemiyeti**", Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2007, s. 228.

²⁴² Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C.2, s. 202.

veya bağımsızlık elde etmesi değildir.²⁴³ Zira cemiyetin kuruluşunda Osmanlı yönetiminin de desteği bulunmaktadır.

Dönemin siyasal karmaşası içinde cemiyet, fırka adı altında faaliyet gösteren siyasi partilerin bir kısmı 4 Eylül 1919 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafı Hukuk Cemiyeti adı altında birleşmiştir. Kuvay-i Milliye Hareketi'nin ortaya çıkışı ve örgütlenişi büyük oranda Nisan 1915 tarihinde tehcir edilen Ermenilerin geri dönüşlerine tepki ile bağlantılıdır.²⁴⁴

23 Nisan 1920 tarihinde toplanan TBMM'de İttihatçılar, Yeşil Ordu, Islahatçılar, Halk Zümresi, Tesanüt Grubu, bunlara karşı Müdafaa-i Hukuk Grubu ortaya çıkmıştır.²⁴⁵ Hatta 1920 yılında Türkiye Komünist Fırkası, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kurulmuştur.²⁴⁶ Fırka, Cumhuriyet sonrası Batı dünyası ile yakınlaşma neticesinde dönemin siyasal koşulları içinde kapatılmıştır. Bu dönemde İttihatçılara muhalif olan HİF, İtilaf Devletleri tarafından İstanbul'un Ankara Hükümeti'ne teslim edilmesiyle yurt dışına çıkmış veya dağılmışlardır. 150'likler listesinin hemen hemen hepsi HİF mensuplarıdır.²⁴⁷

2.5. 1909 TARİHLİ CEMİYETLER KANUNU

2.5.1. Genel Olarak

23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte ilk siyasal nitelikli dernekleri kendiliğinden kurulmuştur olup siyasal iktidar için bir sorun olmadığı sürece varlıklarını koruyabilmiştir.²⁴⁸

²⁴³ Mustafa Tekin, Müfid Yüksel, Mahmut Akyürekli, "Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Serencamı", **Dünya Bülteni Araştırma Masası**, İstanbul 2015,

<http://media.dunyabulteni.net/file/2015/yenidosya.pdf>, (ET.21.11.2018), s. 11.

²⁴⁴ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1996, s. 293.

²⁴⁵ Ateş, **Demokrasi, Siyasi Partiler...**, s.119, Özgün, Ortaç, Yapucu, **Türkiye Tarihi...**, s. 261.

²⁴⁶ Ercan Haytoğlu, "Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1945'te Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Nedenleri (1908-1945)", **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.3, Y.1997., http://pauegitimdergi.pau.edu.tr/Makaleler/786386030_4-T%C3%99CRK%C4%B0YE.pdf, (E.T.03.03.2017), s. 47.

²⁴⁷ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C.2, s. 311.

²⁴⁸ Demir, **Osmanlı Devleti'nde...**, s. 130.

II. Meşrutiyet döneminde dernekler ve siyasi partiler Cemiyetler Kanunu mevzuatına tabi olduğundan dernek ile siyasi parti arasında bir ayırım yapılmamıştır.²⁴⁹ 16 Ağustos 1909 tarihli, 310 sayılı Cemiyetler Kanunu'nda cemiyet, “*eşhâs-ı müteaddide tarafından mâlumat veya mesailerini sûret-i dâimede bi't-tevhîd mukâseme-i ribhden gayrı bir maksatla teşkil edilen heyettir*” şeklinde tanımlanmıştır.²⁵⁰

1909 tarihli Cemiyetler Kanunu, iktidarda etkili olan İTC'nin II. Meşrutiyetin özgürlük ortamında kendiliğinden kurulan dernek, fırka, cemiyet adı altında faaliyet gösteren siyasi partileri kontrol altına alması gereksiniminden doğmuştur. Zira cemiyetlerin kurulmasında serbest kuruluş sistemi getirilmiş ancak cemiyetler yürütme organının kesin denetimi altına alınmıştır.²⁵¹ Meclis ikinci başkanı ve Edirne mebusu Talat Paşa'nın isteği üzerine hükümet tarafından hazırlanarak Meclis-i Mebusana gönderilmiştir.²⁵² Kanun tasarısı 1901 tarihli Fransız Dernekler Kanunu tercüme edilerek hazırlanmıştır.²⁵³

16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu ile daha önce kurulmuş olan birçok gizli, ihtilalci ve çeteci komite siyasi afla birlikte kurumsallaşmış, siyasal hedeflerini görünüşte değişik amaçlı dernekler ardında gizleme olanağına kavuşmuştur.²⁵⁴ Bu cemiyetler modern anlamda siyasi parti olmasa da siyasal bir

²⁴⁹ Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, C.1., s. 14.

²⁵⁰ Zehra Arslan, “Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusan’da Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.3. S.11, İlkbahar 2010.

http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi11pdf/arslan_zehra.pdf, (ET.03.05.2017) s. 59., **İslam Ansiklopedisi**, C.7, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=d070330>, (ET.21.04.2018), s.330.,

Cemiyetler Kanunu Layihası,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmdbd01ic01c004/ink096/mmdbd01ic01c004ink0960506.pdf>, (ET.21.04.2018)

²⁵¹ Tijen Dünder Sezer, “Dernek Kurma Özgürlüğünün İçeriği ve Gelişim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.10, S.1.2008, s. 34.

²⁵² Arslan, “Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler...”, s. 59.

²⁵³ Adnan Mahiroğulları, “II. Meşrutiyet’in İlanından 1918’e Yönetim ve Yargı Kurumlarının İşçi Örgütlenmelerine Bakışı”, **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 16. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Özel Sayısı 2015,

<http://www.siyasetekonomiyonetim.org/index.php/sevad/article/view/294/230>, (ET.01.11.2018), s. 133.

²⁵⁴ Arslan, “Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler...”, s. 58.

amaç güttüklerinden, örgütlenme tarzlarından dolayı siyasi partilerin ilk örnekleri olarak tanımlanabilir.

2.5.2. Cemiyetler Kanunundaki Yasaklamalar

21 Ağustos 1909 tarihinde Kanun-i Esasi'ye eklenen 120. maddesindeki “*Kanunu mahsusuna tebaiyet şartı ile Osmanlılar hakkı içtimaa maliktir. Devleti Osmaniye'nin temamiyeti mülkiyesini ihlal ve şekli meşrutiyet ve hükûmeti tagyir ve Kanunu Esasi ahkâmı hilafına hareket ve anasırı osmaniye'yi siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hadim veya ahlâk ve adabı umumiye'ye mugayir cemiyetler teşkili memnu olduğu gibi alelülâk hafî cemiyetler teşkili de memnudur*” hükmü ile dernek kurma hak ve özgürlüğü anayasal güvenceye kavuşmuştur.²⁵⁵

Cemiyetler Kanunu'nun 3. maddesi “*Ahkâmı kavanine ve adabı umumiye'ye mugayir bir esası gayrı meşrua veya asayışı memleket ve temamiyeti mülkiye'yi devleti ve şekli hazırı hükûmeti tagyir ve anasırı muhtelifeyi Osmaniye'yi siyaseten tefrik maksadına müstenit olmak üzere cemiyetler teşkili caiz değildir*” şeklinde düzenlenmiştir.²⁵⁶ Maddeye göre devletin bütünlüğüne genel ahlaka aykırı, hükûmetin şeklini değiştirmeyi amaçlayan cemiyetlerin kurulması yasaklanmıştır. Bu hüküm Meclis-i Mebusan'da üzerinde hiçbir tartışma yaratmadan oylanmış ve kabul edilmiştir.²⁵⁷

Kanunun 4. maddesi “*Kavmiyet ve cinsiyet esas ve ünvanlarıyla siyâsî cemiyetler teşkili memnudur.*” şeklinde düzenlenmiştir.²⁵⁸ Kanun hükmüyle ile kavmiyet ve cinsiyet esasına göre cemiyetlerin kurulması yasaklanmaktaydı.

Kavmiyet ve cinsiyet esasına göre cemiyetlerin yasaklanmasını karşı azınlık vekilleri yanı sıra Müslüman vekilleri de çoğunlukla karşı çıkmış Meclis-i Mebusan'da ilk görüşmelerde kanun maddesinin kanun metninden çıkarılması kabul

²⁵⁵ Akartürk, *Türk Hukukunda Siyasi...*, s. 107.

²⁵⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C.1., s. 396., Aslan, “Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler...”, s. 60.

²⁵⁷ Arslan, “Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler...”, s. 60.

²⁵⁸ **Cemiyetler Kanunu Layihası,**

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd01ic01c004/ink096/mmbd01ic01c004ink0960506.pdf>, (ET.21.11.2018)

edilmiştir.²⁵⁹ Azınlık ve Müslüman vekillerinin çoğunluğunun maddeye karşı olmasının nedeni Osmanlılık olan dönemin ideolojisidir. Osmanlı Devleti bünyesinde birçok milleti barındırmaktaydı. Müslüman Türklerden farklı olanları yok saymak meşrutiyetin temel ilkelerine aykırıydı. Kavmiyet esasına göre kurulan cemiyetlerin yasaklanacağına yönelik düzenleme gayrimüslimler aleyhine olmuştur. Örneğin hürriyetin zedeleneceği gerekçesiyle gayrimüslim milletvekilleri 4. maddeye sert tepki gösterirken, Dersim mebusu Lütfi Bey, 310 sayılı Cemiyetler Kanunu'nun Fransa'dan alınıp bir iki değişiklik yapılarak hazırlandığını söyledikten sonra siyasi unvanlı cemiyetlerin kurulmasının yasaklanmasına karşı çıkmıştır.²⁶⁰

Hükümetin ısrarı sonuncunda layiha (önerge) üzerinde ikinci kez oylama yapılmıştır. Azınlık mebuslarının bütün karşı koymasına ve çabasına rağmen 4. madde 69 oya karşılık 90 oyla kabul edilmiştir.²⁶¹ Osmanlılıktan Türkçülüğe doğru kayan İTC'nin bu hükümle amacı azınlıkların etnik ve dini taleplerinin dile getirecek siyasal cemiyetlerin faaliyetlerini engellemeye yönelik olmuştur.

Kanunun 6. maddesinin 1. fıkrası *“Haftı cemiyetler teşkili kafiye memnudur. Binaenaleyh bir cemiyet tesis edilir edilmez eğer merkezi idaresi Dersaadet'te ise Dahiliye Nezaretine ve taşrada ise mahallinin en büyük mülkiye âmirine cemiyetin unvan ve maksadını ve merkezi idaresini ve umuri idare ile mükellef olacakların isim ve sıfat ve mahallî ikametlerini mübeyyin cemiyetin müessisleri tarafından mahtum ve mümz a bir beyanname imza olunacak ve buna mukabil bir ilmühaber verilecektir. İşbu beyannameye cemiyetin nizamnamei esasisinden 2 nüshası cemiyetin mühür ü resmiyle musaddak olarak raptedilecektir”* şeklinde düzenlenmiştir.²⁶²

Gizli amaçlı siyasal cemiyetlerin kurulması yasaklanmıştır. Kurulan cemiyetin merkezi İstanbul ise dahiliye nezaretine (içişleri Bakanlığına), taşra da ise taşranın en

²⁵⁹ Zafer Toprak, “1909 Cemiyetler Kanunu”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.1.(1985)

https://www.academia.edu/22834647/1909_Cemiyetler_Kanunu_ve_T%C3%BCrkiyede_Sivil_Toplum_un_Do%C4%9Fu%C5%9Fu (ET. 03.05.2017). s.205.

²⁶⁰ Arslan, “Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler...”, s. 60.

²⁶¹ Toprak, “1909 Cemiyetler Kanunu”, s. 66.

²⁶² **Cemiyetler Kanunu Layihası,**

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmdbd01ic01c004/ink096/mmdbd01ic01c004ink0960506.pdf>, (ET.21.11.2018).

yüksek mülki amirine, cemiyetin ismi, amacı, merkezi, yöneticilerinin isim, meslek ve ikametgahlarını içeren bir beyanname verilecek ve karşılığında ilmühaber alınacaktır.

Kanunun 14. maddesinin 2. fıkrasıyla “*Feshedilen cemiyet 3 üncü maddede mezkûr makasıdı muzirre ve memnuadan biri için teşkil edilmiş cemiyetlerden ise, emvali hükümetçe ahz ve zaptolunur.*” hükmü getirilmiştir.²⁶³ Cemiyetin kanuna aykırı bir şekilde kurulmuş olduğu tespit edilirse malvarlığına hükümet tarafından el konulacaktır.

Kanunun 17. maddesi” “*Bir cemiyetin menafii umumiyeye hadim addolunması Şûrayı Devlet kararıyla Devletçe tasdik olunmasına mütevakıftır*” şeklinde düzenlenmiştir.²⁶⁴ Bu hükümden çıkan sonuç siyasi cemiyetin faaliyette bulunması için devletin onayı gerektirir.

Kanunun 19. maddesi “*Âzasından kısmı âzami ecnebi veyahut heyeti idaresi tebeai ecnebiyeden veya merkezi idaresi memaliki ecnebiyede olup da esham ve eşya ticaretgâhlerinin muamelatı carisini ihlal ve devletin emniyeti dahiliye ve hariciyesini tehdit edecek surette muamelatta bulunan cemiyetler Meclisi Vükelâ kararı ve iradei Padişahi ile ilga olunur. Bu veçhile ilga edilen cemiyetin müessisleri ve müdürleri ve heyeti idaresi işbu cemiyeti ipka veyahut ilga kararından sonra hilafı kanun olarak tekrar teşkil edildikleri takdirde 12nci maddede münderiç cezalar hükmolunur.*” şeklinde düzenlenmiştir.²⁶⁵

Devletin iç ve dış güvenliğin karşı tehlike arz edecek cemiyetler, meclisi vükela kararıyla ve padişah iradesiyle kapatılır ve kapatılan cemiyetin idarecileri tekrar kanuna aykırı olarak cemiyet teşkil ederlerse 12. madde hükmünce cezalandırılacaklardı.

²⁶³ **Cemiyetler Kanunu Layihası,**
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmdb01ic01c004/ink096/mmdb01ic01c004ink0960506.pdf>, (ET.21.11.2018).

²⁶⁴ **Cemiyetler Kanunu Layihası,**
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmdb01ic01c004/ink096/mmdb01ic01c004ink0960506.pdf>, (ET.21.11.2018).

²⁶⁵ **Cemiyetler Kanunu Layihası,**
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmdb01ic01c004/ink096/mmdb01ic01c004ink0960506.pdf>, (ET.21.11.2018).

Kanunun 20. maddesi “*Cemiyetler ve kulüpler üzerinde zabitanın hakkı teftişi vardır. Bunların içtimagâhları memurini zabıtaya her zaman küşade bulunacaktır. Şu kadar ki içtimagâhları zabıta memurları lüzumu hakikiye müsteniden girdiklerini ledelhace ispat için Dersaadette Zaptiye Nâzırı ve vilâyatta mahallinin en büyük mülkiye memuru veya vekilleri taraflarından o mahalle duhul hakkında emir veya icazeti mutazammın olarak verilmiş bir varakai resmiye ibrazına mecburdur.*” şeklinde düzenlenmiştir.²⁶⁶

Bu hükümle cemiyetler üzerinde kolluk gücüne teftiş hakkı verilmiş ve bu yapılanmaların güvenlik güçlerine her zaman açık bulunacağı hükmü getirilmişti. Siyasi partilerin kapatılması tamamen hükümetin kontrolüne bırakılmıştır. Yargı denetimi ile herhangi bir hüküm bulunmamaktadır.

On dördüncü maddede cemiyet üçüncü maddede belirtileceği üzere kötü maksatla kurulmuş bir örgüt ise tüm mallarına hükümetçe el konulabilecekti. Dönemin siyasal koşullarına göre hükümete siyasi amaçlı cemiyetler üzerinde geniş yetkiler vermiştir.

Kanunun yürürlüğe girmesinin ardından Rumeli’de Rum ve Bulgarlar başta olmak üzere diğer milletlere ait cemiyetler milliyet esası üzerine kurulmuş olduğu gerekçesiyle hükümet tarafından kapatılmıştır.²⁶⁷

Siyasi amaçlı cemiyetlere, Cemiyetler Kanunu dışında getirilen ikinci sınırlama ise Tatili Eşgal Kanunu ile getirilmiştir. 30 Temmuz 1909 tarihli Kanunla işçi örgütlenmesine sınırlama getirilmiş, kamu hizmeti gören sendika teşkili, ki siyasi partiler için de geçerlidir, yasaklanmıştır.²⁶⁸ Bu dönemde siyasi amaçlı cemiyet, dernek, sendika, kulüp gibi oluşumlar aynı kategoride değerlendirilmiştir.

²⁶⁶ Cemiyetler Kanunu Layihası,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd01ic01c004/ink096/mmbd01ic01c004ink0960506.pdf>, (ET.21.11.2018).

²⁶⁷ Erdal, *Osmanlı Devleti’nde Sosyalist...*, s. 127.

²⁶⁸ Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, C.1., s. 369.

2.5.3. II. Meşrutiyet ve Mütareke Dönemi Cemiyet Kapatma Rejimi

1908 yılında kurulan Fedakan-ı Millet Cemiyeti, 31 Mart Ayaklanması ayaklanmanın bastırılmasından sonra kurulan Divan-ı Örfi ile kapatılmıştır.²⁶⁹ 1908 yılında kurulan Osmanlı Ahrar Fırkası aynı yıl içinde siyaset sahnesinden çekilmiştir.²⁷⁰ Osmanlı Demokrat Fırkası 1908 Temmuz ayında faaliyetlerine başlamış sonradan HİF'na katılmıştır. 5 Nisan 1908 tarihinde kurulan İttihatı Muhammediye 31 Mart Vakası sonrası siyaset sahnesinden çekilmiştir. Eylül 1910 tarihinde kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası hükümet tarafından kapatılmadan siyaset sahnesinden çekilmiştir.²⁷¹ 21 Şubat 1910 tarihinde İstanbul'da kurulan AF, 1911 yılında HİF'na katılarak varlığına son vermiştir.²⁷² İTC'ne karşı en büyük muhalefet olan HİF'nın hükümetçe kapatıldığına ya da fırkanın kendisini feshettiğine dair bir kayda rastlanılmamıştır.

1909 tarihli 310 sayılı Cemiyetler Kanunu 28/06/1938 tarih 3512 sayılı Cemiyetler Kanununa kadar birkaç değişiklikle yürürlükte kalmıştır. Balkan savaşları ile Osmanlıcılıktan Türkçülüğe doğru kayana parti 1913 yılında Mahmut Şevket Paşanın öldürülmesiyle çoğulcu hayat son bulmuştur. 1913-1918 yılları arasında hiçbir siyasi partinin kurulmasına izin verilmemiştir.

İttihatçılar, muhalefeti kontrol altına almak veya ortadan kaldırmak amacıyla çeşitli düzenlemelere gitmişlerdir. 16 Ağustos 1909'da çıkarılan Cemiyetler Kanunu, özellikle etnik milletlerin siyasi parti kurmasını yasaklamayı hedeflemiştir. İttihatçılar, Meşrutiyetin çoğulcu döneminde kurulan tüm siyasal örgütlenmeleri vatan için zararlı görmüş ve daima “programında her şey var, o kadar geniştir” zihniyetiyle kendisini tek alternatif olarak sunmuştur.²⁷³

Cemiyetler Kanununun amacı olarak Osmanlıcılığı korumak olarak gösterilse de, bu amaçtan ziyade iktidarları ile milliyetçi referanslarını korumak amacının daha

²⁶⁹ Hasan Taner Kerimoğlu, “İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakaran-ı Millet Cemiyeti”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. VII, S.2, İzmir 2007. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/794852> (ET.27.02.2017), s. 147.

²⁷⁰ Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, C.1., s. 154.

²⁷¹ Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, C.1., s. 255.

²⁷² Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, C.1., s. 241.

²⁷³ Hocaoglu, “İkinci Meşrutiyet Dönemi...,” s. 12.

ön fazla planda olduğunu söyleyebilmek mümkündür.²⁷⁴ Milli nitelikte siyasi partilerin kurulmasını yasaklaması, nihayet Türklerin egemen unsur olduğu “Osmanlılık” kimliğini dayatması, cemiyet ile öteki unsurlarının çatışmasını, iktidar ve devlet yapısına daha çok direnmesini getirmişti.²⁷⁵ Bu Kanuna dayanan İTC, dini, etnik ve liberal muhalefeti önemli ölçüde tasfiye etmiş, denetleme iktidarını fiili bir iktidara dönüştürmek için faaliyetlerini yoğunlaştırmış, genel merkezlerini İstanbul’a getirerek doğrudan doğruya ülke yönetimi üstlenmeye karar vermişti.²⁷⁶ İttihat ve Terakki, kendilerine karşı tehlike oluşturabilecek tüm muhalif siyasal örgütleri kapatmak için uygun bir fırsat ele geçirmiştir. Söz konusu Kanun doğrudan gayrimüslim unsurların siyasi örgütlenmesine yönelik olmuştur.

Etnik unsurların kurmuş olduğu siyasi nitelikte kulüp veya cemiyetler, Cemiyetler Kanunu ile birlikte kapatılmış ve faaliyetlerine izin verilmemiştir. II. Meşrutiyet döneminin etnik ve dini çoğulculuğun olduğu ortamda siyasi amaçlı cemiyetler kalıcı ve uzun süreli olmamıştır. Ermeni, Rum, Bulgar..vb etnik unsurların kurmuş olduğu cemiyetlerin faaliyetlerine izin verilmemiş, etnik unsurlar İttihatçıların, AF veya HİF kadrolarından meclise girebilmiştir.

Mütareke Döneminin siyasi fırkaları İTC ile doğrudan bağlantılı olan Hürriyetperver Avam Fırkası, Teceddüt Fırkası ve Radikal Avam Fırkasıdır. Bu fırkaların merkez ve taşra şubeleri kapatılmış ve başka adlarla kurulmalarına İstanbul Hükümeti’nce izin verilmemiştir.²⁷⁷

1922 tarihinde Saltanatın kaldırılması ile birlikte İstanbul’daki bütün siyasi cemiyetler kapatılmış ya da faaliyetlerine son vermiş, bir kısmı da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine katılmıştır.

Mütareke ile birlikte çok sayıda siyasal amaçlı dernek veya cemiyet kurulmuştur. İttihatçılara ve Kemalist hareketlere karşı olan Osmanlı İla-yi Vatan Cemiyeti, İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet

²⁷⁴ Toprak, “1909 Cemiyetler Kanunu”, s. 207.

²⁷⁵ Hocaoglu, **İkinci Meşrutiyet Dönemi...**, s. 35.

²⁷⁶ Hocaoglu, **İkinci Meşrutiyet Dönemi**, s. 162.

²⁷⁷ Hocaoglu, **İkinci Meşrutiyet Dönemi**, s. 94.

Cemiyeti, Wilson Prensipleri Cemiyeti, Kürdistan Teali Cemiyeti, Şark-ı Karib Çerkezleri Temin-i Hukuk Cemiyeti örnek verilebilir. İttihatçılar ise Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak ortak adıyla çeşitli cemiyetler kurmuştur. Sivas Kongresi'nde bu son teşkilatlar Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çatısı altında birleşmişlerdir. Bu cemiyet savaş sonrasında Halk Fırkası'nın kuruluşunu gerçekleştirmiştir.

Türkiye Komünist Fırkası 2 Ocak 1921 tarihinde, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası 1 Şubat 1921 tarihinde kapatılmıştır.²⁷⁸ Mütareke döneminin bitmesiyle bütün siyasi partilerin faaliyetlerine son verilmiştir.

Bu dönemde İttihatçılar tarafından kurulmuş olan müdafaa-i hukuk derneklerine izin verilirken muhalif hiçbir siyasi partinin faaliyetine izin verilmemiştir. Mütareke döneminde Anadolu İttihatçıların kontrolü altındadır ve dağınık cemiyetler Sivas Kongresiyle birleştirilecektir. İstanbul Hükümeti her ne kadar İttihatçı partilere karşı olsa da İttihatçılar fiilen etkili bir konumdadır. Örneğin son Osmanlı Mebusan Meclisinde İttihatçılar çoğunluktadır. Kuvay-i Milliye Hareketiyle kurulan yeni devlette CHP dışında hiçbir partiye izin verilmemiştir

²⁷⁸ Hamit Erdem, “Cumhuriyetin kapattığı İlk Siyasi Parti Türkiye Komünist Fırkası” <http://www.toplumsol.org/cumhuriyetin-kapattigi-ilk-siyasi-parti-resmi-turkiye-komunist-firkasi-hamit-erdem/> (ET. 29.04.2017).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ SİYASİ PARTİLER

3.1. TEK PARTİ DÖNEMİ SİYASİ FİRKALARI

3.1.1. Dönemin Siyasi Ortamı

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin Almanya ile birlikte yenilmesi sonrasında İttihatçıların üç lideri Enver, Talat ve Cemal Paşa yurt dışına kaçmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra İngiltere, Fransa, Yunanistan Anadolu'da çeşitli işgal girişimlerinde bulunmuştur. Ankara Hükümetinin kurulması sonrasında Ermenistan ve Yunanistan'ın işgal girişimleri engellenmiştir. Batılı devletler arasında 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Anlaşması ile yeni kurulan devlet uluslararası meşruiyet kazanmış ve devletin sınırları belirlenmiştir. Osmanlı Saltanatının ve Hilafetin ilgasıyla Cumhuriyet ilan edilmiş ve Batılılaşmaya yönelik çeşitli reform hareketleri yapılmıştır. İttihatçılar Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile Mustafa Kemal Paşa liderliğinde örgütlenmiş, Ankara Hükümetini kurmuş ve Batılı devletlere kendisini kabul ettirmiştir.

Müdafaa-i Hukuk Hareketi karşısında Türkiye Cumhuriyeti kuruluncaya kadar hatta sonrasında klasik anlamda siyasi partiler ortaya çıkmamıştır.²⁷⁹ Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 9 Eylül 1923 tarihinde “Halk Fıkrası” olarak kurulmuş, 10 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet Halk Fıkrası (CHF) adını almıştır.²⁸⁰ 1935 yılında partinin adı Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olarak değiştirilmiş, böylece parti kelimesi siyasal literatürümüze girmiştir. 1946 yılına kadar olan döneme kadar CHP tek parti olarak iktidarda bulunmuştur.

²⁷⁹ Koçak, *Siyasal Partiler ve Türkiye’de...*, s. 25.

²⁸⁰ Ateş, *Demokrasi, Siyasi Partiler...*, s. 119.

3.1.2. Dönemin Siyasi Fırkaları

3.1.2.1. Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)

Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Milli Mücadeleyi gerçekleştiren, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin devamı olarak 9 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası adı ile kurulan, Türkiye Cumhuriyeti devlet ve rejiminin kurucusu, 27 yıl boyunca ülkeyi tek başına yöneten ve 1946 yılında çok partili yaşama geçiren, kendini ideolojik olarak Kemalist ve 1965 yılından itibaren kendisini sosyal demokrat ve ortanın solcusu olarak tanımlayan bir parti olmuştur.

Önce Halk Fırkası olarak kurulan parti, Cumhuriyet'in ilanından sonra, 10 Kasım 1924'te isminin başına "cumhuriyet" kelimesini ekledi ve nihayet 1935'te Arapça olan "fırka" kelimesi çıkarılarak, Fransızca "parti" kelimesi eklenmişti.²⁸¹

Parti kurucuları aşırı otoriter, devletçi ve gelenekçi İttihat ve Terakki kadrolarından meydana gelmiştir. Parti kadroları batı yanlısı monarşi karşıtı, İttihatçı ve bürokrasiden aydın ve asker kökenlidir. Osmanlı bürokrasisinin devletin kurtarılması rolü cumhuriyet bürokrasinin ulus yaratma rolüyle sürdürülmüştür.²⁸² Devletin korunmasının esas alındığı İttihatçı geleneğin devamı olan Halk Fırkası asker ve sivil bürokrasiyle birlikte Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran partidir. HF ordu, bürokrasi ve aydınlardan oluşan bir blok olmakla birlikte milli burjuvaziyi oluşturmayı temel ekonomik hedef olarak belirlemiştir.²⁸³

CHP, bazı denemeler dışında çok partili döneme geçinceye kadar Türkiye'yi tek başına yönetmiş bir partidir. CHP kendinden önceki İTC gibi merkezi askeri-bürokratik elite taşıra eşrafının bir ittifakı şeklinde ortaya çıkmıştır.²⁸⁴

²⁸¹ Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s. 472.

²⁸² Ali Şahin, **"Bürokrasi Kuramı ve Türk Bürokrasisi"**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Konya 1998, s. 157.

²⁸³ Adem Çelik, "1946-1960 Döneminde CHP-Demokrat Parti Karşıtlığı: Kemalist İlkeler Üzerinden Alternatif Bir Okuma"

http://www.academia.edu/35332695/1946-1960_D%C3%B6neminde_CHP-Demokrat_Parti_Kar%C5%9F%C4%B1tl%C4%B1%C4%9F%C4%B1_Kemalist_%C4%B0lkeler_%C3%9Czerinden_Alternatif_Bir_Okuma.pdf, (ET.21/12/2018), s. 103.

²⁸⁴ Özbudun, **Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemleri...**, s. 23.

Siyasal partiler arasındaki bölünmeyi sağ ve sol çatışması olarak değerlendirenler CHP'yi sol partiler içinde sosyal demokrat bir parti olarak değerlendirmiştir.²⁸⁵ Buna gerekçe olarak örneğin 1930'lu yıllardaki devletçilik politikaları veya TCF ve SCF programları bakımından CHP programının sol unsurlar ihtiva ettiği gerekçe gösterilmiştir.²⁸⁶ İttihat Terakkinin devamı olan CHP laik, katı ulusalcı ve vesayet yanlısı politikalarıyla, merkez-çevre çatışması esas alındığında merkez partisi niteliğini korumaktadır. Tek parti döneminde muhalefet partilerinin yasaklanması ve Gazi Mustafa Kemal'in CHP üzerindeki kontrolü oldukça artmıştır. Öyle ki partinin 1935 CHP kurultayından sonra, fiili parti ve devlet birliği resmileştirilerek merkezde İçişleri Bakanı partinin Genel Sekreteri, illerde valiler parti il örgütünün başkanı oldular.²⁸⁷ 1939 CHP kurultayında İçişleri Bakanlığı ile parti sekreterliğinin, valilik ile parti başkanlığının aynı kişide birleşmesinden vazgeçilmiştir.²⁸⁸

3.1.2.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF)

Tek parti döneminde çok partili yaşama geçiş denemeleri yapılmıştır. Bunlardan ilki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TCF) kurulmasıdır. Fırka 17 Kasım 1924 tarihinde Kazım Karabekir tarafından kurulmuştur. Fırka altı ay varlık gösterdikten sonra 03/06/1925 tarihinde ortaya çıkan Şeyh Sait İsyanı ile ilişkili olduğu gibi hiç de inandırıcı olmayan bir gerekçeyle Takrir-i Sükun Kanunu uyarınca Vekiller Heyeti (Bakanlar Kurulu) kararı ile kapatılmıştır.²⁸⁹ 2 Mart 1925 tarihli Takriri Sükun Kanunu'nun 1. maddesi "*İrticaa ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve buzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlâlê bâis bilûmum teşkilât ve tahrika ve teşvikat ve teşebbûsat ve neşriyatı Hükümet, Reiscumhurun tasdikiyle, re'sen v idareten men'e mezundur. îşbu efal erbabını Hükümet İstiklâl mahkemesine tevdi edebilir.*" şeklinde düzenlemiştir. Bu kanunla siyasi parti kurulması tamamen hükümetin inisiyatifine bırakılmıştır.

²⁸⁵ Adnan Güriz, **Sosyal Demokrasi İdeolojisi**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1998., s. 276.

²⁸⁶ Güriz, **Sosyal Demokrasi İdeolojisi**, s. 277.

²⁸⁷ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 378.

²⁸⁸ Özcan, Yanık, **Siyasi Partiler Hukuku**, s. 37.

²⁸⁹ Özbudun, **Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi**, s. 22., Yanık, **Siyasi Partiler Hukuku**, s. 29.

Parti kapatıldıktan bir süre sonra “İzmir Suikastı” ile partinin ilişkisinin olduğu gerekçesiyle TCF’nın yönetici kadrolarından idam edilenler olmuştur.²⁹⁰ Gizli bir muhalefet hareketi potansiyeline sahip olduğu düşünülen CHF’na katılmayan veya Kemalizmi benimsemeyen bazı eski İttihatçılar bu şekilde tasfiye edilmiştir.

TCF liderliğinin merkezi bürokratik elitlerden oluşmasına rağmen liberal ve muhafazakar bir programla çevre unsurlarına hitap etmiş ve çevresel muhalefet unsurlarını başarılı bir şekilde mobilize edebilmiştir.²⁹¹ Halk kitlelerinden kopuk olan TCF ile CHF arasındaki üst düzey yöneticilerin iç mücadelesi yani merkez içi bir kavga yaşanmış, TCF’nin varlığına son verilmiştir.

TCF merkezden doğan halk tabanı olmayan bir parti olmakla birlikte çevresel muhalefet unsurları harekete geçirebilme potansiyeli nedeniyle tasfiye edilmiştir. TCF rejim için değil tek parti hatta oluşmaya başlayan Tek Adam yönetimine karşı farklı fikir ve politikalar üreten bir muhalefet olduğu ve merkezîyetçi zihniyet tarafından sonlandırılması gereken bir hareket olarak görülmüştür.²⁹²

3.1.2.3. Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)

Cumhuriyetin tek partili dönemde çok partili düzene geçen ikinci denemesi Serbest Fırka ile olmuştur. Batı ile ilişkiler geliştikçe, bir muhalefet partisinin kurulması düşünülmüş ve Atatürk tarafından en yakın arkadaşı Fethi Okyar’a 1930 yılında parti kurma talimatı verilmiştir .Mustafa Kemal’in teşvikiyle 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulan fırka, programında cumhuriyetçi, milliyetçi ve laiklik ilkelerine bağlı olmakla birlikte liberal bir politika izlemeyi vaat etmiştir.²⁹³ Fırkanın başkanı Fethi Bey, mevcut şartlar altında siyaset yapmanın kolay olmadığını

²⁹⁰ Yener Lütfi Mert, **Cumhuriyet Döneminde Kapatılan Siyasi Partiler**, İlkim Yayınları, Ankara 2008, s. 15.

TCF kurucularının tümünün eski İttihatçı olması, aralarında İsmail Canbulat, Kara Vasıf, Halis Turgut, Rahmi Bey gibi eski parti militanlarının bulunması, TCF'nin ilk günlerden itibaren "İttihatçılıkla" suçlanmasına neden olmuştur. Bu iddia reddedilmiştir.

²⁹¹ Özbudun, **Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi**, s. 22.

²⁹² Barbaros Dündar, **“Atatürk Dönemi Siyasi Parti Programlarının Karşılaştırmalı Analizi”**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2007, s. 106.

²⁹³ Aykol, **Türkiye’de Siyasi...**, s. 224-225.

düşündüğünden ve Mustafa Kemal'e karşı politika yapmak istemediğinden 17 Kasım 1930 tarihinde İçişleri Bakanlığına başvurup partinin feshedildiğini bildirmiştir.

SCF üç ay kadar kısa bir süre faaliyette bulunmuştur. Kuruluşunun 40. gününde girdiği yerel seçimlerde 502 belediyeden Silifke ve Samsun İllerinin olduğu 22 tanesini kazanmış, ancak seçimler iptal edilmiş ayrıca Silifke SCF'ye oy verdiği için cezalandırılarak ilçeye dönüştürülmüştür.²⁹⁴

SCF ile Mustafa Kemal hükümete alternatif siyasi bir partiden ziyade hükümeti olumlu yönde etkileyecek bir muhalefet oluşturmaya çalışmıştır.²⁹⁵ Partiyeye gösterilen yoğun ilgi CHF yönetiminde hoşnutsuzluk yaratmış, partinin toplumsal tabanının kaybı olarak algılanmıştır. TCF'nin aksine SCF spontane olarak değil, direktif ile kurulan bir parti niteliğindedir.²⁹⁶

Dönemin siyasi yönetimince talimatla kurdurulan, ismi, milletvekili sayısı önceden belirlenen, hatta liberal çizgideki programının Mustafa Kemal'in onayladığı güdümlü bir siyasi partinin halktan yoğun bir destek görüp güçlenebileceğini öngörülmemiştir.²⁹⁷ Parti İzmir yerel seçimlerinde başarılı olunca ve daha sonra istenmeyen muhalif gruplarla ittifak kurduğu belirlenince kendisinden faaliyetlerine son verilmesi istenilmiştir.²⁹⁸

²⁹⁴ Yücel, **Türkiye'nin siyasal Partileri...**, s. 27.

²⁹⁵ Cem Emrence, **99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul 2006. s. 42.

²⁹⁶ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler**, s. 272.

²⁹⁷ Çiğdem Erdem, "Tek Parti Döneminde Muhalefet Algısı: Serbest Cumhuriyet Fırkası Üzerine Bir İnceleme", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.15. Y.2015. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/287270>, (ET.21.11.2018) s. 16.

²⁹⁸ Büşra Ersanlı, **İktidar ve Tarih Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s.107.,

SCF'nin İzmir Mitingine 50 bin kişi katılıp "Kurtar Bizi" feryadında bulununca ve partinin hızla büyüyeceği anlaşıncı Gazi Mustafa Kemal, partinin kurucusu Fethi Okyar'a verdiği tarafsızlık sözünün tersini yaparak partinin kapatılmasına karar vermiştir.

3.1.2.4. Diğer Siyasi Fırkalar

Türk Cumhuriyeti Amele ve Çiftçi Fırkası, 29 Ağustos 1930 tarihinde Edirneli Mimar Mühendis Kazım Bey başkanlığında kuruluş için dilekçe vermiş ancak partiye komünist olduğu gerekçesiyle izin verilmemiştir.²⁹⁹

Ahali Cumhuriyet Fırkası (ACF), 29 Eylül 1930 tarihinde Adana'da Abdülkadir Kemali tarafından kurulmuş 21 Ocak 1931 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile feshedilmiş, siyasi hayattan silinmiştir.³⁰⁰ ACF doğrudan doğruya hükümet ya da Bakanlar Kurulu emriyle feshedilmiştir.³⁰¹

Laik Cumhuriyet İşçi ve Çiftçi Fırkası 1931 tarihinde İstanbul'da Arif Oruç başkanlığında kuruluş için başvuruda bulunulmuştur.³⁰² Ancak partinin kurulmasına izin verilmemiştir.

İttihatçıların ve Cumhuriyet dönemindeki tek parti rejimine muhalif partilere rengini veren ana damar siyasi liberalizm olmuştur.³⁰³ İttihatçılara muhalif HİF, AF ve diğer siyasi muhalif parti programlarındaki siyasi liberalizm cumhuriyet döneminde TCF ve SCF da olması merkezdeki iktidara karşı muhalefetin temel argümanı olduğu söylenebilir. Ancak II. Meşrutiyetin çoğulcu yapısı içinde çıkan muhalif partilerin siyasi liberalizm anlayışı bütünüyle değişmiştir. Zira Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan bütün muhalif siyasi partiler İttihat ve Terakkiden çıkmış olduğundan devletin resmi ideolojisi Kemalizmi benimsemek zorundadır.

3.1.3. Dönemin Siyasi Fırka Mevzuatı

1924 Anayasası'nın 70. maddesi "*kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağıt, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabi haklarından*" şeklinde düzenlenmiştir. Anayasanın 79. maddesi ise "*bağıtların, çalışmaların mülk*

²⁹⁹ Yücel, *Türkiye'nin Siyasal Partileri...*, s. 29., Zehra Odyakmaz, "Siyasi Partilerin Kapatılması...", s. 232.

³⁰⁰ Yücel, *Türkiye'nin Siyasal Partileri...*, s. 28.

³⁰¹ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 349.

³⁰² Yücel, *Türkiye'nin siyasal Partileri...*, s. 28.

³⁰³ Arslan, *İkinci Meşrutiyet'ten...*, s. 123.

edinme ve hak ve mal kullanımlarının, toplanmaların, derneklerin ve ortaklıkların serbestlik sınırı kanunla belirlenir” şeklinde düzenlenmiştir. 1924 Anayasası döneminde dernek kurma hakkı anayasal bir hak olarak tanınmış ve anayasal güvenceye kavuşturulmuştur.

Anayasa hükmüyle dernek kurma doğal bir hak olarak sayılmış ardından kanun ile sınırlanacağı belirtilmiştir. 1909 tarihli 310 sayılı Cemiyetler Kanunu, Cumhuriyet döneminde de geçerlidir. Bu dönemde de sendika ve siyasi partiler de dernek statüsünde değerlendirilmiştir.

1909 tarihli Cemiyetler Kanunu’nda 20.12.1923 tarih, 387 sayılı Kanun ile “her nevi cemiyetlerin muâmelât-ı idâriyye ve hesâbiyyesinin” hükümet tarafından istenildiği zaman kontrol edilebileceği düzenlemesi getirilerek siyasi derneklerin kuruluşu daha da zorlaştırmıştır.³⁰⁴ Bu kanun değişikliği ile hükümete, derneklerin idari ve hesap işlemlerini teftiş ve inceme yetkisi de verilmiştir.³⁰⁵ 1938 yılına kadar yürürlükte kalan 387 sayılı Kanun ile getirilen düzenleme, kuruluştaki serbestlik ilkesini tanımakla birlikte derneğin faaliyete geçebilmesini idarenin düzenleyeceği ilmhaberin alınması koşuluna bağlamıştır.³⁰⁶ Bu da uygulamada siyasi bir partinin kurulmasını neredeyse imkansız bir hale getirmiştir. Siyasi partilerin kurulması hükümetin takdir yetkisine bırakılmıştır. 1923 tarih ve 353 sayılı kanunla cemiyet üyeliği yaşı on sekize indirilmiştir.³⁰⁷

17.02.1926 tarih, 743 sayılı TMK’nun dernekler kısmı siyasi partilere uygulanmıştır. İlgili kanunun hakim tarafından fesih başlıklı 71. maddesinde “*Bir cemiyetin gayesi kanuna veya adabı umumiyyeye mugayir olursa, müddeiumumilik makamının veya bir alakadarın talebi üzerine o cemiyet fesih olunur*” düzenlemesi yapılmıştır. Bu düzenleme ile derneklere ancak kanuna ve ahlaka aykırılık hallerinde

³⁰⁴ Akartürk, **Türk Hukukunda Siyasi Parti...**, s. 108.

³⁰⁵ Koçak, **Siyasal Partiler ve Türkiye’de...**, s. 27.

³⁰⁶ Akartürk, **Türk Hukukunda Siyasi Parti...**, s. 108.

³⁰⁷ İslam Ansiklopedisi, C.07, [Cemiyet, M. Şükrü Hanioğlu]

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=070331>, (ET.11.10.2018), s. 331.

devletin karışmasına olanak sağlanıyor, bu arada eski dernekler kanununun önemli hükümleri ile 387 sayılı kanunun getirdiği kayıtları ortadan kaldırıyor. ³⁰⁸

28.06.1938 tarih, 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu ile 1909 tarihli 310 sayılı Cemiyetler Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır. 3512 sayılı yeni Kanun ile, dernek ve partilerin hükümet tarafından sıkıca denetlenmesi ve gerektiği zaman kapatılabilmesi için hükümete önemli yetkiler veriliyordu. ³⁰⁹ 3512 sayılı Cemiyetler Kanununda sınıf esasına dayalı cemiyetlerin kurulmayacağı hükmü önceki kanunlarda olmayan bir düzenlemeydi. ³¹⁰

3512 sayılı Cemiyetler Kanunu 4. maddesi “*Cemiyetler, mahallin en büyük mülkiye amirine ana nizamnamesinden iki nüshası ilişik olarak verilecek bir beyanname ile teşekkül etmiş olur.*

Siyasî cemiyetlerle birden ziyade vilâyetlerde faaliyet gösterecek cemiyetlerin ana nizamnameleri ve beyannameleri Dâhiliye Vekâletine verilir.

Bir cemiyetin faaliyete geçebilmesi için ana nizamnamesinin verildiği mülkiye makamlarınca tescil olunduğuna dair bir vesika alınması şarttır.” şeklinde düzenlenmiştir.

Siyasi partilere getirilen tescil şartı 10/06/1946 tarih ve 4949 sayılı kanun ile kaldırılmış, parti kuruluşunda müsaade sisteminden serbestlik sistemine geçilmişti. ³¹¹

Kanunun “Memnu Hükümler” başlıklı 9. maddesi “*Mevzu ve gayeleri aşağıda yazılı hususlara aid olan cemiyetlerin teşkili yasaktır:*

a)- *Devletin mülkî bütünlüğünü bozmağa çalışan,*

b)- *Teşkilâtı Esasiye Kanununun 2. maddesinde yazılı Devlet rejimine aykırı maksat ve gaye güden,*

c)- *Emniyet ve asayişe ve umumî âdab ve ahlâka ve gayesi kanunlara uymayan,*

³⁰⁸ Koçak, **Siyasal Partiler ve Türkiye’de...**, s. 27., Cumhuriyet Gazetesi 13.01.1983.

³⁰⁹ Akartürk, **Türk Hukukunda Siyasi Parti...**, s. 108.

³¹⁰ Arslan, “**Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler...**”, s. 70.

³¹¹ Koçak, **Siyasal Partiler ve Türkiye’de...**, s. 28.

d)- *Siyasal ve ulusal birliği bozan,*

e)- *Din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan,*

f)- *Yerlilik ve yabancılık gibi yurttaşlar arasında ayrılık uyandıran,*

g)- *Her ne şekil ve ne nam altında olursa olsun muntıkavi maksat güden veya unvan taşıyan,*

h)- *Aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına veya adına dayanan,*

i)- *Gizli tutulan gayesini saklayan.”* şeklinde düzenlenmiştir. Bu hüküm ile cemiyet kuruluşu ile ilgili sınırlamalar oldukça genişletilmiş hatta siyasi bir partinin kurulması neredeyse imkansız hale gelmiştir. Yasaklara bakıldığında CHP haricinde hiçbir siyasi partinin hayat bulmasının olanaklı olmadığı sonucuna varılabilir.

Kanunun 10. maddesi “*Merkezi yurt dışında olan bir cemiyetin Türkiye’de şubesi açılmaz. Arsulusal maksatlarla cemiyet kurulamaz.*” şeklinde düzenlenmiştir. Uluslararası amaçlarla cemiyet kurulması bu hükümle yasaklanmıştır. Mevcut siyasi faaliyette bulunan tüm dernekler hükümetin kontrolü altına alınmıştır.

1938 Cemiyetler Kanunu ile bireylerin ortak çıkarlara dayanan cemiyet kurmaları adeta yasaklamıştır. Bu yasaklar neticesinde siyasal partilerin kurulması imkanı neredeyse kalmamıştır. Öyle ki o yıllarda Polis Kanunu 18. maddesi ile tehlikeli sayılan herhangi bir kimseyi resmi yazı olmadan tevkif edip süresiz alıkoymak ve yargı kararı olmadan evlerde arama yapmak konusunda polise tam yetki verilmiştir.³¹²

3.1.4. Dönemin Siyasi Fırka Kapatma Rejimi

1923 tarihinden beri tek partiyle yönetilen devlet iç ve dış etmenli birçok siyasal ve sosyal nedenden dolayı çok partili yaşama geçme gereği duymuştur. Tek parti döneminde kurulan siyasi partiler uzun ömürlü olmadıkları gibi çeşitli nedenlerden dolayı etkinlik de gösterememişlerdir.

³¹² Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s. 160.

Sonuç olarak 1938'e kadar dernek veya parti kurmak hukuksal yönden serbest, uygulamada ise izne bağlıydı³¹³ 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu ile dernek kuruluşları idarenin iznine bağlanmış, 1946 yılında 4919 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik ile birlikte idareden izin alma şartı çok partili bir düzene geçiş düşünüldüğünden kaldırılmıştır.

Tek Parti Dönemi içinde kurulan siyasi partilerden TCF 03.06.1925 tarihinde Vekiller Heyeti Kararı ile, SCF 17.11.1930 tarihinde Merkez Heyeti Kararı ile, Ahali Cumhuriyet Fırkası 21.01.1931 tarihinde Vekiller Heyeti Kararı ile kapatılmıştır.³¹⁴ 29.03.1930 tarihinde Adana'da kurulan AHF 21.12.1930 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmıştır.³¹⁵ SCF siyaset yapma imkanının gittikçe zorlaşması, parti kurucuları ve yöneticileri üzerindeki baskıları dikkate alarak kapanma kararı almıştır. Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Fırkası ise komünist eğilimleri yüzünden açılmasına izin verilmemiştir.³¹⁶

İTC ve devamı olan müdafaa-i hukukçular Sivas Kongresinden başlayarak II. Meşrutiyetin fırkacılığını ya da çok partili siyasal yaşamı reddetmiştir. Tunaya, II. Meşrutiyet döneminin olumsuz bir gelenek olduğunu, din kavgası haline getirilen parti mücadelelerinden memleketin soğuduğunu, düşman kardeşler olan siyasi partilerin çok partili siyasal hayatı bir ölüm kalım mücadelesine dönüştürdüğünü, partizanlığın memleketi yorması gibi nedenlerle çok partili rejimin geç başlanmış olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur.³¹⁷

Bir başka görüşe göre SCF ve TCF denemelerinden sonra rejimin tehlikeye uğraması endişesi cumhuriyetçilik ve laiklik ilkeleri üzerinden değerlendirilerek çok partili sisteme geçiş benimsenmemiştir.³¹⁸

³¹³ Akartürk, **Türk Hukukunda Siyasi Parti...**, s. 108.

³¹⁴ Erol Tuncer, **Osmanlıdan Günümüze Seçimler (1877-2002)**, Tesav Yayınları, Ankara 2003, s. 460.

³¹⁵ Ateş, **Demokrasi, Siyasi Partiler...**, s. 120.

³¹⁶ Sürgevil, Özgün, Ortaç, Yapucu, **Türkiye Tarihi...**, s. 262.

³¹⁷ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler**, s. 269.

³¹⁸ Talha Turhan, "Tek Parti Dönemi Burjuva Bürokrasisi ve Kamusal Adalet İlkesi", **Dicle Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dergisi**, C.1, S.1 2007, s. 34.

3.2. ÇOK PARTİLİ DÖNEM SİYASİ PARTİLERİ

3.2.1. Dönemin Siyasi Ortamı

İkinci Dünya Savaşı'nın savaş galipleri San Francisco Konferansı'nı toplamış ve Birleşmiş Milletlerin kurulması kararlaştırılmıştır. Savaş sonrasında esen güçlü demokrasi rüzgarı ve uluslararası gelişmeler çok partili düzene geçmeye ortam hazırlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'ni 22 yıl boyunca tek başına yöneten CHP iktidarı dış dünyanın zorlaması ve Batıyla kurulan ilişkilerin gelişmesi sonucu çok partili yaşama geçme kararı almıştır.

İttihat Terakkinin devamı olan Kemalist rejim Avrupalı güçler tarafından vatanın bölünmesine direnen çevrelerin ittifakının bir sonucuydu. Gayrimüslimlerin tasfiyesiyle zenginleşen taşradaki eşraf merkeze katı bir şekilde bağlıydı. Ancak tüccarlar, toprak ağaları başta olmak üzere gelişen ticaret burjuvazisi devletin ekonomi üzerindeki müdahalesinden rahatsızlık duymaktaydı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomik ve sosyal gelişmeler siyasi partilerin kurulması zorunluluğunu doğurmuştur.

Çok partili yaşama geçişin, CHP'nin tek parti dönemindeki devletçilik politikasının olumsuz etkileri, ekonomik istikrarın sağlanamaması, ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerinin bürokrasiye karşı güçlenmesi, CHP içinde parti içi muhalefete izin verilmesi gibi sosyal, siyasal ve ekonomik nedenleri bulunmaktadır.³¹⁹

1945 yılı itibarıyla Türkiye toplumu kapalı bir toplumdur. 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa önderliğinde kurulmuş olan CHP, muhalefetsiz bir şekilde devleti yönetmekteydi. CHP ile hükümet arasında bir ayrım yoktu. Partinin yöneticileri aynı zamanda devletin yönetiminde görev almaktaydı.

05.06.1946 tarih, 4919 sayılı yasayla ilk defa dernek – parti ayrımı yapıldı ve kuruluşta serbestlik ilkesi tanındı ve yasa değişikliğinden kısa bir süre önce etkin bir

³¹⁹ Haytoğlu, “Türkiye’de Demokratikleşme...,” s. 51.

varlık gösteremeyen Milli Kalkınma Partisi (MKP) (18 Temmuz 1945) ile Demokrat Parti (7 Ocak 1946) kuruldu.³²⁰

1946 yılında yapılan seçimlere CHP, DP, MKP, Liberal Demokrat Parti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Yalnız Vatan İçin Partisi katılmıştır.³²¹

3.2.2. Dönemin Siyasi Partileri

3.2.2.1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Çok partili bir düzene geçilmediğinden 1923'ten 1946 tarihine kadar CHP tek parti olarak ülkeyi yönetmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra rejim demokrasiden uzaklaşarak otoriter bir sistem halini almıştır. 1938 yılında parti lideri Mustafa Kemal Paşa vefat edince 1950 yılına kadar İsmet İnönü parti başkanı ve milli şef olarak ülkeyi yönetmiştir.

1939 yılındaki CHP kurultayında parti sekreterliği, valilik ve parti başkanlığının aynı kişide birleşmemesi kararı alınmış, milletvekilleri arasında müstakil bir grup kurma olanağı verilmiştir.³²² Müstakil Grup, CHP'nin 1939 tarihli 5. Kurultayında benimsediği tüzük gereği, hükümet ve parti çalışmalarını denetlemek için parti bünyesinde oluşturulan bir topluluktur.³²³ 1946 yılındaki Kurultayda tek parti döneminde hükümeti denetlemek amacıyla 1939 yılındaki kurultayda oluşturulmuş olan grup kaldırılmıştır. Çok partili yaşama geçildikten sonra kendisine ihtiyaç duyulmayan müstakil grubun kaldırılması ile birlikte tek parti döneminde getirilen uygulamalardan biri daha kaldırılmıştır. Kurultayda çok partili siyasi yaşamın daha sağlıklı işleyebilmesini sağlayabilmek için sınıf esasına göre dernek ve parti kurma yasağı da kaldırılmıştır.³²⁴ 1946 Olağanüstü Kurultayı ile birlikte çok partili siyasal yaşama geçildikten sonra, ülke siyasetinin ve CHP'nin bu yeni sisteme uyum sağlayabilmesinin önü açılmıştır. Bu türden değişikliklerin çok partili geçişe hazırlık olduğu söylenebilir.

³²⁰ Akartürk, **Türk Hukukunda Siyasi Parti...**, s. 111.

³²¹ Tarhan Erdem, **Yasama Meclisi Üyeleri Seçimi ve Siyasi Partiler Kanunları 1876-2013**, Doğan Yayınları, İstanbul, 2013, s. 44.

³²² Özcan, Yanık, **Siyasi Partiler Hukuku**, s. 30.

³²³ Hakan Uzun "Cumhuriyet Halk Partisinin 1946 Olağanüstü Kurultayı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIII/26, Bahar 2013, s.145.

³²⁴ Uzun, "Cumhuriyet Halk Partisinin...", s. 140.

3.2.2.2. Demokrat Parti (DP)

7 Ocak 1946 tarihinde kurulan DP uzun yıllar boyunca tek başına iktidar olan CHP karşısındaki ilk büyük muhalefet partisi olmuştur. Cumhuriyetin kurucu partisi CHP içinden çıkan bir grubun kurduğu DP, Türkiye’de sağ siyasi parti geleneğinin başlangıcı olarak görülmektedir. CHP’den ayrılan milletvekilleri tarafından kurulan parti 1950 seçimlerinde iktidara gelmiştir. İktidar değişikliği o güne kadar yerleşik olan bürokratik sınıfın tasfiye sürecini başlatmış, toprak sahipleri ile yeni burjuvazinin oluşturduğu güçler iktidara gelmiştir.³²⁵ 1950 seçimlerinde iktidara gelen DP’ye karşı CHP etkili bir muhalefet yürütememiştir.

DP, İkinci Dünya Savaşı yıllarında halkın ekonomik olarak sıkıntıya düştüğü, hükümet baskısının halk üzerinde arttığı, ekonomik darlıkla birlikte sosyal ve siyasal baskının yoğunlaştığı bir ortamda doğmuştur.³²⁶ Devlet bürokrasisini hedef alan DP tek parti yönetiminin baskı aracı haline gelen bürokrasiye karşı “yeter söz milletin” sloganıyla ekonomik kalkınma sağlayacağı vaadinde bulunmuştur.³²⁷

DP’nin meclis Tahkikat Komisyonu kurulmasına ilişkin DP çoğunluğunun oluşturduğu meclis kararı sonucunda muhalefet ile olan gerginlik 1960’ta Türk Silahlı Kuvvetlerinin askeri darbe yaparak yönetime el koymasına neden olmuştur. DP 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında Ankara 4. Asliye Hukuk Mahkemesinin 29.09.1960 tarih, 1960/570 E., 1960/784 K. sayılı kararıyla program ve tüzüğü dışında hareketle esas gayesinden ayrıldığı, dini siyasete alet ettiği, bir zümre tahakkümü kurduğu gerekçelerine dayanılarak kapatılmıştır.³²⁸

³²⁵ Akartürk, *Türk Hukukunda Siyasi Parti...*, s. 112.

³²⁶ İsmail Cem, *Türkiye’nin Geri Kalmışlığının Tarihi*, Can Yayınları, İstanbul 1997, s.348. Memurlar köylünün tarlasına bakıp (ya da malmüdüründen, muhtardan soruşturup) 'şu kadar kilo ürünün' vergi olarak alınmasına karar vermektedirler. İstenilen miktar genellikle köylünün ve tarlanın gücünün üstündedir. Vergilerin ödenmesi için toprağın bir bölümünü ağaya satanların sayısı çoktur. Köylü bin bir güçlülük toparladığı aynî vergiyi köyünde tartıp, kasabaya bizzat taşımaktadır. Ne var ki bu kez sorumlu memurların tartı hileleriyle karşılaşmakta, vergisini tam ödemediği, belirli bir kiloya daha gerek olduğu kendisine söylenmektedir. Bu durumda köylü ya rüşvet vermek zorunda kalmakta, ya da jandarma dayağına rıza göstermektedir

³²⁷ Özcan, Yanık, *Siyasi Partiler Hukuku*, s. 31.

³²⁸ Odyakmaz, "Siyasi Partilerin Kapatılması...", s. 232.

3.2.2.3. Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti Karşıtlığı

Siyasi partilerin sınıflandırılmasında sağ ve sol parti ayrımının yapılması günümüzde oldukça yaygın olan bir anlayıştır.³²⁹ Fransız Kurucu Meclisi'nin oturma düzeninden ortaya çıkan sağ kavramı gelenekçi ve muhafazakar partileri, sol kavramı da değişimci, devrimci ve eşitlik yanlısı partilerin tanımlanmasında kullanılmaktadır.

Sağ partiler mülkiyetçi, tasarrufçu, özel teşebbüsü koruyan serbest rekabet ve ekonomik faaliyetlerde arz ve talep dengesinin fiyat mekanizmasıyla kendiliğinden kurulmasını amaç edinen serbest piyasa ekonomisini savunan partilerdir.³³⁰ Yerleşik düzeni, kapitalizm öncesi ilişkileri savunan sınıf ve zümrelerin partileridir.³³¹ Sol partiler ile özel mülkiyeti ve tasarrufu kabul etmeyen ve kapitalist sınıfı ve özel sermayeyi ortadan kaldırarak sermaye, toprak, fabrika, orman ve madenleri kısaca bütün üretim kaynaklarını yalnız ve toplumun müşterek malı olarak kabul eden, işçi sınıfının menfaatlerini korumayı amaç edinen partilerdir.³³²

DP'nin 1946 yılında kurulması ve çok partili yaşama geçiş ile birlikte partiler arasında sağ ve sol ayrımı yapılmaya başlanmıştır. Günümüzde sağ ve sol parti sınıflandırılmasında CHP ve DP arasındaki siyasi mücadele temel dayanak olarak alınmaktadır. DP'nin 10 yıl iktidarı sonrasında 1961 yılında kurulan Adalet Partisi (AP) siyaset sahnesinde DP'nin devamı olarak yerini almış ve merkez sağı temsil etmiştir.³³³

Bazı yazarlar Türkiye'de iki siyasi damardan biri devletin korunmasını temel alan ittihatçı anlayış, diğeri ise kökeni Prens Sabahattin'in ademi merkeziyetçi görüşlerine dayanan liberal sağ partiler olduğun ileri sürmüşlerdir.³³⁴ İslamcı ve milliyetçi partiler sağ geleneğe dahil edilmiştir. Sağ partilerin karşısında İttihat ve Terakkinin ve devamında Halk Fırkasının tanımladığı güçlü merkezi hükümet ve

³²⁹ Özbudun, **Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemleri...**, s. 50.

³³⁰ Sürgevil, Özgün, Ortaç, Yapucu, **Türkiye Tarihi...**, s. 255.

³³¹ Server Tanilli, **Uygurlık Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul 2006, s.413 Yazar sağ partileri Adalet Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi, Milli Selamet Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi olarak sıralamaktadır.

³³² Sürgevil, Özgün, Ortaç, Yapucu, **Türkiye Tarihi...**, s. 255.

³³³ Baki Erken, "Türkiye'de Merkez Sağ İdeolojisini Siyasi Hareket Üzerinden Temellendirme Denemesi", **CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, C.14, S.2, Haziran 2016, s. 192.

³³⁴ Aykol, **Türkiye'de Siyasi...**, s.203., Demir, **Osmanlı Devleti'nde...**, s. 374.

devletin müdahale edebildiği liberal ekonomi politikaları çizgisinde olan partiler bulunmaktadır. Bu iki çizgi sağ ve sol diye ayrılmadığı gibi iki çizgi de merkezdedir. Liberal ekonomi politikaları yönünden birbirinde benzer politikalar savunurlar.

İsmail Cem, Patrona Halil, Kabakçı Mustafa, 31 Mart..vb isyanlarına dayanan Hürriyet ve İtilâf, Terakkiperver ve Serbest Fırka, DP'nin İslamcı kanadını içine alan muhalefeti İslamcı-Doğucu cephe olarak nitelerken buna karşı Batılaşmadan, yenileşmeden yana olan İttihat ve Terakki ve CHP geleneğini Batıcı-ilerici cephe olarak nitelemiştir.³³⁵

İdris Küçükömer'e göre siyasi sistemde yer sağ ve sol partiler yanlış bir şekilde tasnif edilmiştir. Yeniçeri-esnaf-ulema üçlüsünden doğan, doğucu-İslamcı halk cephesine dayanan, Jön Türklerin Prens Sabahattin Kanadı, Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde İkinci Grup, Terakkiperver Fıkra, Serbest Fıkra, Demokrat Parti, Adalet Partisi sol partilerdir.³³⁶ Batıcı laik bürokratik geleneğe yaslanan Jön Türklerin Terakki ve İttihat Kanadı, İttihat ve Terakki, Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde Birinci Grup, Halk Fıkrası, CHP Türkiye siyasetinde sağ kanadı temsil etmektedir.³³⁷ İdris Küçükömer kendi düşüncesini oluştururken Şerif Mardin'in merkez çevre fikrinden hareket etmiştir. Merkezi asker bürokrat temsil ederken çevre eşraf ve köylülerden oluşmaktaydı.

Merkezi temsil eden parti olarak CHP'nin, sistemin yönetici seçkinlerinin partisi olduğu, ilerici ve devrimci görüntülerine rağmen aslında değişimden yana olmadıklarını, çevreyi temsil eden partilerin İslamcı-doğucu ideoloji içinde modernleşmenin öncüleri olduklarını, özellikle kapitalist ilişkilerin gelişmesi açısından önemli adımların bu partiler tarafından atıldığı ileri sürülmüştür.³³⁸

³³⁵ İsmail Cem, *Türkiye'nin Geri Kalmışlığının...*, s. 337-338.

³³⁶ İdris Küçükömer, *Batılılaşma Düzenin Yabancılaşması*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 44.

³³⁷ Küçükömer, *Batılılaşma Düzeninin*, s. 44.

³³⁸ S. Hakan Yılmaz, "İdris Küçükömer'in Siyasal Tezleri Bağlamında AKP ve CHP Parti Programlarının Analizi", *Selçuk İletişim Dergisi*, C.5, S.1, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/177931>, (ET.02.02.2019), s. 159.

Türkiye’deki Atatürkçülüğün ilkelerinden biri olan devletçilik, kapitalizme alternatif bir sistem getirmediği gibi daha çok serbest piyasa düzeni içinde kalarak, onun yapamadığı iktisadi hedefleri başarmayı kendi üzerine almış olduğundan liberal politikalara bir alternatif değildir.³³⁹ CHP-DP karşıtlığında devletçilik bir argüman olarak kullanılsa da liberal ekonomik politikaları yönünden iki parti arasında bir farklılık söz konusu değildir.

Resmi devlet ideolojisi olan Kemalizm batılı modernleşme, Türk milliyetçiliği ve laiklik unsurlarına dayanmaktadır.³⁴⁰ Türkiye’de Kemalist ideolojiyi benimsemiş sağ ve sol partilerin sosyo-ekonomik sorunlar karşısındaki tavrı standart sağ-sol ideolojik bölünmeyle örtüşmemektedir. Türkiye’de sağ ve sol ayrımı daha çok kültürel ve dini sorunlara yaklaşımlarda kullanılmaktadır.³⁴¹

İkinci Dünya Savaşı bitiminde çok partili döneme geçiş denilen dönemde liberal ekonomi politikalarını savunan sola kapalı bir sağ partiler yığını söz konusudur. Parti sayısının çokluğu katılım kanallarının etkinliği göstermez³⁴² Çok partili döneme geçiş sürecinde sol partiler baskı altına alınmış, genellikle faaliyetine izin verilmemiştir. Örneğin sol basının tek örneği olan Tan Gazetesi dönemin hükümeti kontrolünde yakılmıştır.³⁴³

CHP ile DP arasında ideolojik olarak çok fark bulunmadığı gibi DP kadroları da CHP içinden çıkmıştır. Liberal ekonomi politikaları yönünden birbirinde benzer politikalar savunmuşlardır. Resmi ideoloji olan Atatürkçülük, nispeten esnek bir ideoloji olduğundan sağ ve sol siyasi yaklaşımlara kendisini benimsetebilmiştir.

CHP ve DP karşıtlığının, esas itibarıyla merkez çevre çatışması olduğu genel kabul görmektedir.³⁴⁴ Çok partili döneme geçiş ile birlikte CHP ve DP arasındaki

³³⁹ Rüstem Barış Yeşilay, “Devletçiliğin Türkiye Ekonomisindeki İzduşümleri”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.19, S.1, Erzurum 2005.

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/30032>, (ET.21.12.2018), s. 131.

³⁴⁰ Erken, “Türkiye’de Merkez Sağ...,” s. 123.

³⁴¹ Özbudun, **Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi**, s. 50.

³⁴² Demir, **Osmanlı Devleti’nde...**, s. 365.

³⁴³ Cumhuriyet Gazetesi, 28 Ocak 1996., <https://core.ac.uk/download/pdf/38330279.pdf>, (ET.21.06.2018)

³⁴⁴ Özbudun, **Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi**, s. 34.

çatışma döneminde parti kapatmalar “İslami” veya “komünist” fikirleri savunulduğu düşünülen partilere yönelik olmuştur.

3.2.2.4. Diğer Siyasi Partiler

Çok partili düzene geçiş ile birlikte birçok siyasi parti kurulmuştur.³⁴⁵ Bu partilerin çoğu liberal ekonomi modelini savunan partiler olup, ideolojik yelpazenin sağında yer alan partilerdir.

Bu partilerden Milli Kalkınma Partisi (MKP) kuruluş tüzüğünü İstanbul Vilayetine teslim etmiş, alınan olumlu cevapla 16 Temmuz 1946 tarihinde kurulmuştur.³⁴⁶ MKP’nin programı ile demokrasinin uygulandığı bir cumhuriyeti, serbest piyasa ekonomisini, tek dereceli ve nisbi temsilin geçerli olduğu bir seçim sistemi ile Cumhurbaşkanının 5 yıl süreliğine halk tarafından seçilmesi gerektiğini savunmuştur.³⁴⁷ Siyasal yaşamda önemli bir rol oynamamıştır. Spontane bir şekilde doğan parti CHP’ye olan muhalefeti kendi partisine katamamıştır. 1958 yılında kendisini feshetmiştir.

Genel Başkanlığını Osman Bölükbaşı’nın yapmış olduğu Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Köylü Partisinin 1958 yılında birleşmesinden Cumhuriyetçi Köylü ve Millet Partisi kurulmuştur.³⁴⁸

³⁴⁵ Bu partiler Sosyal Adalet Partisi, Liberal Demokrat Partisi, Çiftçi ve Köylü Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Yalnız Vatan İçin Partisi, Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, Arıtma Korunma Partisi, İslam Koruma Partisi, Yurt Görev Partisi, İdealist Parti, Türk Muhafazakarlar Partisi, Yükselme Partisi, Millet Partisi, Öz Demokratlar Partisi, Serbest Demokrat Parti, Müstakil Türk Sosyalist Partisi, Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, Müstakiller Birliği, İlerleme ve Koruma Partisi, Liberal Köylü Partisi, Çalışma Partisi, Demokrat İşçi Partisi, Bağımsızlar Siyasi Derneği, Güden Partisi, İslam Demokrat Partisi, Türkiye Köylü Partisi, Radikal Hürriyet Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi, Vatan Partisi, Hürriyet Partisi, Birlik Partisi, Ufak Parti, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Hür Türkiye Adalet Partisi, Halk Kurtuluş Partisi, Hürriyet Partisi şeklinde sayılabilir. Yücel, **Türkiye’nin Siyasal Partileri**, s. 28-37.

³⁴⁶ Dinç Tayanç, Tunç Tayanç, “Layikleşme/Demokratikleşme/Sosyalleşme sürecinde Türkiye’de Anayasalar”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 08/08/1977.

file:///C:/Users/mehmet%20ali/Desktop/CUMHURİYET_D19770808_P4_C13212613.pdf (ET.25.12.2018).

Parti kurucusu Nuri Demirağ’ın ehlikeyf yapısı, her akşam yemek menüsünde kuzu çevirmenin olduğu yemekli toplantılardan dolayı kamuoyunda kuzu partisi şeklinde bir adlandırmaya gidilmiştir.

³⁴⁷ Uzun, “Cumhuriyet Halk Partisinin...”, s. 142.

³⁴⁸ Yücel, **Türkiye’nin Siyasal Partileri...**, s. 36., Bu parti 1969 yılında ismini Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirecektir.

Mareşal Fevzi Çakmak'ın kurucuları arasında olduğu Millet Partisi 1948 yılında kurulmuştur. Temel görüşleri DP'den farklı olmayan parti CHP iktidarı ile değil DP'nin kurucuları ile mücadele etmiştir.³⁴⁹ Etkili bir muhalefet sergileyemeyen Millet Partisi, 1954 tarihinde Ankara Asliye Ceza Mahkemesi tarafından kapatılmıştır.

1946 yılında kurulan Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) çok partili döneme geçiş ile birlikte eski TKP geleneğinden gelen kişiler Avukat Esat Adil Müstecaplıoğlu etrafında birleşerek kurdukları bir partidir.³⁵⁰ CHP'nin 1946 yılındaki Olağanüstü Kurultayı ile hızlanan liberalleşme süreci sol partiler Örfi İdare Komutanlığı tarafından TSP, ilişkili sendikalar ve yayın organları yasadışı sayılarak "16 Aralık 1946 Harekatı" ile kapatılır.³⁵¹

Sol partilerden önemli olan bir diğeri, kurucusunun Şefik Hüsnü Değmer olduğu Sovyet yanlısı Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi 1946 yılında kurulmuş kısa bir süre sonra aynı hareket ile kapatılmıştır.³⁵² 20 Temmuz 1950 tarihinde dilekçe verilip yeniden kurulmuş, ancak "komünist emellere hizmet etme" suçlamasıyla Eminönü Sulh Ceza Mahkemesinin 17 Haziran 1952 tarihli 57/99 sayılı kararıyla kapatılmıştır.³⁵³

11 Kasım 1954 tarihinde Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın başkanı olduğu Vatan Partisi 30 Aralık 1957 tarihinde İstanbul 1. Sulh Ceza Hakimliği tarafından "muvakkaten faaliyetten men" kararı verilmiştir.³⁵⁴

³⁴⁹ Yener Lütfi Mert, *Cumhuriyet Döneminde...*, s. 15.

³⁵⁰ Yücel, *Türkiye'nin Siyasal Partileri...*, s. 36.

³⁵¹ Özgür Gökmen, "Çok-Partili Rejime Geçerken Sol: Türkiye Sosyalizminin Unutulmuş Partisi", *Toplum ve Bilim Dergisi*, S.78, Güz 1998, s. 170. 16 Aralık 1946 tarihinde İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın baskınlarla Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, İstanbul İşçi Kulübünü kapatması üye ve yöneticilerinin tutuklanmasına verilen isimdir.

³⁵² Gökmen, "Çok Partili Rejime Geçerken"..., s. 179.

³⁵³ Deniz Kahraman, "**Örgütlenme Hürriyeti ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Perspektifinde Türkiye'de Siyasal Partilerin Kapatılması Rejimi**", Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Bitirme Tezi, Afyonkarahisar 2015, s. 37.

³⁵⁴ Mehmet Süha Ünsal, "**Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve Vatan Partisi**" Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 1996, s.89. Parti komünist metodu ile çalıştığı ve komünist kişiler tarafından sevk ve idare olunduğu gerekçesiyle kapatılmıştır.

Çok partili dönemde sol çizgideki partiler baskı altına alınmış, çoğu zamanlar faaliyetlerine izin verilmemiştir. 1946 yılında kısa bir dönem için kurulan partiler kapatılmış, yöneticileri tutuklanmış ve uzun yargılamalara maruz kalmıştır.

3.2.3. Dönemin Siyasi Parti Mevzuatı

Çok partili döneme geçene kadar siyasi partiler, tüzüklerini bulundukları yerin mülki amirliğine teslim ederdi. Yetkili makamlarca derneğin tescil olunduğuna dair bir evrak verilir ve bu şekilde dernek kurulabilirdi. Birden çok ilde faaliyette bulunmak isteyen bir dernek tüzüklerini içişleri bakanlığına bildirip izin almak zorundaydı. Uzunca bir süre siyasi derneklerin kurulmalarına başlangıç aşamasında izin verilmemiştir.

1938 tarihli Cemiyetler Kanunu, ekonomik çıkar ve sınıf esasına dayanan veya siyasi, dini, ırki sebeplerle uluslararası amaçlar güden derneklerin ve siyasi partilerin kurulması yasaklamıştır. Cemiyetler Kanununa paralel olarak Ceza Kanunu 141. ve 142. maddeleri sol partilerin, 163. madde ise İslamcı partilere yönelik sınırlamalar içermiştir.

3038 sayılı Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun³⁵⁵ ile TCK'na eklenen 141. maddesi “*Memleket dahilinde içtimaî bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü, şiddet kullanmak suretile tesis etmeğe veya içtimaî bir zümreyi şiddet kullanarak ortadan kaldırmağa veya memleket dahilinde teşekkül etmiş iktisadî veya içtimaî nizamları şiddet kullanarak devirmeğe matuf cemiyetleri tesis eden, teşkil eden, tanzim eden veya sevk ve idare eden kimse beş seneden on iki seneye kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır.*

Memleket dahilinde cemiyetin siyasî ve hukukî herhangi bir nizamını şiddet kullanarak ortadan kaldırmak gayesi ile cemiyetler tesis eden, teşkil eden, tanzim eden veya sevk ve idare eyleyen kimseye de aynı ceza verilir.

Bu cemiyetlere iştirak eden kimse bir seneden üç seneye kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır.

³⁵⁵ RG. 23.06.1936/3337.

Yukarıdaki fıkralarda gösterilen haller haricinde memlekette millî hissiyatı sarsmağa veya zayıflatmağa matuf cemiyetleri tesis eden, teşkil eden, tanzim eden veya sevk ve idare eden kimse bir seneden üç seneye kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır.

Mezkûr cemiyetlere iştirak eden kimseye altı aydan iki seneye kadar hapis cezası verilir.

Dağılmaları emredilmiş olan yukarıda yazılı cemiyetleri sahte nam altında veya muvazaa şeklinde olsa dahi yeniden teşkil edenler hakkında verilecek cezalar üçte birden eksik olmamak üzere artırılır.” şeklinde düzenlenmiştir.

Kanuna eklenen 142. maddesi “Memleket dahilinde içtimaî bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü şiddet kullanmak suretile tesis etmek veya içtimaî bir zümreyi şiddet kullanarak ortadan kaldırmak veya memleket dahilinde teşekkül etmiş iktisadî veya içtimaî nizamları şiddet kullanarak devirmek yahut memleketin siyasî ve hukukî herhangi bir nizamını yıkmak için propaganda yapan kimse bir seneden beş seneye kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır.

Propaganda millî hissiyatı sarsmak veya zayıflatmak için yapılırsa ceza altı aydan iki seneye kadar hapistir.

Yukarıki hükümlerde yazılı fiilleri medhü istihsaneden kimse de aynı cezaya mahkûm olur.” şeklinde düzenlenmiştir.

1938 yılında 3531 sayılı Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun³⁵⁶ ile yapılan değişiklik ile TCK 141 ve 142. maddelerinde değişikliğe gidilmiştir. Madde içinde “şiddet kullanmak suretile” ibaresi çıkarılmıştır. Hüküm kapsamına giren fiiller şiddet içermese bile cezalandırılabilir ancak şiddet cezayı ağırlaştırıcı bir sebep sayılmıştır.

³⁵⁶ RG.29/06/1938/3961.

05.06.1946 tarihli 4919 sayılı Cemiyetler Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun³⁵⁷ ile Cemiyetler Kanunu'nun 9. maddesindeki yasaklar hafifletilmiştir. Çünkü çok partili döneme geçiş süreci başlamıştır.

3512 sayılı Cemiyetler Kanunu önceden izin alma koşulu yanında dernek ve partiler üzerinde hükümete geniş yetkiler tanıyordu. Uygulamada hiçbir partinin kurulmasına olanaklar vermeyecek ölçüde yasaklar bulunmaktaydı. 10/06/1946 tarih 4919 sayılı Cemiyetler Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanununla parti yasakları konusunda 9. maddede değişiklik yapılmıştır. Kanunun 9. maddesi “Aşağıda yazılı derneklerin kurulması yasaktır :

- A) Devletin mülki bütünlüğünü ve siyasi ve millî birliğini bozma amacı güden,
- B) Dm, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan,
- C) Aile, cemaat, ırk esasına veya adına dayanan,
- D) Gizli tutulan veya gayesini saklayan derneklerle,
- E) Bölgecilik amacı güden veya bölgeci bir unvan taşıyan siyasi dernekler”

şeklinde düzenlenmiştir.

Değişiklikten önce “memnu hükümler” başlıklı 9. maddenin,

“b) Teşkilatı Esasiye Kanununun 2. maddesinde yazılı devlet rejimine aykırı maksat ve gaye güden,

c) Emniyet ve asayişe ve umumi adab ve ahlaka ve gayesi kanunlara uymayan, f) Yerlilik ve yabancılık gibi yurttaşlar arasında ayrımcılık uygulayan,

h) ...cins ve sınıf esasına veya adına dayanan” fıkraları kanundan çıkarılmıştır.

Görüldüğü üzere siyasi parti yasakları nispeten hafifletilmiştir.

Yine değişiklikle Kanunun 4. maddesinde “Siyasi derneklerle birden fazla ilde faaliyet gösterecek derneklerin tüzükleri ve bildirimleri içişleri Bakanlığına

³⁵⁷ RG.10/06/1946/6329.

gönderilmek üzere kurulduğu yerin en büyük mülki amirine verilir” hükmü getirilmiştir. İzin değil bildirim usulü getirilmiştir. Dernek ve siyasi dernek denilerek ilk defa siyasi dernek ile parti kastedilmiştir.

Kanunun “Ceza Hükümleri” başlıklı 35. maddesi önceki kanuna göre hafifletilmiştir. Kısaca bu kanundaki değişiklik çok partili yaşama geçmeye uyarlanmış bir değişiklik niteliğindedir. Bu dönemde siyasal partilerin kurulması serbestlik ilkesine dayanırken parti çalışmalarının sınırlandırılması özellikle laikliğe aykırılık ve komünizme taraftarlık yönündendir.³⁵⁸

Bunun yanında 20 Şubat 1947’de yürürlüğe giren 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun³⁵⁹ ile dernek-sendika arasındaki ayırım belirginleşmiştir.³⁶⁰

AYM kurulmadan önce 02.07.1964 tarihli 3512 sayılı Cemiyetler Kanununun 12. Maddesinin Kaldırılması ve 29. Maddesinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun³⁶¹ ile ilgili Kanunun 12. maddesi “*Devlet, hususî idareler ve belediyelerle Devlete bağlı kurumlardan hizmet karşılığı maaş veya ücret alanlar bulundukları işin sıfat ve mahiyeti ile cemiyet kuramazlar*” hükmüyle kaldırılmıştır. 29. maddedeki düzenlene “*Zabıta, cemiyetlerin merkez ve müesseselerine mahallin en büyük mülkiye âmirinden verilen ve istenildiği zaman ibraza mecbur olduğu yazılı emri hâmil olarak her zaman girmeye yetkilidir*” olan hükmü değiştirilerek hakim kararı ve mülki amirin emri ile zabıtaca denetlenebilir şeklinde değiştirilmiştir.

1946 tarihli 4934 sayılı Türk Ceza Kanununun 141 ve 142 nci Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun³⁶² ile 141. maddeye “*Memleket içinde cemiyetin siyasî veya hukukî herhangi bir nizamını zorla değiştirmek gayesiyle cemiyet teşkil, tesis, tanzim veya sevk ve idare eden kimse... cezalandırılır.*” hükmü eklenmiştir.

³⁵⁸ Koçak, **Siyasal Partiler ve Türkiye’de...**, s. 30.

³⁵⁹ RG. 26/11/1947/6542.

³⁶⁰ Tayanç, “Layikleşme/Demokratikleşme/Sosyalleşme...,” s. 12.

³⁶¹ RG. 11/07/1964/11751.

³⁶² RG. 18.06.1946/6336

3.2.4. Dönemin Siyasi Parti Kapatılması Rejimi

1961 Anayasası Dönemine kadar cemiyetlerin veya siyasi partilerin faaliyetleri Cemiyetler Kanunu, Medeni Kanun ve Ceza Kanunu ile düzenleniyordu.

1945 ve 1946 yıllarında Cemiyetler Kanunu ve TCK, iktidardaki tek başına olan CHP'den başka siyasi partilerin kurulmasını ve faaliyette bulunmasını kolaylaştıran bir dizi değişiklik yapılmıştır. Mevcut rejime göre “komünist” ve “dinci” sayılan partiler haricinde kalan siyasal partilerin faaliyetlerine izin verilmiştir. Komünizmin savunulması veya Halife-Sultanın geri getirilmesi, Cumhuriyetin temel ilkelerine aykırı olduğu düşünüldüğünden bu dönemde hoş görülmemiştir.³⁶³

1938 tarihli Cemiyetler Kanunu'na dernek kurmak için izin alma, derneklerin İçişleri Bakanlığından tescil belgesi alma ve hükümet tarafından kapatma yetkisi verilmişti. Kanunda 1946'da yapılan değişiklik izin alma zorunluluğu kaldırılarak çok partili düzene geçilmek istenmiştir. Temmuz 1945'te Milli Kalkınma Partisi, Ocak 1946'da DP, Temmuz 1946'da kurulan Milli Kalkınma Partisi çok partili yaşama katılmıştır.

1961 Anayasasına gelinceye kadar sırasıyla Takrir-i Sükun Kanununa dayanılarak Vekiller Heyeti kararıyla kapatılmak, hükümetçe faaliyetlerine izin verilmemek, Vekiller Heyeti kararıyla feshedilmek, Sulh Ceza ve Asliye Hukuk Mahkemeleri kararıyla feshedilmek, suretiyle siyasi partiler kapatılmıştır.³⁶⁴

Çok partili dönemde 1948 yılında kurulan Millet Partisi Ankara 4. Sulh Ceza Mahkemesinin 07.01.1954 tarihli kararıyla din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan bir dernek olduğu gerekçesiyle iki buçuk lira para cezasına mahkum edilip merkez ve bütün şubelerinin feshine karar verilmiştir.³⁶⁵

1946 yılında kurulan İslam Koruma Partisi, dini alet ederek siyasete karışmaktan Sıkıyönetim Komutanlığına 12 Eylül 1946'da kapatıldı. Çiftçi ve

³⁶³ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 379.

³⁶⁴ Koçak, **Siyasal Partiler ve Türkiye'de...**, s. 32.

³⁶⁵ Odyakmaz, "Siyasi Partilerin Kapatılması...", s. 232. Akartürk, **Türk Hukukunda Siyasi Parti...**, s. 113.,

Köylü Partisi 24 Nisan 1946 tarihinde Mudanya Sulh Ceza Hakimliği kararıyla, Türkiye Sosyalist Partisi 16 Aralık 1946 tarihinde askeri mahkeme kararıyla, Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi 16 Aralık 1946 tarihinde askeri mahkeme kararıyla kapatılmıştır.³⁶⁶ Yine Türkiye Sosyalist Partisi 17 Haziran 1952 tarihinde askeri mahkeme kararıyla, İslam Demokrat Partisi 20 Ekim 1952 tarihinde Eminönü 2. Sulh Ceza Mahkemesi kararıyla kapatılmıştır.³⁶⁷ Ayrıca Demokrat İşçi Partisi (1950), Güden Partisi (1951), Ufak Parti (1957) Demokrat Parti (29.09.1960) kapatılan diğer siyasi partilerdir.³⁶⁸

27 Mayıs 1961 Askeri darbesinin akabinde çıkarılan 1961 Anayasasında siyasi partiler ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiş ve Anayasanın 57. maddesinde açıkça siyasi partilerin Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılacağı düzenlemesi yer almıştır. 13.07.1965 tarih 648 sayılı SPK ile siyasi partiler, derneklerden farklı olarak düzenlenmiştir. Öyle ki, SPK'nun Siyasi Parti Niteliğinde Dernekleri Kurma Yasağı başlıklı 2. maddesinde *“Dernekler, belli bir siyasi partiyi desteklemek veya desteklememek yahut siyasi partiler arasında işbirliği sağlamak veyahut Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği veya mahallî idareler veya muhtarlık yahut ihtiyar heyeti seçimlerinde belli adayları desteklemek veya desteklememek yahut bunlar arasında işbirliği sağlamak amacıyla kurulamaz”* hükmüyle siyasi partilerin dernekler şeklinde kurulamayacağı hükmü getirilmiştir.

1965 yılına kadar ayrı bir kanuni düzenleme yapılmayan siyasal partilerin kuruluşu, faaliyetleri ve kapatılması konusunda hükümetin kontrolü ve denetimi altındadır.

³⁶⁶ Tuncer, *Osmanlıdan Günümüze...*, s. 462.

³⁶⁷ Tuncer, *Osmanlıdan Günümüze...*, s. 462.

³⁶⁸ Tuncer, *Osmanlıdan Günümüze...*, s. 462.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Günümüzde siyasi partiler, bir ülkede belirli bir siyasi ve ideolojik düşünce üzerinde uzlaşma sağlamış insan topluluklarının, devlet yönetimini ele geçirerek iktidar veya muhalefet olmayı amaçlayan tüzelkişiliğe sahip, sürekli örgütlü bir yapılanmasıdır.

Türkiye’de demokratik siyasi rejimlerin vazgeçilmez unsuru sayılan siyasi partilerin kapatılmasına, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının açacağı parti kapatma davası ile 1961 Anayasası döneminden beri Türk Anayasa Mahkemesi bakmaktadır.

Esas olarak bir siyasi parti; laiklik ve devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğüne aykırılıktan kapatılmaktadır. Anayasanın 68. maddesindeki “*Siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez.*” hükmüne aykırı eylemlerin odağı haline geldiğinin AYM tarafından tespiti halinde siyasi partiler kapatılmaktadır. Ayrıca AYM'ye göre eylemlerin, o partinin üyelerince yoğun bir biçimde işlenmesi ve bu durumun, o partinin büyük kongre veya genel başkan veya merkez karar veya yönetim organları veya Türkiye Büyük Millet Meclisindeki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca zımnen veya açıkça benimsenmesi veya bu eylemlerin, doğrudan ilgili parti organlarınca kararlılık içinde işlenmesi gerekir.

Anayasanın 68. maddesinin 4. fıkrası ve Siyasi Partiler Kanunundaki kapatma kriterleri AİHM ve Venedik Komisyonu kriterlerine göre çok kapsamlıdır AİHM siyasi partilerin şiddete başvurmasının yanı sıra demokratik ve barışçıl düzen ile uyuşmayan bir programa sahip partilerin de kapatılabileceği görüşündedir. Venedik Komisyonu ise siyasi partilerin ancak şiddete başvurulması halinde kapatılabileceği görüşündedir.

Bugüne kadar yukarıda zikredilen gerekçelerle AYM tarafından 25 siyasi parti kapatılmış olup en son 11.12.2009 tarihinde DTP kapatılmıştır. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi AYM'nin verdiği siyasi parti kapatma kararları, AİHS ve Venedik Komisyonunun belirlediği kriterlere paralellik arz etmemektedir. Çünkü AYM Parti kapatma davalarında resmi bir devlet ideolojisine göre (Kemalizm/ Atatürkçülük) karar vermektedir. Resmi devlet ideolojisi ise esas olarak II. Meşrutiyet döneminde İttihatçılar tarafından oluşturulmuş cumhuriyet döneminde de son şekli verilmiş bir siyasi olgudur.

Çalışmanın son iki bölümünde 1961 Anayasasına kadar olan dönemde siyasi amaçlı cemiyet ve parti kapatmanın tarihi incelenmiştir.

Tanzimat döneminde ilk defa ortaya çıkmaya başlayan siyasal partilerin ilk örnekleri olarak kabul edilebilecek belli bir siyasal amaçlarla örgütlenen oluşumlar, II. Meşrutiyet dönemine kadar kanunen faaliyette bulunamamıştır. II. Meşrutiyet'in özgürlük ortamında birçok siyasi amaçlı cemiyet veya fırka adı altında önceden izin almaksızın veya adli makamlara başvurmadan kendiliğinden kurulmuştur. II. Meşrutiyetin ilk yıllarında siyasal ortamın çoğulcu yapısından Ermeni, Arap, Bulgar, Arnavut, Rum, Kürt gibi milletlerin ilk siyasi cemiyetleri kurulmuş ya da önceden kurulmuş olan cemiyetlerin açıkça faaliyette bulunma imkanı doğmuştur. Bu dönemde yönetimde etkili olan İTC, çeşitli milletlerin aydın veya ileri gelenleri tarafından kurulan siyasi amaçlı cemiyetlerle iş birliği yapmıştır.

Hükümet üzerinde etkili olan İTC, Fransa'dan alınarak hazırlanan 1909 tarih 310 sayılı Cemiyetler Kanunu ile gayrimüslim azınlığın siyasal faaliyetlerini ortadan kaldırmak ve diğer siyasi partilerin faaliyetleri kontrol altına almayı amaçlamıştır. 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu gerekçe gösterilerek Ermeni, Rum gibi azınlıkların kurmuş olduğu tüm siyasi amaçlı bütün cemiyetler nihai olarak kapatılmıştır. Mahmut Şevket Paşa'nın 1913 tarihinde suikast ile öldürülmesinden sonra yönetimi bütünüyle ele geçiren İTC, 1918 yılına kadar tüm muhalefeti sindirdiğinden ve üstüne üstlük siyasal koşullar nedeniyle hiçbir siyasi cemiyetin kurulmasına da izin verilmediğinden Cemiyetler Kanunu 1913-1918 yılları arasında neredeyse

uygulanmamıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında İTC'nin mutlak anlamda hakimiyeti bulunmaktadır.

Sultan Abdülhamit'e muhalif olan Jön Türkler, başlangıçta Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin olmak üzere iki gruba ayrılır. Milliyetçi ve devletçi olan Ahmet Rıza grubu ile Enver Talat ve Cemal Paşalardan oluşan Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyetinin bileşmesiyle İTC ortaya çıkmıştır. İttihatçıların 1913 yılındaki Bab-ı Ali baskınıyla iktidarı ele geçirmesiyle Türkiye'de liberal muhalefet tabiri caiz ise yok edilmiştir. Osmanlı toplumunun çoğulcu yapısının kendisini ifade edebileceği demokratik ortam İttihatçılar tarafından ortadan kaldırılmıştır.³⁶⁹

1913 yılında Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi sonrasında Bab-ı Ali baskını ile iktidarı ele geçiren İttihatçılar Türkiye'de liberal gelenekten gelen partileri ortadan kaldırmıştır. Yine, ordu ve bürokrasiyi ele geçiren İttihatçılar milli burjuvazi ve ulus devlet adına Ermeni ve Rum azınlığı adeta ortadan kaldırmıştır. II. Meşrutiyet döneminde filizlenen Kürt partilerinin de dönemin ağır siyasi baskı koşulları altında hayatini sürdürmesi mümkün olamamıştır.

İttihatçıların iktidara gelmesiyle oluşturulmaya başlanan resmi Türk tarih yazımının etkisiyle konuyla ilgili yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunda Türkler dışında diğer etnik unsurların, özellikle gayrimüslimlerin kurmuş olduğu siyasi partiler zararlı ve kötü emeller besleyen komitacı ve çeteci nitelikleri ağır basan oluşumlar olarak değerlendirilmiştir.

Mütareke ve Cumhuriyet döneminde 1909 tarihli 310 sayılı Cemiyetler Kanunu uygulanmaya devam edilmiş 15.10.1923 tarih, 335 sayılı Kanun ve 10.12.1923 tarih 387 sayılı Kanun iki değişiklik yapılarak hükümete siyasi partilerin her türlü faaliyetini denetleyebilecek yetkiler verilmiştir. 28.06.1938 tarih 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu ile önceki kanun yürürlükten kaldırılmış olup siyasi partilerin kurulmasının neredeyse olanaksız olduğu düzenlemeler getirilmiştir.

³⁶⁹ Cumhuriyet Döneminden 1961 Anayasası dönemine kadar kurulan ve sağ veya sol olarak nitelendirilebilecek tüm partiler İttihat ve Terakki Cemiyeti ve devamı olan Cumhuriyet Halk Partisinden doğmuştur denebilir.

Cumhuriyet döneminden 1961 Anayasası dönemine kadar siyasi partilerin kapatılması hususunda istikrarlı bir uygulama yoktur. 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Şeyh Said İsyanı gerekçesiyle çıkarılan Takriri Sükun Kanunu'na dayalı olarak kapatılmıştır. Türk Amele ve Çiftçi Fırkası, komünist eğilimli olarak değerlendirilmiş ve faaliyette bulunmasına izin verilmemiştir. Ahali Cumhuriyet Fırkası ise Vekiller Heyeti (Bakanlar Kurulu) kararıyla feshedilmiştir.

Tek parti döneminde II. Meşrutiyet döneminde olduğu gibi siyasi partilerle ilgili özel bir anayasal düzenleme bulunmamaktadır. Derneklerle aynı statüye tabi tutulan siyasi partilerin kapatılmasında Cemiyetler Kanunu, Medeni Kanun ve Türk Ceza Kanunu uygulanmıştır. Partilerin kapatılmaları genelde Bakanlar Kurulunun idari kararlarıyla olmuştur. Dönemin az sayıdaki Siyasi partileri, tek parti içinden yani CHP içinden doğmuştur. CHP'nin dışından çıkan siyasi partilerin yaşama olanağı olmamıştır.

1945-1960 arası dönemde de yine anayasal bir düzenleme yoktur. 1945 yılında çok partili yaşama geçildikten sonra 10.06.1946 tarih 4919 sayılı Cemiyetler Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun ile siyasi parti yasakları hafifletilmiş, siyasi partiler kurulabilmiştir. İlk defa bu dönemde dernek-siyasi dernek ayrımı adı altında siyasi partiler derneklerden ayrı olarak tanımlanmıştır. Bu döneme kadar siyasi partilerin kapatılmaları idari kararlar olurken bu dönemden sonra mahkeme kararlarıyla siyasi partiler kapatılmıştır. 1961 Anayasası ve sonraki dönemde çıkarılan 13.07.1965 tarih 648 sayılı SPK ile derneklerden kesin olarak ayrı düzenlenen siyasi partilerin kapatılmaları ancak AYM kararlarıyla mümkün olabilmektedir.

Türkiye'de siyasi partiler tasnif edilirken; merkez- çevre, sağ- sol veya devletçi (muhafazakar)- liberal gibi ikili kategorizasyonlara müracaat edilip açıklanmaya çalışılmıştır. Genel olarak İTC-CHP ve HİF-DP geleneği arasındaki karşıtlık üzerinde durulmuştur. Otoriter devletçi gelenek ile ademi merkeziyetçi liberal gelenek şeklinde tezler siyasi partiler tarihimizin belli ölçülerde anlaşılmasına yardımcı olsa da sorunludur. DP ile Prens Sebahattin çizgisi arasında çok önemli farklar bulunmaktadır. DP hareketi İttihatçı veya CHP kadrolarından oluşmuş olup

ademi merkeziyetçi değildir. Dolayısıyla DP'nin, ittihatçı gelenekten geldiği pekâlâ ileri sürülebilir.

Türk modernleşmesi bürokrat ve elit merkezli olup yukarıdan aşağıya, devlet destekli batıcı pozitivist ve laikçi bir anlayışa dayanmaktadır. Türk Siyasetinde bugün faaliyet gösteren sağ veya sol bütün siyasi partiler, Kürt Partileri haricinde, siyasi genetik kodlarını İttihatçılardan almışlardır. Dolayısıyla resmi devlet ideolojisinin bütün siyasi parti programlarına sinmiş olduğu bir siyasal düzende sağ veya sol gibi adlandırmaların çok da önemi bulunmamaktadır.

1961 Anayasası dönemine kadar devletin katı resmi ideolojisi haricindeki partilerin bırakın kapatılmayı, kurulmalarına veya faaliyette bulunmalarına dahi izin verilmemiştir. CHP'nin tek parti olduğu yıllarda ve DP'nin de çoğunluk olduğu yıllarda siyasi partilerin büyük çoğunluğunun program ve faaliyetleri mevcut kurulu düzen için bir tehdit olarak algılanmış ve faaliyetleri sınırlandırılmış veya kapatılmıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonra İslamcı siyasi partilerin kapatılması, devletin laik karakterine aykırı olmasından, sol partiler ise devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü gerekçe gösterilerek kapatılmıştır. 1961 Anayasası döneminden sonra belirginleşmeye başlayan solcu, sağcı, İslamcı, milliyetçi, liberal vs partilerin sürdürdüğü siyasi gelenek, 1961 öncesine dayanır. 1961 öncesinde birçok siyasi parti kapatılmış ancak uygun ortamı bulunca yeniden kurulmuşlardır. Siyasi partilerin faaliyetlerinin baskı ve zor yöntemleriyle durdurulmasının bir çözüm olmadığı görülmüştür. Aksine kapanan siyasi hareketler zaman içinde daha da radikalleşerek tekrar ortaya çıkmaktadırlar.

Ülkemizde yüz yıl önce var olan Ermeni, Rum gibi gayrimüslim azınlıkların sorunlarının çözümü için bu azınlıkların etnik-dini yapılanmalarına özerklik tanımak yerine onların ortadan kaldırılması yolu seçilmiştir. Bugün yüz yıl öncekine benzer sorunlar için yine benzer çözüm yollarının dayatılması özellikle Kürt etnik duyarlılığı taşıyan partiler üzerinde devam ettirilmektedir. Çözüm ise ancak resmi ideolojiden arındırılmış bir Anayasa ve Siyasi Partiler Kanunu yapılarak hukuk devleti ilkesini

bihakkın hayata geçirerek demokratik bir siyasi vasatın yaratılması ile mümkün olabilecektir.

Çok milletli Osmanlı toplumundaki bütün siyasal amaçlı cemiyetler hakkında anakronizme kapılmadan objektif çalışmalar yapılması elzemdir.

KAYNAKÇA

- ABDULLAH Kral, **Biz Osmanlı'ya Neden İsyân Ettik**, (Çev: Halit ÖZKAN), Klasik Yayınları, İstanbul, 2013.
- AKARTÜRK, Ekrem Ali, **Türk Hukukunda Siyasi Parti Yasakları**, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul, 2008.
- AKÇAM, Taner, **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu, İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşına**, İmge Kitabevi, Ankara 2002.
- ANDERSON, Benedict, **Hayali Cemaatler**, çev. İskender Savaşır, 8. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2015.
- ARSLAN, Bahar, **İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İki Devrim; İki Süreç**, Işık Yayınları, İstanbul, 2016.
- ATAY, Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Dünya Yayınevi, İstanbul, 1958.
- ATEŞ, Turan, **Demokrasi, Siyasi Partiler ve Seçim**, Beta Yayınları, İstanbul, 2008.
- AVAGYAN, Arsen, **Ermeniler ve İttihat ve Terakki, İşbirliğinden Çatışmaya**, Çev. Mutlucan ŞAHAN, Aras Yayınları, İstanbul, 2005.
- AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1996.
- AYKOL, Hüseyin, **Türkiye'de Siyasi Parti Kapatma Tarihi**, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2009.
- BAYIR, Derya, **Türk Hukukunda Azınlık ve Milliyetçilik**, (Çev: Ülkü Sağır), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.
- CEM, İsmail, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Can Yayınları, İstanbul, 1997.
- ÇAĞLAR, Bakır: ÇAVUŞOĞLU, Naz, "Parti Kapatma Davalarında Mermer-Mozaik İkilemi", **Anayasa Yargısı Dergisi**, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Cilt 16, Ankara, 1999. 143-187,
- ÇAMSOY, Zehra, **“Milli Mücadele Döneminde Kürdistan Teali Cemiyeti”**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007.
- ÇANDAR Tevfik, **Türkiye'de Demokrasi Tarihi**, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2013.

- ÇELİKİYAY, Hakan Sabri, **“1982 Anayasası ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Türkiye’de Siyasi Parti Kapatma Rejimi”**, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- COŞAR, Ahsen, “Siyasi Partilerin Yasaklanması İle İlgili Venedik Kriterleri”, Ankara Barosu Dergisi, Yıl 67, S.2., Bahar 2009., s.123-126.
- DEMİR Fevzi, **Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-19014**, 1. Baskı, İmge Yayınları, Ankara, 2007.
- DİVİTÇİOĞLU Sencer, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu**, Sermet Matbaası, Kırklareli 1981.
- DÜNDAR Barbaros, **“Atatürk Dönemi Siyasi Parti Programlarının Karşılaştırmalı Analizi”**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007.
- EMRENCE Cem, **99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- ERDAL, Serkan, **“Osmanlı Devleti’nde Sosyalist Faaliyetler Üzerine Bazı Örnek İncelemeler”**, Yayınlanmış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- ERDEM Tarhan, **Yasama Meclisi Üyeleri Seçimi ve Siyasi Partiler Kanunları 1876-2013**, Doğan Kitap, İstanbul, 2013.
- ERDEM, Fazıl Hüsnü, **“Siyasi Partiler Kanununun 81. Maddesi ve Anayasaya Aykırılığı Sorunu”**, Liberal Düşünce, C.11., S.43. Yaz 2006.149-169.
- ERKEN, Baki, “Türkiye’de Merkez Sağ İdeolojisini Siyasi Hareket Üzerinden Temellendirme Denemesi”, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.14, S.2. Haziran 2016. 191-222.
- EROĞUL Cem, **Devlet Nedir?**, İmge Kitapevi, Ankara, 1998.
- ERSANLI Büşra, **İktidar ve Tarih Türkiye’de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- GELLNER Ernest, **Uluslar ve Ulusçuluk**, (Çev: Bürşsa Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan) Hil Yayınları, İstanbul, 2008.
- GÖKMEN, Özgür, “Çok-Partili Rejime Geçerken Sol: Türkiye Sosyalizminin Unutulmuş Partisi”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, S.78, Güz 1998. 161-184.
- GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2000.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref, **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitapevi, Ankara 2002.

- GÜREL, Cemal Necip, **“İttihat ve Terakki ve Paramiliter Yan Kuruluşları”**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2009.
- GÜRİZ, Adnan, **Sosyal Demokrasi ve İdeolojisi**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1998.
- HOCAOĞLU, Baran, **“İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İktidar ve Muhalefet İlişkileri (1908-1913)”**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- IŞIK, Hüseyin Murat, **Anayasa Mahkemesi Kararlarında Devletin Resmi İdeolojisi**, Adalet Yayınları, Ankara, 2012.
- IŞIK, Ayhan, “Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi 1908-1909”, **Kürt Tarihi Dergisi**, S.44, Eylül 2013.45-49.
- İNALCIK, Halil, **Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.
- KAHRAMAN, Deniz, **“Örgütlenme Hürriyeti ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Perspektifinde Türkiye’de Siyasal Partilerin Kapatılması Rejimi”**, Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Bitirme Tezi, Afyonkarahisar 2015.
- KALİGİAN, Dikran Mesrob, **Taşnaklar ve İttihatçılar**, (Çev. Deniz Mutlu Taşyürek), Aras Yayınları, İstanbul, 2017.
- KAPANI, Münici, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.
- KARPAT, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- KAYA, Fetullah, **“Osmanlı Döneminde Kürt Basını”**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.
- KAYALI, Hasan, **Jön Türkler ve Arap Milliyetçiliği**, (Çev. Türkan Yöney, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- KOÇAK, Mustafa, **Çok Kültürlülük Açısından Dil Hakları**, Liberte Yayınları, Ankara, 2013.
- KOÇAK, Mustafa, **Siyasal Partiler ve Türkiye’de Parti Yasakları**, Turhan Kitapevi, Ankara, 2002.
- KUZU, Burhan, “1961 ve 1982 Anayasalarında ve Bunlara İlişkin Siyasi Partiler Kanunlarında Siyasal Parti Kavramı, Kuruluşu ve Kapatma Rejimi (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)”, **Dergipark Akademik**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C.52., S.1-4.34-90.

- KÜÇÜKÖMER, İdris, **Batılılaşma Düzenin Yabancılaşması**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1994.
- LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı) Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1993.
- MARAŞLI, Recep, **Ermeni Ulusal Demokratik Hareketi ve 1915 Soykırımı**, Peri Yayınları, İstanbul 2008.
- MERT, Yener Lütfi, **Cumhuriyet Döneminde Kapatılan Siyasi Partiler**, İlkim Yayınları, Ankara, 2008.
- METİNSOY, Murat, **İkinci Dünya Savaşında Türkiye**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016.
- OKYAR, Ali Fethi, **Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Derin Tarih, İstanbul 2014.
- ÖDEN, Merih, **Türk Anayasa Hukukunda Siyasi Partilerin Anayasaya Aykırı Eylemleri Nedeniyle Kapatılmaları**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2003.
- ÖZBEK, Nadir, **Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet (1876-1914)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- ÖZBUDUN, Ergun, **Anayasalcılık ve Demokrasi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.
- ÖZBUDUN, Ergun, **Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemleri**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.
- ÖZBUDUN, Ergun, **Siyasi Partiler**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1979.
- ODYAKMAZ Zehra, KAYNAK Ümit, ERCAN İsmail, **Anayasa Hukuku ve İdare Hukuku**, İkinci Sayfa Yayınları İstanbul 2008.
- ÖZCAN Hüseyin, YANIK Murat, **Siyasi Partiler Hukuku**, Der Yayınları, İstanbul, 2011.
- PAYASLIOĞLU, Arif T. **Siyasi Partiler**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1952.
- POLAT, Ezgi Güzel, "Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı", **Ankara Barosu Dergisi**, 2011/3.128-157.
- SEZER, Tijen Dünder, "Dernek Kurma Özgürlüğünün İçeriği ve Gelişim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", **Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.10, S.1.2008. 1-58.
- SÖĞÜTLÜ, Mahmut Yalçın, "**Siyasi Parti Özgürlüğü**", Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006.

- SÜRGEVİL, Sabri, ÖZGÜN Cihan, ORTAÇ Hilal, YAPUCU P. Olcay, **Türkiye Tarihi ve Uygarlıkları**, İlya İzmir Yayınevi, İzmir, 2013.
- ŞAHİN, Ali, **“Bürokrasi Kuramı ve Türk Bürokrasisi”** Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Konya 1998.
- TANÖR Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.
- TELLİ Kutlay, **Siyasi Partiler Rejimi**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2012.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Siyasi Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları, İstanbul 1982.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt 1, II. Meşrutiyet Dönemi**, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt 2, Mütareke Dönemi**, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt 3, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.
- TUNCER, Erol, **Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-2002)**, Tesav Yayınları, Ankara, 2003.
- TURHAN, Mehmet, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları” **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 57, S.3, Ankara 2002.129-150.
- TURHAN, Talha, “Tek Parti Dönemi Burjuva Bürokrasisi ve Kamusal Adalet İlkesi”, **Dicle Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dergisi**, C.1, S.1, Diyarbakır 2007.30-57.
- ULUGÖL, Mehmet Cem, **“Osmanlı ve Türkiye’de Vatandaşlık Kavramı, Azınlıklar Üzerinde Etkisi ve Uygulamaları”**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- UZUN, Hakan, “Cumhuriyet Halk Partisinin 1946 Olağanüstü Kurultayı”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIII/26, Bahar 2013, s.139-161.

ÜNSAL, Mehmet Süha, “**Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve Vatan Partisi**”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 1996.

YÜCEL, M. Serhan, **Türkiye’nin Siyasal Partileri (1859-2005)**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2006.

ZÜRCHER, Erich Jan, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, (Çev: Nüzhet Salihoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

İTERNET KAYNAKLARI

- ABADAN, Nermin, “Siyasi Partilerde Oligarşik Temayüller”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C.14., S.2.,
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/384/4092.pdf>, (ET.21.01.2018).110-118.
- AKBAL, İsmail, “Komitacı Eylemlerin Son Temsilcisi İsmail Hakkı Tekçe ve Faaliyetleri”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 7 Sayı 13, Bahar 2011,
http://www.ctad.hacettepe.edu.tr/7_13/4.pdf, (ET.21.01.2018). 70-102.
- AKIN F, İlhan, “Dernek Kurma Özgürlüğü”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.32, Y.1966.
<http://journals.istanbul.edu.tr/iuhfm/article/viewFile/1023004530/1023004120>, (ET.30.05.2017), s. 474-486.
- ALBAYRAK COŞKUN, Birce, “Türkiye’de Siyasi Parti Kapatma ve Avrupa Örnekleri, Parti Kapatmak Demokrasi Tehdidi mi?” **Memleket Siyaset Yönetim Dergisi**, C.3, S.7.,
(<http://www.msydergi.com/uploads/dergi/142.pdf>, (ET.27.11.2018). 138-152.
- ARSLAN, Zehra, “Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusan’da Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.3. S.11, İlkbahar 2010.
http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi11pdf/arslan_zehra.pdf, (ET.03.05.2017).57-72.
- ARSLAN, Zühtü , “Başörtüsü Ak Parti ve Laiklik, Anayasa Mahkemesinden İki Karar Bir Gerekçe”, Seta Analiz, S.2., Ocak 2009,
<http://file.setav.org/Files/Pdf/basortusu-ak-parti-ve-laiklik.pdf>, (E.T. 23.01.2018).1-28.
- BİRDUDAK Yogay Seçkin, “Osmanlı Basınında Mahmut Şevket Paşa Suikasti”, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar 2013, S.65.
S.65.<http://yayinlar.yesevi.edu.tr/files/article/678.pdf>, (ET. 04.04.2017).69-74.
- Cemiyetler Kanunu Layihası,
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd01ic01c004/ink096/mmbd01ic01c004ink0960506.pdf>, (ET.21.04.2018)

Cumhuriyet Gazetesi, 28 Ocak 1996, S.514.,

<https://core.ac.uk/download/pdf/38330279.pdf>, (ET.21.06.2018).

ÇANLI, Mehmet, “Balkanlarda Komitacılık ve Çetecilik: II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Oturumlarında Yapılan Tartışmalar ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, S.6., 2017

<http://earsiv.hitit.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11491/2468/mehmet-canl%C4%B12017.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (ET.21.04.2018).2825-2846.

ÇELİK, Adem, “1946-1960 Döneminde CHP-Demokrat Parti Karşıtlığı: Kemalist İlkeler Üzerinden Alternatif Bir Okuma”

http://www.academia.edu/35332695/1946-1960_D%C3%B6neminde_CHP-Demokrat_Parti_Kar%C5%9F%C4%B1tl%C4%B1%C4%9F%C4%B1_Kemalist_%C4%B0lkeler_%C3%9Czerinden_Alternatif_Bir_Okuma.pdf, (ET.21/12/2018).95-119.

DOĞAN, Orhan, “Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütun (Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev’in Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu)”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.20.

file:///C:/Users/mehmet%20ali/Documents/Özel%20Office%20Şablonları/370-742-1-SM.PDF (ET.21.05.2018).307-328

ERDEM Hamit, “Cumhuriyetin kapattığı İlk Siyasi Parti Türkiye Komünist Fırkası”, , <http://www.toplumsol.org/cumhuriyetin-kapattigi-ilk-siyasi-parti-resmi-turkiye-komunist-firkasi-hamit-erdem/> (ET.29.05.2014).

ERDEM, Çiğdem, “Tek Parti Döneminde Muhalefet Algısı: Serbest Cumhuriyet Fırkası Üzerine Bir İnceleme”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.15. Y.2015. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/287270>, (ET.21.11.2018).1-22.

GÖKBAYIR Satılmış, “Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**,

http://sbedergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/52616013_61-96.pdf, (ET.03.05.2018).61-96.

GÖKSU Vahap, “Siyasal Kimlikler ve Merkez-Çevre Dikotomisi Bağlamında Türkiye’de Merkez Sağ ve Merkez Sol”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, C.2, S.8, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/17718>, (ET.01.11.2018).69-93.

HAKYEMEZ, Yusuf Şevki, “İkibinli Yıllarda Militan Demokrasinin Güncelliği: Federal Almanya, Avusturya, Türkiye Örnekleri”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Bahar 2001.

<http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/22/08-yusuf-sevki-hakyemez-ikibinli-yillarda-militan-demokrasinin-guncelligi.pdf>, , (ET. 24.04.2018).74-92.

HAYTOĞLU, Ercan, “Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Nedenleri (1908-1945)” **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.3., Y.1997.

http://pauegitimdergi.pau.edu.tr/Makaleler/786386030_4-%C3%9CRK%C4%B0YE.pdf, (ET.04.05.2017).46-54.

<http://www.siyasetekonomiyonetim.org/index.php/sevad/article/view/294/230> , (ET.01.11.2018).

<http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/ulkeana/pdf/10-%C4%B0TALYA%20319-354.pdf> (ET.07.08.2019).

HUT, Davut. “Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği”, Vakanüvis, **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Ortadoğu Özel Sayısı**, Y.1.S.1 <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/223290>, (ET.24.04.2018).105-150.

KALUÇ, Şenol. “Osmanlı Ahrar Fırkasının Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sonu” **Liberal Düşünce Dergisi**,S.53-54, Kış Bahar 2009.

<http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/53-54/06-senol-kaluc-osmanli-ahrar-firkasinin-kurulusu-faaliyetleri-ve-sonu.pdf>, (ET.24.01.2018).191-227.

KARACAKAYA, Recep. İttihat Terakki ve Ermeniler (1908-1914),

<http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/ittihat-ve-terakki-cemiyeti-ve-ermeniler/>, (ET.21.04.2018).

KERİMOĞLU, Hasan Taner, “İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakaran-ı Millet Cemiyeti”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C. VII, S.2, İzmir 2007. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/794852>, (ET.27.02.2017).133-149.

KISIKLI, Emine, “Milli Mücadele Başlangıcında, Mustafa Kemal Paşa’nın Milli Hareketi, İttihat ve Terakki Faaliyetlerinden Uzak Tutma Teşebbüsleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C.2, S.5.,1990.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/812/10319.pdf>, (ET.24.04.2018).109-127.

KOYLU, Zafer. “Makedonya’da Çetelerin Meşrutiyet Kulüplerine Dönüşmesi” **Belleten Dergisi**, C.81, S.291, Ağustos 2017,

<https://drive.google.com/file/d/0B7liBn5XLsAfc3pPMUZRZEVWgC/view>,
(ET.21.10.2017). 569-596.

İslam Ansiklopedisi,

C.7,<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=d070330>,
(ET.21.04.2018).

MAHİROĞULLARI, Adnan. “II. Meşrutiyet’in İlanından 1918’e Yönetim ve Yargı Kurumlarının İşçi Örgütlenmelerine Bakışı”, **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 16. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Özel Sayısı, Ağustos 2015. 131-141.

METE, Ali Serdar. “Muhalefetten Teslimiyete Hürriyet ve İtilaf Fırkası”,
[https://www.academia.edu/6011455/Muhalefetten Teslimiyete H%C3%BCrriyet_ve_%C4%B0tilaf_F%C4%B1rkas%C4%B1](https://www.academia.edu/6011455/Muhalefetten_Teslimiyete_H%C3%BCrriyet_ve_%C4%B0tilaf_F%C4%B1rkas%C4%B1), (ET.21.01.2018).1-16.

ODYAKMAZ, Zehra. “Siyasi Partilerin Kapatılması İle İlgili Hükümlerde Uyumsuzluklar ve Uygulamadaki Güçlükler” **Anayasa Yargısı Dergisi**, S.13,
http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg13/zehraodyakmaz.pdf, (ET.21.01.2018). 231-245.

ÖRNEK, Cangül. “Türkiye’de Resmi İdeoloji Eleştirisinin Sorunları,” **Praksis Dergisi**, S.40, Y. 2016
[http://www.academia.edu/27556598/T%C3%BCrkiyede Resmi_%C4%B0deolojide_Ele%C5%9Ftirisinin Sorunlar%C4%B1](http://www.academia.edu/27556598/T%C3%BCrkiyede_Resmi_%C4%B0deolojide_Ele%C5%9Ftirisinin_Sorunlar%C4%B1), (ET.10.11.2018).185-217.

TAYAR, Dinç; TAYAR, Tunç. “Layikleşme/Demokratikleşme/Sosyalleşme sürecinde Türkiye’de Anayasalar”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 08/08/1977file:///C:/Users/mehmet%20ali/Desktop/CUMHURİYET_D19770808_P4_C13212613.pdf, (ET.25.12.2018).

TEKİN, Mustafa; YÜKSEL, Müfid; AKYÜREKLİ, Mahmut, “Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Serencamı”, **Dünya Bülteni Araştırma Masası**, İstanbul 2015,
<http://media.dunyabulteni.net/file/2015/yenidosya.pdf>, (ET.21.11.2018).

TOPRAK Zafer, “1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.1.(1985)
[https://www.academia.edu/22834647/1909 Cemiyetler Kanunu ve T%C3%BCrkiyede Sivil Toplum un Do%C4%9Fu%C5%9Fu](https://www.academia.edu/22834647/1909_Cemiyetler_Kanunu_ve_T%C3%BCrkiyede_Sivil_Toplum_un_Do%C4%9Fu%C5%9Fu) (ET. 03.05.2017).205-208.

TOPRAK, Seydi Vakkas, “Cemal Paşa’nın Emriyle Aliye Sıkıyönetim Mahkemesince İdam Edilen Arap İleri Gelenlerinin Arap Ayrılıkçı Hareketlerine Etkisi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.27, S.2.,
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/354487>, (ET.11.01.2018).297-310.

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Merkezi, “Venedik Komisyonu (Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu, Türkiye’ye İlişkin Görüşleri, Seçimler, Yargı ve Referanduma İlişkin Karar ve Uygulama Kodları”, https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/venedik_komisyonu.pdf, (ET. 21.04.2018).
- YAVUZ, Ersin: ÖZGÜL, Mehmet Emin, “1982 Sonrası Anayasa Mahkemesinin Verdiği Siyasi Parti Kapatma Kararlarının Demokratikleşme Bağlamında İncelenmesi”, **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 2016, Y.4, C.4., S. 4, 2016, <http://www.siyasetekonomiyonetim.org/index.php/sevad/article/view/474>, (ET.21.11.2018).1-27.
- YAZICI, Özlem Karsandık , “Ermeni (Hınçak) Komitecisinin Osmanlı Meclisinde Ermenileri Temsili: Hamparsum Boyacıyan”, **Kadim Dostluğun Yüzyıllık Açmazında Türk-Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu**, 08-11 Nisan 2015 Antalya, s.104, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/213248>, (ET.11.01.2017).100-120.
- YEŞİLAY, Rüstem Barış, “Devletçiliğin Türkiye Ekonomisindeki İzduşümleri”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.19, S.1, Erzurum 2005. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/30032>, (ET.21.12.2018), s.117-132.
- YILMAZ, S. Hakan, “İdris Küçükömer’in Siyasal Tezleri Bağlamında AKP ve CHP Parti Programlarının Analizi”, **Selçuk İletişim Dergisi**, C.5, S.1, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/177931>, (ET.02.02.2019). 156-173.
- YILMAZ, Nihat Yılmaz: DOĞAN, Kadir Caner: İNANKUL, Hakan, “Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1946) Bürokrasi ve Siyaset İlişkisinin Weberyan Değerlendirmesi” **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.27, S.3, 2013, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/30513>, (ET.24.04.2018). 263-284.
- ZEYREK, Suat, “II. Meşrutiyet Döneminde İktidar – Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış”, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.6,S.2,Y.2013. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/202301>, (ET.21.02.2018).25-58.